ШЕЗИРЕ ЭШО

П'АМП-СИП'АН

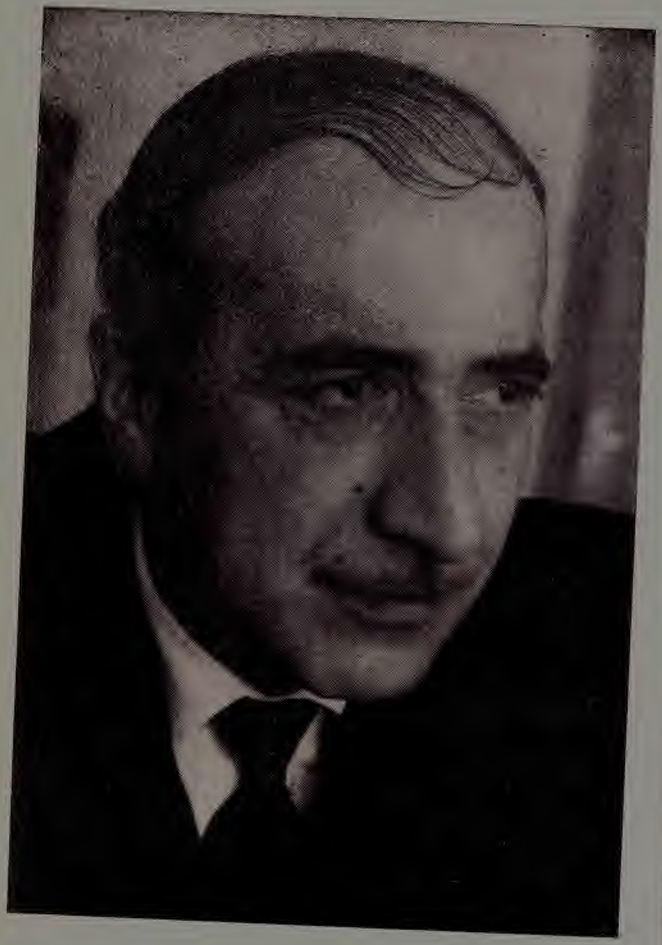

ՎԱԶԻՐԵ ԱՇՈ

Պ՛ԱՄՊ-ՍԻՊ՛ԱՆ

«Советакан гроґ»
Ереван — 1986

ԳՄԴ 84 Ք ր ղ
Վ 134

Бь ах у кована дьл п'ешк'ешн бира-нина hәвале хwәйи зар'отие, фьр'ьндә-чие к'ӧрди әскәриейи пешьн, капитане Ордйа советие, комунист **СТАЛИКЕ УЗО ЩАФАРОВӘ** зйарәти дькьм.

Государственная библиотека СССР им. В.И. Ленина
1986

Wәзире Әшо

П'амп-Сип'ан. (Р'оманок-эссе у hумореск). — Ер.: «Сов. грог'», 1986. 280 р'у.

Ньвиск'аре к'ӧрдайи советиейи ә'йан Wәзире Әшо наве гӧнде хwәйи кәвьн у е нӧh ль ве к'ьтеба хwә кьрийә: «П'амп-Сип'ан». Ве р'оманок-эсседа әw т'ариqа П'амп-Сип'ане тинә бәр ч'ә'ва: жь hена бәре гьрти h'әтани р'оже мә. К'ьтебеда әw пр'облем hатьнә ә'йанкьрьне, е иро т'абәтие надьнә гӧндйа. Әм жь р'оманок-эссе дәба п'ампиайә кәвьн у нӧh, ә'рф у ә'дәте wан, р'оже wанә ша у мәлул дьh'ә-сьн.

П'ара к'ьтебейә дӧда hуморескьн.

Е $\frac{4603000000\ (208)}{705\ (01)\ 86}$ 203. 86

© Ереван, «Советакан грог'», 1986

1-6520 Fl
(979-87)

МАШОQЕ ЛЕГЕНДА П'АМП-СИП'АНЕ

Wәзире Әшо ве к'теба хwәйә т'әзәда, к'ижан жь дӧ п'арайә («П'амп-Сип'ан» у «Сатирикон»), иди дьщә'динә бәр спесификума «бьнга» дәб, фькрандьн у р'ӧh'е млә-тиейи сәхт бьсәкьнә. «П'амп-Сип'анеда» әw бь р'йа ә'фран-дарие вәгәр'йайә нав сәрәщәма гӧнде хwәйи зар'отиейи мләтие-психологие у т'әриqие-моралие. h'әwаск'арә, wәки Wәзире Әшо нав ван легәр'инада бь щур'әки щӧда hьнә пр'инсип у мелгьртьнед «проза гӧндитие» хwәр'а кьрьнә р'ениш. Әв п'ел нав h'әжа литература h'әмт'ьфаqиеда hе салед 60-и дәстпебуйә, чаwа щаба wан гӧhастьнед ә'мьре гӧндә h'имли, к'ижана qимәтед мәрьвайә р'ӧh' у дәбе вьра жи жь щи «ләqандьн». «Мә'змә'зке» пьшта «проза гӧндитие» жь говәка бир-баwарийа «Әм мәринә» дьхӧльqә. Хwәстьн-арманщ йәкә: әм гәрәке р'әwша h'им-бьнйате хwәйи мәрьватие хwәйкьн у мьqатйа дьл-шәwатә зенди hәрр'о ле бькьн. Критике советиейи ә'йан В. Кожинов зә'ф баш у р'аст дьньвисә: «Гӧндити п'ара щьмә'тейә идеалие, йа т'әwрәбльнд нинә. Ле әw h'име лазьә бона дахӧльqандьна qәwата ә'мьре мьләти hәрт'ьми». Аhа Wәзире Әшо бь ве аспекта сосиалие-мәхлуqәтие бәрбьр'и гӧнде к'ӧрда, әwьра кал-бавед wәк Ант'ей, щоланга зар'отйа хwә дьбә. «П'амп-Сип'анеда» алие ләwзеда п'ьр'щур'ати hәйә: биранинед зар'отие, этйудед т'әриqие-мьләтзание, пьр'сданин-мьталед публи-систие, дьлвәкьрьнед лирикие, шьровәкьрьнед дьнезание у тьштед майин. Wәзире Әшо алие композисиаеда ньви-саре бь р'йа сәрhатийа ә'мьре нәвса хwә пешда дьбә.

Бь ве йэке «ч'ьқьл-мовкед» сйужетиейэ щӧда-щӧда серн һэта бьни сэр «соз-қьрарэке» дьминьн. Гэрмайикэ дьлэ назькэ һэлал ведэре п'эрwаз дьдэ, чьмкӧ қьнйат «сэрдап'е» жь р'ӧһ'-һэйэтйа ньвиск'ар те. Wэзире Эшо т'ӧ тьшти п'эрдэнакэ, вэнашерэ, пьр'сада хwэндэвана шькбэр нақелэ. Эwи қэй бежи гьли-тэмие Һенрих Сенкевич «кьрйэ гӧһе хwэ», к'ижан дьбежэ, wэки һьндава биранинада гэрэке т'ӧ қэлпи-дӧр'утие нэки. Т'эхминкьрьнед зэрп, щӧдакьрьн — «спикьрьна» қэwмандьнед ч'укмэзьнэ сэрэщэмбьр, бьжартьна щур'э-мэщалед стилистика зьмане к'ӧрдийэ «ч'ьввьр»-аһа дэстанинед «П'амп-Сип'анейэ» һимли. Нэвс-wэ'дэ, гӧнд-wэ'дэ, щьмэ't-wэ'дэ,— бь ван «п'епэлингед» п'эвгьредана консепсиа э'франдьнейэ сэрэкэ те т'омэрикьрьн-макьрьне.

«Сатирикона» Wэзире Эшо жи тьштэки һэwаск'арэ нав шӧхӧлк'арийа wийэ ньвиск'ариеда. Диһаркьрьнрэзилкьрьна э'лawэти-сосрэтие р'ӧһ'ание-психологие-дэбие-моралие бь нет-мэрэме қэнщие тенэ миасэркьрьне. Ньлкьрьн-wедаавитьна қьлерийа хwэстьн-фэрмана э'мьрэ һэрр'ожийэ. «Сатирикон» тел-тамаред һӧндӧр'ва «П'амп-Сип'анева» мэһ'кэм те гьредане. Бь ве йэке жи эв к'теб т'омэритикэ структурие-сэрэщэмиейэ т'амэ.

К'ӧтасийа «П'амп-Сип'анеда» Wэзире Эшо дьньвисэ: «Мьн һэw тьре эзе бь хьлазкьрьна ве ньвисаре т'эwqе хwэ һэта-һэтае жь гӧнд у гӧндие хwэ бьқатиньм. Чаwа бькьм? Щар дьн ль гӧнд вэгэрьм, диса гьлие хwэ бьwэк'линьм? Мьне бькьра, агэр хwэндэване мьн а'щьз нэбуйа». Тьште тьрсе т'ӧнэ. Эw сэр «эпимэрк'эза» р'ӧһ'дарбуна ньвиск'ариейэ э'йини вэбуйэ у бь бэдэwэтийа тир, гьликьрьн-вэкьрьна ч'ир'ок-сэрһатйа «мэзил» у «шькэвте» р'ӧһ'е П'амп-Сип'ане һе т'эзэ дэстпе дьбэ. Демэк, һэр «чуйинэкэ» ньвиск'арэ бэрбь гӧндр'а оғ'ьрбэ!

ЧЭРҚЭЗЕ Р'ЭШ.
Кандидате ӧлмед филологие

П'АМП — СИП'АН

ПЕШГОТЬН

Ч эндсалэ пешда, дьһа р'аст-сала 1970-и, бона 100-салийа буйина пешик'аре мэзьн Владимир Илйич Ленин р'едаксйа р'ожнэ'ма к'ӧрдийэ «Р'йа т'эзэ» һиви кьр, wэки эз очерке дэрһэqа гӧндэки Эрмэнистанейи к'ӧрдада бьньвисьм, дэрһэqа wе йэкеда, к'а бь сайа алт'ьндарйа идеае Ленин эw гӧнд гьһиштийэ чь дэрэща пешк'этьне. Дитьна гӧндэки ӧса чэтьн нибу, чьмки к'ижани жи һьлди-пешда-чуйин беһ'эсавэ, мэзьнэ. Ле мьн бьр'йар кьр дэрһэqа wи гӧндида бьньвисьм, э'мре к'ижани дьһа р'ьнд заньм, бьнэлуе к'ижани жь ч'ука һэта мэзьна нас дькьм. Иди жь ве йэке четьр чь һэйэ. Һэр мэрьвэк, wе гэлэ башбэ, эгэр дэрһэqа wи тьштида, wи э'мрида бьньвисэ, к'ижани р'ьнд занэ. Мьн бьр'йар кьр дэрһэqа гӧнде хwэда бьньвисьм-дэрһэqа П'ампеда, на-

ве кӏижанни тӏам Пӏампа Кӧрда бу. Иро әw нав иди буйә тӏариқ, навәки нӧh ль гӧнде мә кьрьнә, наве Сиӏан. Ле наве Пӏампе we нава тӏариқеда бьминә, чьмки дәрhәqa wи гӧнде кӧрдайи кӏвшда бәри гӧhастьна нав гәләки hапийә ньвисаре. Иәке жи, әw нав незики рӧh у сәwде пӏампие бәрейә, wи навирӏа гәлә биранине әзизә ширьн гьредайинә. Әw нав кал у баве мә hьлданә, әw нав мә wәкӏьландийә. Ньслата нӧhрӏа, hьлбәт, наве Сиӏане we дьhа ширьнбә, чьмки әwана чӏәве хwә вәдькьн-вәнакьн wи нави дьбӏен. Хенжь we: бәхте гӧнд у гӧндне мә ле хьст, wәки әва нава пӏара мә кӏәт, наве чӏйае Сиӏане Хәлате, кӧ бәре-бәрда щьмәта мәрӏа әйанә бь сәри бәйт-сәрhатйа щьмәта кӧрдайә әвинтие «Сйабәнд у Хәще» (йане жи: Хәща Зәр, Хәщезәр). Әва нава бой мә символа дәрәщәкә майинә жи: бь сәдсалйа дора wи чӏйайи әрмәнйа у кӧрда щинартикә qәнщ hаврӏа кьрьнә. Иро жи, ль Әрмәнистана Советие әw щинарти he-he дькӏшинә-гӧлвәдьдә у, чаwа дьвежьн, сәрәщәмәкә нӧhә кӏур wәргьртийә: бь сайа алтьндарйа фькре Ленин, бь сайа сәйасәтйа партиа мәйә ленинией мьлятие wәргӧhези hәләqәтие бьратие буйә. Бәле, бәхте мә пӏампйа ле хьст, wәки әw наве әйан, ширьн у зйарәти пӏара мә кӏәт. Ле, мәсәлә, лаwьке чәнд гӧнде незик hаqаси жи жь наве гӧндә хwәйә нӧh нә рӏазинә, жь наве Авшен, Шенка-

ни, Әмре Тәзә. Qәйи әва нәрӏазибуна бой we йәкейә, wәки ль вьра тӏәwакәли дӧ хәбәр гиандьнә hәв. Ле кӧрдида hәму дәрәщада нинә, wәки жь hәвгиhандьна дӧ хәбәра навәки хwәш, тӏәqьл те стәндьне. Зьмане әрмәнида ӧса нинә: жь дӧ хәбәра жи наве хwәш у тӏәqьл че дьбьн, чаwа, мәсәлә, Шенаван, Щьрашен, Саӏкаван, Саӏкашен. Әз чь дькарьм бежьм: бьра наве гӧнде wан жи пироз-бьмбарәкбә. Нава wәдәки дьрежда, бефьтйа, гӧhе мерьв we hини бьhистьна wан навабә, хазма, чахе әw wәргӧhастна әмре мәйи иройин диhар дькьн.

Мьн гот, wәки бьрӏйар кьр дәрhәqa Пӏампеда бьньвисьм, чьмки әз хwәхwа жи бьнәлуе wи гӧндимә у бь we йәке кӏобар дьбьм. Бьра ве дәрәщеда жи хwәндәван жь мьн газьндар нибьн. Hәр мәрьвәк гӧнде wи дьле wида ширьнә. Qә кӏәс дьве дәwe мьн тьрӏшә? Ле бой хатьре hәqие лазьмә бежьн, wәки әгәр Әрмәнистанеда чәнд гӧнде кӧрдайә бь наве әйан hәнә, йәк жь wана жи Пӏампә, Сиӏана иройинә. У нә кӧ тӧ бежи бой хатьре тӏәбйәта хwәйә хwәш, мерг у чимане хwә, ле бәре әwльн бь сайа бьнәлуйе хwә, бь сайа пӏампие дьлсаӏә hәлал, лаqьрдчи у мәсqәрә. Мьн wи чахи бьрӏйара хwә ани сәри очерк дәрhәqa гӧнде хwәда ньвиси, кӧ сала 1970-и рӏупӏәрӏәки рӏожнәмейи тӏам гьрт. Hьлбәт, говәка мьqалә, очеркәкә рӏожнәме мәщал нәда мьн, wәки дәрhәqa Пӏампа дӧh у иро, бьнәлуе

wейə дöh у ирода т'ам бьньвисьм. We р'оже шунда т'ема Пампе у ӭмре we жь hьш у сəwде мьн дур нəк'ət. Əз к'ətьбум hале wи дəнгбежи, е кö сəр сьвра шайе дькакине, ле т'əмəде бəрк' к'ьлама wи нивщи дьдə бьр'ине. Hьлбət, сəр həqие, бой we йəке, wəки сьр'йа стране у хəбəрдане бе сəр мəрьве майин жи. Щарна дəнгбеже wи тəhəри пəй дə̈wэтер'а дьчьн мале у «hерса» хwə ль wьра дьр'ежьн: к'елəка жьне р'удьнен у həму к'ьламе хwəйə шайеда нивщи майи т'ам дькьн. У мьн бьр'йар кьр дəрhəqа гöнде хwəда ӭфрандьнəкə дьhа мəзьн бьньвисьм, wəки сьфəте ӭмре Сип'ане т'ам биньм бəр ч'ӭва, хазьма бьнəлуе wейə садə, е бона хəриба-ӭщев у сawк'еш. Дəрhəqа we «тьр'с» у «хофа» hьндава п'ампие ӭщевда əзе гьликьм, ле ньhа, хəнжь дəрəщед жорготи, диса дəрhəqа wан дəрəщада, к'ижан ве ньвисара мьн, ви мəрəме мьн ь'афу дькьн. Т'ариqа Памп-Сип'ане п'арəкə т'ариqа к'örде советиейə у əгəр эм ве фькре дьhа т'амкьн-дькарьн бежьн, wəки хенжь хəйсəте п'ампйа, дəб у р'ьзма wан дəрəще майинда ӭмрйазйа həму гöнде Эрмəнистанейə к'örда мина həвə. Öсанə, бь сəри ӭмре Сип'ане хwəндəван дькарə ӭмьр у дəстанине həму гöнде к'örда бь мəсəла дьhа борбьч'ӭв у гəш бинə бəр ч'ӭва. Эва т'ариqə, р'уп'елəки т'ариqа к'örde советие, ле бь мəсəле ӭмьр, дьhа конкьрет п'эрwэдəкьри. Эм борщдарьн we т'ариqе биньн бəр ч'ӭва,

чawa р'уп'елəки т'ариqа шьмə̈та мəйə бь həзара салайə həрə гəш, чawa р'уп'еле т'ариqа к'örдə həрə бəхтəwар, wан к'örда, к'ижанар'а йазйа т'ариqи əв р'ожа иройинə шайе, азайе у хwəшбəхтие ани. Мəсəла ӭмре гöндəки к'örда бəсə we йəке избат бькə, кö бь чь тəhəри бь сайа диwана советие чəнд həзар к'örд бунə хödане həму əхтиарие мьлəтие у сосиалие, ле бь милиона хушк у бьре wан жь wан əхтиарйа бе п'ар, мьqуф манə у həла сəрда жи бона ӭсле хwə тенə зерандьне. Империалист у фькьрдаре wана həр wa шəр'е нəшушти давен wəлате советие у жь wан бöг'дана йəк жи əwə, кö гьва Т'ьфаqа Советиеда əхтиарие мьлəте ч'ук, дəб у ӭдəте wанə мьлəтие тенə п'епəскьрьне. Wəки öсанə, бьра əw маqул «к'əрəма» хwə ве ӭфрандьна мə жи бьхуньн, йане жи бенə Эрмənистана Советие, щида насйа хwə бьдьнə ӭмре к'örда у we шунда həр'ьн, мəсəлə, ль wəлатəки т'ьфаqдаре Штате Америкаейə Йəкбуйи-Турк'иае, ль к'идəре wəкə дəh милион к'örд дьминьн. У бьра, əгəр бəхте wан həйə, бəхте хwə нəшəwьтиньн у пəй hьмбəриhевкьрьна ӭмре чəнд həзар к'örde советие у бь милиона к'örde Турк'иаер'а бежьн: ль к'идəре əхтиарие щьмə̈те бь'чук тенə п'епəскьрьне? Əw чawанə: маqул империалист ль Анатолйа Р'оhьлате, к'идəре к'örд дьминьн, дькарьн щие бьнге хwəйə əскəрие бьвиньн, ле ч'ӭве

фькьрдар, кърекрие we «дьнйа аза» ькарьн бьдэшьриньн, кӧ ль we Анатолйа Роньлате, ль бажаре Диарбэкьре сале чэнд дадьстана дькьн, кижанада шӧхӧле кӧрде wэтэнньз дьбнен. Растгэлэкэ ньwаскар: чахе мьн эв кьтеб ль Саказоре сэр ньвда дани, рожнэма «Известиае» стэнд, кижанеда ньатьбу ньвисаре, wэки ль Диарбэкьре дозкаре эскэрие дэwкьрийэ-гӧне кӧштьне 106 мэрьвара бьбьрьн, ле wэкэ 200 кэсара жи-гӧне гьртьна ньбсханейэ бь wэде дьреж. Гэло эва геносида эйни нинэ? Ле чэнд сала пешда сэроке диса wи бажаре кӧрда-Диарбэкьре-Зани тэне бона we йэке щэза кьрьн, кӧ эwи бьнэлуйара бь зьмане зькмаки хэбэр дабу (йане: бь кӧрди). Бэле, сэрwере Туркйаейэ иройин жь пешие хwэ дэрбазтьр бунэ: нэ кӧ тэне эхтиарие кӧрдайэ мьлэтие инкар дькьн, ле наньельн эw мала хwэда жи бь зьмане хwэ хэбэрдьн.

Ван агьрйа ль Туркиае сэркаре неофашисте тьрк, сэрньнг Туркеш жь ньбсхане бэрданэ. Сэрwере Туркиае qэйд у чидаре wи ньвалбэнд у досте фашисте ньтлериейэ wэхтэке вэкьрьнэ, wэки эве тэ пэранне «Гӧре пьштньешин» чawa кӧме неофашисте тьрк нав дькьн, бэри песира кӧрдадэ: Эван «гӧре пьштньешин» готьбун, wэки эгэр кӧрд нэтэвьтьн, диса пьрса хwэйэ мьлэтие бьльндкьн, атара эрмэнйа we бе сэре wан. Хэзакьрьна

wэкэ дӧ милион эрмэнйа бир анинэ. Бэле, мьлэтчие тьрк щи те-хэзакьрьна эрмэнйа инкар дькьн, ле щи жи ньйэ беньэмди хwэ бь we кьрьна хwэйэ qьлер у бэйанти кӧбар дьвьн.

Ле тариqзане тьрк? Эwана жи ван ахьрйа кьтеба пэй кьтеба чап дькьн, кижанада «избат» дькьн, wэки мьлэте кӧрд тӧнэ, эwe хwэ нав дькьн «кӧрд»-эw тьркьн, е кӧ чунэ чйа у зьмане хwэйи эсли-тьрки бир кьрьнэ.

А ви тэньэри, «фькьрдаре» тьрк рекорда фэлшкьрьна тариqе, рекорда а'фукьрьна бэйантие у зӧлмкарие ван роже мэда ле дьхьн. Чь дькари бежи? Гэло ланйqэ сэwдэсэр, бӧгданкьр, вьр у дэрэwине wара бькэви нава готэбеже. Wэки кӧрд тьркьн, чьма нахwэзьн тьрки хэбэрдьн, ньнбьн у мьлэте хwэра тэвайи бьжин? Wэки кӧрд тьркьн, ле чawa сэрwере Туркиае бь милиона бьре хwэ хэза кьрьн у иро жи өса бь кин у бог, бь зӧлмкари wана дьзериньн, гӧллэ дькьн, дараганще дьхьн?

Эз тэне пьрсэкеда шькбэр ниньм: эw «тариqзан», «фькьрдаре» тьрк готьна хwэ хwэхwэ бawар накьн, чьмки вьра wан ньaqa мэзьнэ, wэки мэрьве нэзан жи дькарэ тэгминкэ. Гьли эwэ, wэки эw дьqащqьщьн рькнэки сазкьн бона пьрса кӧрдайэ мьлэтие жь орте бьдьн ньлдане. Ле эw рькьн сэр бузе те чекьрьне. Бузе бьньэлэ, у «рькне» жи бьньэдьмэ. Өсанэ, кӧл нэ эw кӧлэ, кӧ we «тариqзане»

т̓ьркр̓а ль һəв бе фькра р̓оһьлатзан у к̓ӧрдзане т̓əмамийа дьнйае инк̓ар бькьн, һеч бькьн, фькра дəрһəqа ʼwе йəкеда, кӧ к̓ӧрд щьмə̓тəкə щӧдайə бь зьман, чешит, ə̓рф у ə̓дəт, т̓əмамйа р̓ӧһ̓ у хəйсəте хwəва, кӧ чахе к̓ӧрд ль Р̓оһьлата Незик у Орт̓ə һəбунə, кьтə т̓ьрк чийə, кьтə т̓ьрк ль Анатолиае т̓ӧнə буйə у бь т̓əмами т̓ьрк чаwа щьмə̓тəкə ӧса к̓ьвш нəбунə, йа кӧ жь щьмə̓те дор у бəре хwə щӧда буйа. Qəзйа əwə, wəки к̓ьрекьрие сəрwере Т̓урк̓иае — «т̓ариqзане» т̓ьрк һəла һе пер̓а нагиһиньн фькре хwəйə qьлер т̓əслими к̓аг̓əзекьн, чахе дəwлəт дəст бь «сафикьрьна» пьр̓са к̓ӧрда дькə. Əw сафикьрьн жи, чаwа т̓ариqер̓а ə̓йанə, т̓ьме бь щур̓е т̓ьрки те миасəркьрьне. Əw щур̓ə жи əвə: т̓ьрк к̓ӧрдр̓а дьве: «Тӧ т̓ьрки, wəрə р̓ае, əгəр наейи р̓ае-əзе сəре тə лехьм». Ле чаwа диса wе т̓ариqер̓а ə̓йанə, к̓ӧрд нəһатийə р̓ае у нə жи те р̓ае. Иди дəрəще майин фə̓мдаринə: пəй ве йəкер̓а чь дькарə бьqəwьмə.

Дəрəщəк жи ма əз бежьм, к̓а мьн чьма бьр̓йар кьр хут дəрһəqа П̓амп-Сип̓анеда бьньвисьм. Чаwа дьвен, чь жь wə, хwəндəване ə̓зиз, чь жь хwəде вəшерьм. П̓амп-Сип̓ан дьле мьда ширьнə у т̓ӧ тьшт нькарə дəwса ʼwе бьгрə. Т̓əмамйа биранине мьнə ə̓зизə зйарəти wи гӧндир̓а гьредайинə, ль к̓ӧ у бь сəри к̓ижани мьн щара пешьн дьнйа р̓оньк дит у нас кьр,

ль к̓идəре р̓оже зар̓отийа мьнə хwəшə нəбиркьри дəрбаз бунə, ль к̓ӧ мьн ч̓ə̓вгьртьнок у лəпə, лəхте у т̓оп листьнə, к̓идəре мьн у һəвала муе бьжанге хwə ч̓ə̓л кьрьнə у сəр wи «мəзəли» сонд харийə, к̓ьфьри кьрийə, wəки жь һəвалтйа һəв дəрнаен, һəвр̓а хайинтие у нəмамие накьн, ль к̓ӧ əз щара ə̓wльн у к̓ӧтасие бəнги бумə. Бь гьлики, бона гӧндəк, ер у шенлькəки дьне дəwса П̓амп-Сип̓ане бьгрə, əз готи щарəкə дьне жь дйа хwə бьвьм. Ле əз нахазьм ə̓мрəки дьне, ə̓мрəки зедə бькьм һəма хут бой хатьре П̓амп-Сип̓ане у п̓ампйа. Əз wе к̓əрəме нахазьм, дəст же дьк̓шиньм, чьмки нькарьм П̓амп-Сип̓ана ə̓зиз, п̓ампие дьле мьда һаqа ширьн ӧндакьм. Əз чь заньм: гəло щарəкə дьне бемə дьнйае, һьлбəт, əва нə тьште буйинейə, П̓ампе ӧса хwəшбə, п̓ампие ӧса ширьньбьн? Əз жь йазйа хwə р̓азимə, жь биранине хwəйə хwəшə зйарəти р̓азимə, к̓ижана иро бь дьлəки барьстан бь əшqəра ə̓мьре иройин т̓əслими к̓аг̓əзе дькьм.

Əз дəрһəqа гӧнде хwəда дьньвисьм, ле дьһа р̓аст, дəрһəqа гӧндие хwəда, чьмки бейи п̓ампие дӧһ у иройин, чьqаси жи П̓амп у т̓əбйəта wе хwəш у бəдəwбьн, кери тьштəки наен: мина малəкə бь хали-халичə, бь р̓əwш, дəм у дəзге wə̓де нһайə һəрə к̓аw у хасва хəмьли, ле нəфəр, ч̓ук у мəзьн теда т̓ӧнəбьн. А һəма əвə р̓ьк̓не шьровəкьрьн, маккьрьна wе

пьр̓са мьн, к̓а əз чьма П̓ампе ҺЬз дькьм, бəре ə̓wльн чи we? Щаба ве пьр̓сейə р̓аст Һəмаӧса ньшкева, т̓əwəк̓əли нəҺат, ле ə̓мьржийина гəлə сала хwəр̓а ани.

Wəхтəке, зар̓отийа хwəда əз бейи гӧнде хwə нькарьбум бьдəбьрйама, дьҺа р̓аст, бейи П̓ампе ə̓мьр, дьнйа бой мьн т̓ӧнə бун. Мьн хəриби, дəрде хəрибие гəлə дитийə. Əw дəрд, ҺЬзрəт, ах у кована П̓ампе буйə. Ч̓уктиеда, бəри мəк̓т̓əбе у шагьртйа мьнда жи, тə Һəw дьньҺер̓и, Ə̓ло у мəт̓а мьнə Мəйанə, кӧ зӧр̓əте wан т̓ӧнəбун, əз Һьлдьдам дьбьрьмə бал хwə-Т̓билисие. Мьн ль бажер̓ дəwса чарьха соле хас п̓е дькьрьн, дəwса тораqе харьна гошт, Һəwла шəҺəра, меwае щур̓ə-щур̓ə, чаwа дьвен, кака-лоло дьхwəрьн, ле чаwа дьвен, бь ав у Һесьр. Р̓астə, мьн хwə бəр Ə̓ло у мəт̓а хwə бəрнəдьда, əз нəдьгьрйам, ле хwəзьл бьгьрйама у п̓əрч̓а дьле мьн данйа. Ле бəхте мьн ледьхьст: Ə̓ло у мəт̓а мьн жи бира зар̓а у гӧнд дькьрьм у тə Һəw дьньҺер̓и к̓аре хwə кьрьн у мə бəре хwə да гедука Сьпитаке. П̓ампе, тӧ к̓ӧйи, əм Һатьн! Пəйи хьлазкьрьна к̓ома 7-р̓а Ə̓ло у мəт̓а мьн əз бьрьм мəк̓т̓əбəкə Т̓билисейə əрмəнйада дамə qəбулкьрьне. Вьра жи бəхте мьн Һьнəки ле хьст: əз у Һəвале хwəйи зар̓отиейи ҺЬзкьри-Сталике р̓ə̓мəти (пашwəхтие бу фьр̓ьндəчие əскəрие) т̓əвайи чунə Т̓билисие. Бина мə Һəв дəрдьк̓əт у «баре»

ҺЬзрəта гӧнд Һəвəки сьвьк дьбу. Ле диса əw Һəр дəҺ мəҺе Һинбуне мьнр̓а бəрамбəри мəҺе гьртьна Һəвсе бун. Чахе р̓оже хьлазбуна сала хwəндьне незик дьбун, мьн иди пе т̓ьлие дəста дьжмартьн, паше бь сəҺəта. Сала ə̓wльнə, йа 1949-а, əз дьвем 22, 23-е мəҺа Һəзиране, пəйи хwəндьна к̓ома 8-р̓а əм вəдьгəрйанə гӧнд. Ль стансйа Һӧмамлие (нҺа Спитак) əм автомобилəкə барк̓еш, сəр qуч̓а бара сйар бун. Мьн ə̓мре хwəда гəлə дəм у дəрəще шабуне, əшqе дитьнə, ле шабуна Һəрə мəзьн -we р̓оже т̓əг̓мин кьр. Автомобила мə жь ч̓ьване р̓йа Вортьнаве (нҺа: Щьрашен) дəрк̓əт у ньшкева ч̓йае Əлəгəзе, Һə̓чед wейə бəрфин ч̓ьк бəр мьн «сəкьнин». Дьле мьн к̓ӧта, у əз ле бум жь сəр автомобиле хwə бавежьмə «п̓есира» wи ч̓йае ҺЬзкьри, кӧ мьн ль П̓ампе ч̓ə̓ве хwə вəкьрьбун-вəнəкьрьбун Һəмаӧь wи щур̓əйи, р̓əнг у аwази дитьбу. Һежа мьн азабуна жь «Һəвсхане» т̓əг̓мин кьр: əзи иди мал бум, П̓ампе, бал де у бав, хушк у бьра, ҺəвалҺогьре хwə. Шабуна мьнə we дəме бəрамбəри ə̓мрəки бу. Əз ньҺа дьфькьрьм: əгəр мьн т̓əне шабун we дəме ə̓мре хwəда т̓əг̓мин кьрьбəӧсанə əw жи бəсə, wəки əз бежьм: «Мьн ləзəтəкə т̓ам жь ве дьнйа р̓оньк дитийə». Ле əгəр ньҺа йəк жь мьн бьпьр̓сə: «Гəло тӧ wəкə wи чахи, wəкə бəре-ньҺа жи ӧса сəр П̓ампе дьшəwьти?» Əзе бежьм: «На». Бəле, сəд Һəйф,

ле на. Ӈьз дькьм, ле нэ бь шэwата бэре, нэ бь we qэдэре. Чьма? Мьн шаба ви «чьмайи» хwэ́а зэлал кьрийэ. Бэре э́wльн, эз, мина тьштэки, иди Ӈини хэрибие бумэ. ДьӇа ́аст: эз ви Ӈале хwэ́а qайил бумэ, wи Ӈалиа, кӧ дькарьм бейи Пампе жи бьдэбьрьм. Дурк'этьна гэлэ сала иди Ӈьнэ бэтсари Ӈьндава гӧнде мьда пешда анийэ. Ле эв бэтсари бэре э́wльн ́уе wэргӧӇезие нава ́ӧӇ у сэwде мьда п'эйда буйэ. Хэм у хэ́еqе э́мьр, дьнйае фькра тэ, мина тьштэки, бэла дькьн, бэлайи сэр гэлэ дэрэща, кӧ чуктие, щаӇьлтиеда т'алаша тэ эw нибунэ. Ле йа сэрэкэ: эw дэрэме Ӈэсина тэйэ Ӈьзкьрьне, Ӈьзрэте, qэйи бежи, машйанэ, дьӇа ́аст эw ко бунэ. Эз мэсэлэкэ wа бежьм: чахе эзи шагьрте к'оме бьльнд у паше хwэндк'ар бум, бона за́е бьре мьнэ мэзьн Ӈьш у сэwде мьн жь qафе мьн дьфь́и, дьчу. Wэхта эз жь Ереване дьчумэ гӧнд, эwана сэр ́йа орт'а Элэгэзе у Пампеда эз дурва нас дькьрьм. У чь? Пэй Ӈэв дьк'этьнэ ́езе у Ӈэта бал мьн-мэзила километрэке-дӧда дьбэзйан. Wэхта незик дьбун-эз qэрэфиска ́удьньштьм, мьн Ӈэмеза хwэ вэдькьр, wэки wан бэрхьке хwэйэ ширьн навда щикьм. ДьӇатьн, бин ль wан ч'ькиайи, п'о́е wанэ гьжьк, сэр-ч'э́ве wан бэр тэ́ва гӧндэ туж qьмьли, qариайи, дэв у бевле е Ӈэрэ бьч'ук гьрареда лэwь́и. ДьӇатьн, эз Ӈэмез дькьрьм, дьбу хьлэ-бьла wан у мьн ькарьбу

пе́а бьгиӇанда, к'а к'ижан жь wана чь дьбежэ. Ле готьна wан «дэнг у бэ́се» мала мэ у гӧндэ нӧӇ бун. Эз эмэки кьнда, бе пь́скьрьн пе дьӇэсйам, к'а we ́оже мала мэ чь че кьрийэ, к'и ль малэ у к'и ль чоле, тэйр чэнд мьришке мэ бьрьнэ, дӧӇ-пер к'и жь гӧндйа у дэрэкэ бь мевани Ӈатийэ мала мэ, дйа мьн у Кьде к'энге шэ́ кьрьнэ у шэ́е wан сэр чь буйэ, к'и нэчуйэ хэвата колхозе у нэхага (сэдьр) Фэти же́а чь готийэ, жь дэште чь mewa анинэ гӧнд, Қара дайка мьн жь ковратие (дьк'ана кооператив) wанр'а чь ч'эрэз кь́йэ, к'и гӧндда бэзийэ к'е у жьне wан мера чь Ӈэв́а готьнэ... Дэ, Ӈэта эм дьгиӇиштьн мале, хьлэ-бьла wан нэдьӇат бь́ине. Малда жи мьн у wан Ӈэв́а дьлист: эз дьбум Ӈэвале wан, дьӇа ́аст: бона эw шабьн-эз дьбум гӧр, Ӈэсп, чь бежи. Сэр э́рде мьн у wан Ӈэв «вэдьгэвьзанд». Ле пэйи́а мьн бь we шэwате за́е хwэйэ Ӈэлал Ӈьз нэкьрьн у чахе эwана дьхwэстьн мьн́а бьлизьн-мьн эщьзайи дькьр. Бэле, Ӈэw wэхтэк те, мэрьв жь хwэ жи зьвер дьвэ. Эw Ӈӧб-Ӈьзкьрьна бэрбь э́мьр Ӈaqa дьтэмьрэ, wэки Ӈьнэ кал у пир дьвен: «Хwэде чьма ́ӧӇе мьн настинэ?» У Ӈьзрэтйа wан «мьстэ ахэ».

Э́мьр, сала эз анимэ сэр фькрэкэ майин жи. Мьн гӧнде хwэ бэре э́wльн бь сэри дйа хwэ, баве хwэ Ӈьз дькьр. Иди к'и дькарэ мерьв wэкэ де у бава Ӈ[illegible] wэкэ wан ль

(949-87) 1 - 6520 12

мəрйа бьӀəйрə. Тӧ кəс. Нава wəдəда гьшк дькəрьн бəре хwə жь мерьв бьгӧнезьн, де у бав-тӧ щара. Əмьр əз öса жи анимə сəр we фькре, wəки мьн кӧ бира Пампе дькьр, Ӏьзрəта гӧнде хwəда бум, мьн бəре əwльн бира пампйа дькьр, бира wан пампйа, нəр йəки жь кижана дьнйак нава рӧӀе хwəда диӀар дькьр, нəр йəки жь кижана хəйсəте wии öса Ӏəбу, кӧ жь е майин лап щӧда дьбу. Мəрьв qəйи дьго: Ӏəр йəк жь wəлатəки Ӏатийə. Ле, Ӏьлбəт, перə жи хəйсəте пампиайи томəри бал wан Ӏəбу. НьӀа жи бь хəйсəте хwə пампйа жь Ӏəв щӧда дьвьн, ле нə Ӏаqа кьвш. ДьӀа рəст: колорит, хəйсəте «чьвьр» бал wан тӧнə, те qəйи бежи кəре севəкенə. Əва жи, qəйи жь we йəкейə, wəки гьшк мəктəбəкеда Ӏин дьвьн, бəр дəсте дəрсдарəки тенə тəрбйəткьрьне, кьтебəке дьхуньн, радиоке, дурдитьнокəке дьбӀен у тəмашə дькьн, рупеле рожнəмə у коварəке wəлдьгəриньн.

Чьма дьвежьм, wəки мьн Памп Ӏьз дькьр бəре əwльн бь сəри пампйа? Əз бь бawарбуна там ве йəке дьвежьм. Əгəр ньӀа бежьн, wəки мере Пампейə wан сала гьшк жь горе рабунə, саг бунə у ньӀа мина бəре ль гӧндьн, əгəр льнге мьн у пьшке мьн гӧра мьндабьн, əзе жь Ереване Ӏəта Спане бь рəв у бəз Ӏəрьм. Дькарьн бь Ӏəqи жь мьн пьрскьн: «Нə ахьр пае Ӏəвале тəйə заротиейə пьре ньӀа, шькьр,саг-сьламəтьн, ль ру-Ӏewата дьненə. Иди чи тə wан мере мəзьн кəтийə, wəки тае баве тəбунə у, фəмдарийə, Ӏəвалти тəра нəкьрьнə?». Ӏəqə ве пьрсе жь мьн бькьн. Ле тьштəки майин жи Ӏəqə: Ӏəр кəс, чаwа щьмəта мə дьвежə, рое Ӏьндава хwəда дьвинə. Qəйи нава мьда хwəӀьзкьрьна тəӀəрəки хəбəр дьдə Нə ахьр wан мере Пампейə мəзьн əз минə əwлəде хwə Ӏьз кьрьмə, wəкə əwлəде хwə мьн ша у фьрнах бунə. Ӏəвал нə öсанə: əw Ӏивйа тəйə: Əгəр тə əw Ӏьз кьр, qədре wи гьрт, əwe жи тə Ӏьз бькə у qədре тə бьгрə, ле, хер кӧ на, əw жи wан дəрəща Ӏьндава тəда диӀар накə... Ахьр Ӏəвал жи Ӏатьнə гӧӀастьне, бəтсар бунə. Чь жи бежьн, əw мəзьне мə башqə бун у кəс дəwca wан нагрə. Ль вьра чаwа хəбəре шайире урьсайи мəзьн М. Ю. Лермонтов бир нəйни. Чахе гьли те сəр фькьр-фəмдарйа wəтəн əw дьвежə, wəки Wəтəне мə ль wьрə, ль кидəре мə Ӏьз дькьн.

Чəнд сала пешда гьлики нə бь хер бəр гӧӀе мьн кəт, го: Əслане Кəсо бəдӀалə. Зьнгин жь qафе мьн Ӏат. Пампики дьле мьда Ӏəри ширьн бəр мьрьне бу. Əз дəстхwəда нəчум, чьмки се-чарək мабун, wəки Ӏəрьн сəр мəзəла у мьн бьрйар кьр рожа мəзəда, чахе ль гӧндбьм, сəр хале Əсланда Ӏəрьм. Чум. Мала хwəйе нəхwəшие бьшəwьтə: дəwca гӧрчке сурəте wи, кӧ əмре мəзьнда жи мина е qиза сор

дькърьн, hастӧ-чӧрме гӧпьки мабу. Сьмела сорә-сосьни бубу hьри, серәк бубу. Әз у бьре хwәйи дохтьр-Ширали бун, кӧрӏе wи жи мәрӏа бун. Нәхwәши бир кьр, рӏәнг педа hат. Әм бәр дьле wида hатьн. Лӛзәки шунда ав хwәст. Чун, кӏаседа дӧ qӧлт ав анин. Ь'ащә-ь'ащ вәхар. Зу хьлаз бу. Бәхтрӏа дохтьр әв йәк тӏәгмин кьр:

— Wә чьма ӧса hьндьк ав да хале Ӛслан?

— Ширали, qӧрбана тәмә, әм нәwерьн зӛф бьдьнеда, нәхwәшә, әва жи ава кӏәландийн, чахе дьхwәзә-әм йәкqӧлт дьдьне, — буке hеди, фәсал гот, wәки нәхwәш нәбьhе.

— Qә ава тӏәзәйә сар малда hәйә? — Ширали пьрӏси.

— Ле чawa, әз qӧрба, — буке щаб да, — мә hежа жь кание ани.

— Дә шәрбькәки мәзьн тъжәкьн, биньн.

Шәрбькәки нивлитре анин: дәстхwәда қьша гьрт. Ширали бәр хале Ӛслан гьрт, у әве тә бинәкерӏа тӏәqин бьни ани.

— Охwәш! — хале Ӛслан бин ле чькйаки, бь бәшәрәкә ӧса гот, тә qәйи търе нәхwәши же рӏәви. — Әз qӧрбана ӛмре тәмә, Ширали, әван бехwәда ав чийа, ав сәр мьн кьрьбунә qати.

— На, — Ширали вәгәрӏйа сәр нәфәра, — вьр hада тьште ӧса мәкьн. Хале Ӛслан шькьр сьламәтә, зӣана аве тӏӧнә, чьqа дьхwазә бьдьне, бьра вәхwә, дьле wи рӏәhӏәтбә.

Мә хатьре хwә жь хале Ӛслан хwәст у wахта дәркӏәтьне мьн беhӏәмди хwә жерӏа гот:

— Хале Ӛслан, әм дьчьн,гьлие тә чьнә? — У бона шашӣа хwә рӏасткьм — сәрда зедә кьр: — Әме диса бен, hәта hьнге, гӧмана хwәде, те qәнщби.

Тә qәйи гот әwи жи тӏәгмин кьр, wәки әв гьлие пашьн мьн, hәма ӧса, бона дьлдьмие готьн, лӛма тӏәне щаба щӧмла мьнә әwльн да:

— Гьли-тӏәмӣа мьн әwә, — әwи бь бәнгзәки рӏәщакӏара гот, — wәки hун мьн бир нәкьн...

Бәхте мьн ле хьст, wәки бәр щи-ньвине wи мәри зӛффбун у әwи те дәрнәхьст мьн чawa фьзьрандә сьвдәре. Вьра мьн сьвдәр пе hесьра «аврӏәшанди» кьр.

Рӏева, чахе әм эпӏещәйи жь гӧнд дур кӏәтьбун у иди хәбәрдан мьн дьбу, әз зьвьрӏимә сәр Ширали у мӛна аве же пьрси.

— Ахьр нәхwәшийа хале Ӛслан кӧла дәрнәхунә, — әwи шьро вәкьр, — рӏабуна wи тӏӧнә, рӏоже ӛмре wийә пашьн незик бунә. Иди чьма бьдьн щьзарәте, hазьр бьра, qә на, ава сарә канйа тӏер вәхwә, дьле wи рӏәhӏәтбә.

Hәстуе хале Ӛслан жи ньhа ль пӏала Пӏампе, бьн ах у бәре сарда рӏьзинә, ле hәла he әw барьстанйа we дәме, чахе Ширали ава сар дае, жь дьле мьн дәрнәкӏәтийә, у, йәке жи, әw хәбәре рӏӛмәти he бәр гӧhe мьн тӏәсәлә дьбьн. Әз he-he бь дьләки кован hәйфа хwә

ӏи мери тиньм, е кӧ бь хәбәрдан, заре хwәйи ширьн, бь бәнгзе хwәйи хwәш, бь лаqьрдие хwә бира гәләкада майә. Әw гьли, дьһа р'аст, т'әмйа ӏийә пашьн, бой дәрәщәке жи жь бира мьн нәчуйә у әз гәлә щара сәр нета wан хәбәрада к'ур-дур дьфькьрьм. Әслане Қәсойи р'әмәти нә qәwьме мә бу, т'әне гӧнди-щинаре мә бу. Ле әwи we дәма чәтьн ӏәлалйа хwә ӏьндава мәда диһар дьр: т'әне әw мәрьв дә'wа тьштәки жь мерьв дькә, е кӧ хwә жи борщдаре ӏьмбәр ӏ'әсав дькә. Хале Әслан әw т'әми ӧса ль мә кьр, чаwа мәрьв ль әwләде хwәйи ӏәлал бькә. Йа майин: ӧсанә, чуйин, сәртедана мә гәләки бь дьле ӏи бу. Иди чаwа дькари мере wа бирки, чахе гәлә гьли-готьне ӏийә qәнщә майин, ӏәнәк-лаqьрдие ӏийә беӏәсав бира тәда манә. Әслане Қәсо әйӣи гӧла мьщльса бу. Папахе ӏи кәw, сьмела ӏийә к'aw, бәшәра ӏийә хwәш, дәнг-сәда ӏийә ширьн ӏәла ӏе бәр ч'әве мьн у бира мьнданьи. Гьли-готьне ӏи гәләкьн, ле ве гаве гәләк жь wана бира мьн чунә. Әw гьли-готьне ӏийә мәсqәрәтиейә хwәш гәләки щәм ӏәмие Усьв манә, е кӧ ӏәма хут бь щур'ә, ак'ьла хале Әслан wана дьвежә. Мьн гӧман ӏәйә гьли-готьне п'ампиар'а ӧса жи е хале Әслан жь заре гӧндие мә бьньвисьм, wәки ӧнда нәвьн. К'әмала wанә заниарие ӏ'әйә, әw керһатинә, чаwа нишана дьнефәмкьрьна гӧндие кӧрдә садә, чаwа ньмуне

зьман-зараве п'ампйа, чаwа ньмуне этногьрафие-фолкьлоре. Әw дәwса хwәда, әз бем сәр гьлие хwә. Бь ньвисара ве әфрандьна хwә әз борще хwәйи зйарәти бәр мере мина хале Әслан, бәр ӏ'әму п'ампйа дьqәдиньм, е кӧ ньһа ль р'убаре дьне т'ӧнәнә, ле гьлие wан, ньфуса wан манә, we бьминьн чаwа т'ьбәрк. Бь биранина wан әме ӏ'ӧб-ӏьзкьрьна бәрбь П'ампа бәре у п'ампие р'әмәти, бәрбь Сип'ана иройин у бьнәле wейә иройин гәш бьӏельи. Әwе алик'арие бьдә мә, кӧ әм дьһа р'ьнд к'ар бькьн у бьәфриньи. Әм чаwа бажарван борщдарьи т'ариqа хwә р'ьнд заньбьи, wәки р'ожа иро у сьве р'аст qимәт бькьн у бьвьн керһатие гӧнде хwә, әла хwә, р'еспублика у wәлате хwә. Ле чь жи бежьи, нава ве бьр'йара мьнда, кӧ дәрһәqа гӧнд у гӧндие хwәда дьньвисьм, дӧ мьсqале ӏ'әсина гәрм ӏәнә, бейи к'ижанә т'ӧ әфрандарәк нькарә мәрәме хwә т'ам бинә сери. Мәсәлә, т'ӧ ньвиск'арәк нькарә ӏ'ӧб-әвинтие т'ам у бь т'әбйәти бинә бәр ч'әва, әгәр әw ӏ'әсин әмьрда ле т'әсәлә нәбуйә у әw we ӏ'әсина хwә т'әви йа мерхасе әфрандьне хwә накә. Әw ӏ'әсина хwәӏьзкьрьне әwә, чаwа мьн жоре гот, wәки әз дәрһәqа гӧнде хwәда дьньвисьм, ӏи гӧндида, к'ижани ӏ'әму гӧнде дьнйае зә'фтьр ӏьз дькьм. Йа дӧда, кӧ ӏәма жь ве дәрәще дьхӧльqә, әwә, wәки бь ве йәке әз дьле хwә р'әӏ'әт дькьм, хwәстьи, дә'wәк'арйа ӏ'әсина хwәйә ӏьзрәте дьдьм р'азикьрьне.

Ма әз гьлики жи маккьм у пешготьна хwә сәр һәвда биньм. Мьн чьма наве ве ньвисара хwә данийә «П'амп-Сип'ан», ле нә кӧ т'әне наве гӧнди нӧһ — «Сип'ан». Бәре ә'wльн бь wе мә'на зәлал, wәки әз нькарьм дәрһәqа П'ампа бәре у п'ампйада бьньвисьм у wанр'а бежьм: Сип'ан у сип'анйа. Хенжь wе: бь wан һәрдӧ нава мьн хwәстийә т'ариqа пешдачуйина гӧнде хwә, wәргӧһезйа нава ә'мре wи биньм бәр ч'ә'ва, гӧнде бәре-П'амп, бьнәлуе wе-п'ампйа чь тәһәри бун, ле П'ампа иройин-Сип'ан, бьнәлуе wе-сип'анйа чь тәһәринә у алие wә'дәда мьн П'амп у п'ампие бәри диwана советие жи кьрьнә нава говәка ве ә'франдьне. Ӧсанә, сәрньвисара «П'амп-Сип'ан» дьвә нишана пешдачуйине, дьһа р'аст-дәрәща к'ьвшкьрьна пешк'әтьн у гӧлвәдана гӧнде мә. Бәле, жь П'ампе һ'әтани Сип'ане мәзиләкә дьреж qәдандийә, әм нава һ'әйам, wә'дәки к'ьвшр'а дәрбаз бунә. У бьра П'амп ве ә'франдьнеда бьвә символ, нишана ә'мре бәре, ле Сип'ан-ә'мре иройин. Дәрәщәк жи, чаwа мьн жоре да к'ьвше, нав, хәбәре «П'амп» у «п'ампйа» дьле мьда ширьньн у әгәр дәрәщә, мә'ние майин т'ӧнәбуна жи, мьн, п'ампие ә'сли, нькарьбу һәма һеса т'әwqе хwә жь wан нава бьqәтанда. Wәки ӧсанә, әва йәка жь алие мьнда нә кӧ кәвьнһ'ьзийә, ле диһаркьрьна амьнайе у һ'әлалиейә һьндава гӧнде кал у баве мәда,

е кӧ нава wә'дәки т'ариqиейи эп'ещә дьрежда әw нав кьрьнә П'амп, ле хwәр'а жи готьнә п'ампи, п'ампйа.

Әз ве ә'франдьне бь мәрәмәки майин, мәрәме т'әрбәтдарие дьньвисьм. Әз нава 50-сале ә'мре хwәда һатьмә сәр wе фькре, wәки чьqа мәрьв гӧнде хwә р'ьнд нас дькә, т'ариqа wи, ә'мре wи у бьнәлуед wийә бӧһӧри р'ьнд занә, һәqа һ'ьзкьрьна wи бәрбь wи гӧнди у гӧндиа к'ур у тир дьвә. Ӧса һ'ьзкьрьна бәрбь wәт'әнә. Ле нә ахьр, чаwа к'ьламәкә урьсада те готьне, wәт'ән һәма жь wи щи-wари дәстпе дьвә, ль к'идәре һәр мәрьвәк дьжи. Чьма ньсләта Сип'анейә иройин ньзаньбә пешйе wан чьто мәрьв бунә, чаwа дәбьринә у к'ар кьрьнә, хәм у хйале wан чь бунә. Наскьрьна ә'мре бәрейи чәтьн у зәлули ә'мре иройин бәр ч'ә'ве мерьв ширьн дькә. Чьма, мәсәлә, щаһьле Сип'анейә иройин һаж пе т'ӧнәбьн-кал у баве wан чаwа жийинә, чәтнайикә чаwа дитьнә бона сазкьрьна wи р'ькни, сәр к'ижани бәхтәwарйа wанә иройин че дьвә. Готи һәр ньсләтәк бь хәләqа биранине т'ьбәркийә зер'ин ньсләте дәрбазбуйир'а гьредайибә. К'и ә'мре пешие хwә ньзанә, әw нькарә qәдре мәзьна бьгрә. К'и т'ариqа пешие хwә ньзанә, әw нькарә бьвә мәрьве хwәйе култура бьльнд. Бьра сип'ание иро бьзаньбә, wәки пешие wи гәлә-гәлә сал бәре жи сәре ван ч'йа манә, зәлуликә п'ьр' дитьнә, ле

пер̓а жи р̓ӧh̓ бәр ван ч̓йа у банйада анинә, әw бь ньфуса хwә, бь хәбатh̓ьзйа хwә кьрьнә wаре жийине, пе щоте дарин ль синге Дьбурийи т̓ик зәви р̓акьрьнә, т̓охьм р̓әшандьнә, пе нане щәh̓ у дәwе тьр̓ш ә̓бура хwә кьрьнә, ле гӧмана р̓ожа сьвейә хwәш нәбьр̓инә, ә̓мре хwәш нәдитьнә, ле әw әмьр одада шәве пайиза у зьвьстанейә дьреж анинә бәр ч̓ә̓ве хwә: бь ч̓ир̓ок, qьсә, легенд у сәрhатие h̓әwаск̓ар р̓ӧh̓е hәвдӧ гәрмкьрьнә!

Бәле, hәр бажар̓ванәки мә готи wәт̓әнзанбә у бәре ә̓wльи зане ә̓мре wи шенльки, ль к̓идәре әw дьминә. Тьштәки чьqа шәрмә, чахе мәрьв ль гӧндәки, бажар̓әки дьминә у чәнд гьли чьнә, чәнд гьлйа жи дәрhәqа т̓ариqа wида ньзанә. Әва мина wе йәкейә, чахе мәрьв ньзаньбә калке wи, калке калке wи к̓ибунә, жь к̓ижана әw у баве wи т̓орәтмиш бунә, hатьнә дьнйа р̓оньк. Ӧса жи занәбуна т̓ариqа т̓әмамйа wәт̓әнә. Мәрьве т̓ариqе ньзанә, әw нә кӧ т̓әне корә, ле пер̓а жи кәр'ә. Wи мәрьви фәqиртьр у нәзантьр к̓әс т̓ӧнә.

Әз дьхwәзьм ньсләта Сип̓анейә иройин бь мәсәла ә̓мре кал у бава т̓ам бинә бәр ч̓ә̓ва, к̓а диwана советие чь да п̓арәкә щьмә̓та мә, йа кӧ бь сәдсалйа раqәтйайи буйә бьндәст у зериайи. Әз ван гьлйа ӧса жи бой wе йәке дьвем, чьмки баwарьм, wәки хорт, зьламе Сип̓анейә иро дәрhәqа П̓ампа бәре, п̓ампие

пешие хwәда лап кем заньн. Бәре одада, wәхта бәрәвбуна нава гӧндда мәзьна, дьнедитйа дәрhәqа кал у баве хwәда, ә̓мре бәреда гьли дькьрьн, щаhьла жи дьбh̓ист у әw занәбун hьлдьдан. Ньhа одә т̓ӧнәнә, ле hавина жи, wәхта бәрәвбуна орт̓а гӧндда, к̓әсәки нькари бьвини: гӧнд хали буйә. Гьшк дьчьнә «хопане» у хwәде сәh̓әта wанр̓абә, әгәр газьна ль wан нәки, дӧ-се мәhе зьвьстане жи wе ль wьр бьминьн. Hьлбәт, әзе дәрhәqа «хопане» у «хопанчйада» щие wанда бежьм у бьдьм к̓ьвше, к̓а чь жь wе хопане дьhа зә̓ф те: к̓ар йане зьрар?

Пәй ве пешготьнер̓а әм дәрбази нишандайина ә̓мре П̓ампа дӧh̓ у Сип̓ана иройинбьн.

НАВ У НИШАНЕ П̓АМП-СИП̓АНЕ, ЩИ-МЬСК̓ӘНЕ WЕ

Әз wәхтәки дьреж пәй сальх-сульхе ч̓ә̓вканйа наве гӧнде мә-П̓ампе(к̓әтьм у мьн әw дит. Чаwа ә̓йан дьвә, әw жь наве р̓еза ч̓йае П̓амбаке пешда hатийә. Наве wи р̓езәч̓йайи бәре ә̓сли р̓езәч̓йа Бамбәкейә. Әва наве wи р̓езеч̓йайә, кӧ жь шьмал-р̓оhьлата Шираке дәстпе дьвә у дьчә дьгиhижә к̓әнаре гола Севанейи шьмал-р̓оавае. Hәла hе сәдсалие навинда

гәлие ч'әме П'амбакер'а готьнә гәлие П'амбаке. Ч'й'ак ль феза гӧнде Лер'напаре (П'ампа әрмәнийә бәре) һәйә, бьльндайа к'ижани 2 һәзар 419 метрә у наве wи ньһа Менасарә (бь т'әрщьмә: Ч'йае т'әк). Wир'а жи бәре готьнә ч'й'ае П'амб. Әw нав өса жи сәр wи ч'әмийә, е кӧ жь щ'әнуба нәһ'йа Сьпитаке дәстпе дьвә. Wи ч'әмир'а дьвен П'амбищур (Ава П'амбе). Әw орт'а Щьрашене у Сьпитакеда т'әви ч'әме Ворднаве дьвә. А һәма жь ви нави жи наве дӧ гӧнде нәһ'йа Арагасейә бәре пешда һатьнә: П'ампа к'ӧрда, П'ампа Әрмәнйа (К'ърди П'амп, һайи П'амп). Wәхтәке гӧндие мә наве гӧнде хwә дӧ щур'а дьньвисин, йан К'ърди П'амб йане жи К'ърди П'амп. Әгәр р'астие к'әвә, готи П'амб бе ньвисаре, ле зьмане кӧрманщи дьһа р'ьнд хәбәра П'амп тинә. Гӧндие мә у к'ӧрде майин жи т'ьме готьнә: П'амп, п'ампйа. Әз жи сәр qьрара зьмане мә у готьна гӧндие хwә дьчьм у лэма дьньвисьм «П'амп». Әва фә'мкьрьна нав нинә, ле готьна ангори заре кӧрманщийә у, хенжь we, әз бь ве йәке готьна п'ампйе бәре у ньһа-р'а амьн дьминьм. Әз жи чawa п'ампики мина wан дьвем: П'амп, п'ампйа.

П'амп, Сип'ана иро һәмеза ч'йаданә, жь р'уе бәре wәкә дӧ һәзар метра бьльндә. Һәрсе алие we ч'йае р'езәч'йа П'амбакенә, шахе wейә щ'әнубенә. Ль пешбәри гӧнд, йале щ'әнубе ч'йае Әләгәзейә (Арагасе). Ч'йае Сип'ане гьшкә

наве бь ниша ньн: сәрфеза гӧнд, алие шьмале ч'йае Qәмәрдаг'ә (т'ьрки: Qәмәрдаг' йане ч'йае Р'әш). Р'асти жи: әгәр ч'йае дьне дурва к'әскдьк ьн, ле Qәмәрдаг'-р'әнге т'ари ле дьк'әвә. Гиһае Qәмәрдаг' жи qәмәрә, wи гиһанр'а гӧндие мә дьготьн «Пьток». Qьнйат, qәwәта wи кемә. Wәхтәке, чахе кемасйа дәбре бу, колхозе жи, гӧндйа жи гиһае пьшта ви ч'йайи дьдрутьн, ле анина wи чәтьн бу: готи ч'йае т'икда э'рәба баркьри дахьстана, ле бе бәндкьрьн нәдьбу: т'әкәр'е э'рәбе бәнд дькьрьн у һежа жорда дадьдьхьстьн. П'але дьчунә Qәмәрдаг'-гиһадьруне, щарна шэв ль wьра дьман, чьмки чуйин-һатьн зә'мәт бу. Лэма жи к'аре п'але Qәмәрдаг' щӧда у р'ьнд дьдитьн: дәwса шьлайе, wанр'а пәнер-тораq, һеке к'әланди, к'адә-һ'әwлә у харьна майин даданин. Бәрбангда дьчунә Qәмәрдаг', бь wи qәwли, wәки чахе р'е ниви дькьрьн, һежа ч'әве сьве р'он дьбу. Салəке әз жи чумә Qәмәрдаг', чawa тьрмьхчи. Те бира мьн, сәдьр Фәтие Иво бу. Тарибара сьве әw у чәнд гьрәгьре гӧнд һатнә бәр дәре мә жи, у Фәтие р'ә'мәти бь дәнге хwәйи һелә кьрә гази:

— Әшо, Қаре, Wәзир р'ажьн, р'о һатә нивро, нә ахьр we һәр'ьн дәренә Qәмәрдаг'.

Фәтие Иво нәдьчу пәй п'ала у чахе дьчу, өсанә-шӧхӧл лазьм у фәрз бу, чь жи бьqәwмйа, готи бьчуиайи. Вьра мәсәла Ч'ич'әка qиза

мэт̓а мьнэ Бащи к̓этэ бира мьн. Гьзире гӧнде мэ (кадарасу) К̓амьле Шэко, К̓амьле п̓ир бу, т̓эвбуйи у ньвишкане шэр̓е wэт̓эние. Чахе гази мэрйа дькьр-hewьрзэкэ ӧса р̓адькьр, тэ qэйи дьгот дэфа hэwаре ле дьк̓эвэ. Щарэке дэwса К̓амьл йэки дьн дьчэ пэй Ч̓ич̓о, wэки hэр̓э п̓алэтие. Бона Ч̓ич̓эк эwи щар дьн жи пэйи хwэ нэйнэ, эве тэ дьвеже:

— Ч̓ич̓о, зу бькэ дэре хэвате, Фэти жоре сэкьнийэ, гази тэ дькэ.

Ч̓ич̓йа тэ чь бежэ: нэ вьрда, нэ wеда, щаба мерьк wа дьдэ:

— Эз наем, иро эм деw дьк̓лен, wэки Фэти на, К̓амьл жи бе пэйи мьн-эз наем.

Эв гьлйа бэр гӧhе Фэтие Иво к̓эт. Дэ, Фэти гэлэ бэрк̓ у hерс бу. Чахе жер̓а гьлие Ч̓ич̓о дькьн, эве тэ вэдьбэшьрэ у wе р̓оже Ч̓ич̓о «бир» дькэ.

Мьле гӧнди р̓оавае дӧ ч̓йа hэнэ: hэвва qэмьти: Иэкир̓а дьвен Дьбури, ле е майинр̓а— Хама Дьбури т̓икэ, ле Хама-hьнэки вэк̓этийэ. Бэре пе щоте дарин hэрдӧ ч̓йа жи р̓акьрьнэ, щэ чандьнэ. Hэта ван сале аг̓ьрие жи зэвие Хама пе к̓отане р̓адькьрьн. Ньhа hэрдӧ ч̓йа жи хам дьhельн, ле дэwса зэвйа, синоре орт̓а wан hе к̓ьвшэ. Навнэ р̓ьнд ль wан ч̓йа кьрьнэ, у эw нав р̓ьнд жи ль wан тен: Дьбури э̓йни дьбурийэ: «сэре» хwэ hэвраз кьрийэ, те бежи жь дор у бэра хэйидийэ. Хаме ч̓йае Хама жи

hэмин беqӧсурэ. Wэхтэке хам жи дьhьштьн, qорьх дькьрьн, дьдрутьн, бол жи гиhа же дьhат.

Дэwса т̓экэр̓е э̓рэба, р̓йа wан hе к̓ьвшэ. Ле шэqифа орт̓а ч̓йае Дьбури у Хамар̓а дьвен К̓урк. Наве ван hэрдӧ ч̓йа иди т̓ьрки нинэ, к̓ӧрдийэ, чаwа те к̓ьвше, бьнэлуе гӧндэ кӧрманщ эw нав ле кьрьнэ.

Алие шьмале, бэрбь Сьпитаке ч̓йаки ч̓ук жи hэйэ, орт̓а ч̓йае Qэрмэрдаг̓ у Hэвтеманатда (эве пашьн дьк̓эве нава синоре гӧнде Авшене (Чобанмаз, Чобангэлмэза бэре). Wи ч̓йаир̓а дьвен К̓эллэ. Р̓асти жи мина к̓элле сэре мерьвэ. Р̓уе йале гӧнде мэ нае дьруне у хера wи гӧндие мэр̓а кемэ. Орт̓а К̓эллэ у Hэвтеманатда мина зинанэ, зине hэспа. Вьрар̓а, ве нэпэниер̓а дьвен Гедук, Гедука П̓ампе, Гедука Сьпитаке (эрмэни: Лер̓нанск̓). Бэре чуйин-hатьна бьнэлуе wэлате Аг̓баране у йале Hӧмамлие ве гедукер̓а буйэ, хазма, чахе к̓ӧтасйа сэдсалйа 19-а, сале 90-ии р̓йа шоше (урьси: шоссе) вьрар̓а авитьне. Эw р̓е нава гӧнде мэр̓а дэрбаз дьвэ, бэрбь Элэгэзе дьчэ, паше р̓ек бэрбь Ереване дьчэ, ле йа майинбэрбь Эрт̓ике у Ленинакане. Hэтани Шэр̓е Wэт̓эниейи Мэзьн жи эва р̓йа сэрэкэ бу, автомобил вьрар̓а дэрбаз дьбун. Дэ, wи чахи автомобил кем бун, h̓имли эw р̓йа э̓рэба у фьрг̓уна бу. Ле чьмки р̓е тэнг бу (hена п̓адше

Урьсетеда автомобил т̇ӧнә бун у әwе р̇ьнд т̇ера чуйин-һатьна әскәре сйари, ә̇рәба у фьргуна дькьр), ләма пәй шерр̇а бьр̇йар кьрьн р̇екә т̇әзә бавежьне, йа кӧ ньһа жи р̇екә сәрәкәйә орт̇а Ереване, Кировакане, Степ̇анаване у Т̇ьвлиседа. Әw р̇йа бәре иди «нахәвьтә», гиһа ль ә̇рде wейи qум у хьшьргә шин буйә. Әва р̇йа һьм йа хере буйә, һьм жи — шәр̇а. Wәхтәке ве р̇ер̇а, сала 1918-а, бьһаре, әскәре сәрәскәре Т̇урк̇иае—Әсәд п̇аша жь Һӧмамлие к̇ьшиайә, һатийә, wәки нава гӧнде мәр̇а бәрбь дәшта Арарате һәр̇ә, бьгиһижә ордйа т̇ьркайә гьран, кӧ йале Сәрдәравер̇а (Сардарапат, ле нһа: Һоктембер, ль нәһ̇ийа Һоктемберйане) бәрбь Ереване эрши дькьр, wәки wи бажар̇е Әрмәнистане зәфткә у к̇ока щьмә̇та әрмәнйа т̇ам бинә. Ле ль Аг̇баране р̇әзәдьлване әрмәни у бь wанр̇а Щангир-аг̇а р̇йа ордйа Әсәд-п̇аша бьр̇ин, пер̇а шәр̇әки гьран данин у әw мәщбур карьн йале Әрт̇икер̇а пашда вәк̇ьшә. Ве р̇ер̇а п̇аки Ордйа 11-а жи һатийә, бәр гӧнде мә бәри әскәре дашнака дайә у азайи бона Әрмәнистане, щьмә̇та әрмәнйа у пер̇а жи п̇арәкә щьмә̇та мә анийә.

Сип̇ан гӧнде мерг у чимана, щәw у кание ава сарә. Мерге wейә хwәш ль Даване у Пьч̇еханә. Даван йале гӧнди шьмал-р̇оавае дьк̇әвә, к̇идәрер̇а к̇әсә дькарьн һәр̇ьн Щьрашене, ле Пьч̇еха йале шьмалейә, сәр wе р̇ейә,

йа кӧ, мә чаwа гот, бәре һатийә чекьрьне у бәрбь Сьпитаке дьчә. Бьһара мерге Даване у Пьч̇еха Һ̇әзар тәрзи дьхәмьльн, дьвьн щьнәта р̇убаре дьнйае. Qиз у буке гӧнд wәхтәке дьчун wьра, сирми, qьч̇и у п̇ьнщар̇а дьне дьчьнин. К̇ьнщ у хәмла wанә кӧрманщи у гӧлсосьне ван мерга тә дьго һәвр̇а шәр̇бун: ӧса һәв дьһатьн. Кание Даване у Пьч̇еха нә зә̇ф мәзьньн, ле аве wана хwәшьн, у бь сарбуне у тә̇ма хwә жәв щӧда дьвьн: канйа Мирзә, канйа Бәк̇о, канйа Щәлил, канйа мерга Бозо, канйа чайира Р̇испитие, канйа Бәла, гәлә кание ч̇укә ль синге Qәмәрдаг̇и р̇оһьлате, ль Qӧлч̇ке тари, ль К̇аха.

Наве һәр щи-мьск̇әнәки Сип̇ане Һ̇ьш у сәwде мьнда биранине хwәшә Һ̇ьзрәти Һ̇ьшйар дькә, чьмки мьн әw ч̇уктйа хwәда бьһистьнә, чахе һәла нькарьбуйә хwәхwә һәр̇ьм wьра у әw бона мьн щи-мьск̇әне дурә дәразә Һ̇ькйати бунә. Мьн наве wан жь льт̇ве wан мәрьва бьһистьнә, е кӧ ньһа т̇ӧнәнә. А бона чь әw нав мьнр̇а навнә ә̇зизьн: мерга Фәйо, мерга Бозо, гәр̇а Усе, нәwала Ә̇щәле, Алт̇унт̇әхт...

Һ̇әйф, мьн жи һьнә нав бир кьрьнә у, чаwа п̇ампие ә̇сли, шәрм дькьм wан нава жь гӧндие мә бьпьр̇сьм.

Йале гӧнди щә̇нубе р̇аст у дузә, wи ә̇рдир̇а т̇омәри дьвен К̇әwшән. Әw дьчә сәр Щамушвана Бьч̇ук (Щамьшлуе). Вьра гьшк зәвинә.

Бьнат̓ара гӧнд, орт̓а Сип̓ане у Авшенеда ч̓əме Бəла дьк̓ьшə у чайире ль к̓əнаре wи ч̓əме бь ч̓ьванəр̓а дьвен Адə. Ə̓wле бьhара, сала бəрф зə̓фбə, ав р̓адьбə, əм дьвен: qархун. Эвар у шəве бьhарайə кəр̓ у лал хӧшина ава ви ч̓əми те дьгиhижə гӧнде мə. Бəре мə пе ч̓има бəнд гьре дьда, ава ч̓емə зəлал дьбу гол у мə хwə ле дьхьст. hавина мə ӧса жи бəрх теда дьшуштьн. Ле чахе дəст бь авдана бостане картола дькьрьн, ав дьбьр̓ин, алие гӧндда бəрдьдан у ава ч̓ем дьмч̓ьqи.

HƏЙАМЕ САЛЕ, К̓АР У БАР

П̓амп-Сип̓ан, мə чаwа гот, орт̓а ч̓йа, h̓əмеза wанданə. Т̓əне бəргə, пешйа Сип̓ане вəкьрийə, мина дəштəкə тəнг, бь бəрайа wəкə дӧ километра алие р̓оhьлатеда орт̓а ч̓йае H̓əвтеманта у Мьскинйа у алие р̓оаваеда-орт̓а ч̓йае Дьбури у Хамада дьчə дьгиhижə гӧнде Əлəгəзе у Щамушвана Ч̓ук (Бəре Щамушвана Мəзьн жи həбуйə, кӧ нhа жер̓а дьвежьн Əлегəз), у ль вьра говəка we р̓асте фьрə дьвə, h̓имли бəрбь р̓оавае, бəрбь гӧнде Щəнге, Сəнгəр̓е, П̓оште (нhа Ə̓мре Т̓əзə), Саг̓каhовите, Qьрдəгьрмане у we weда дьчə дьгиhижə Əрт̓ике. Ӧсанə, П̓амп, мина тьштəки, жь дор у бəре хwə qəтиайə. Гӧнде həри незик Авшенə (Чобанмаза бəре), ле əw жи Сип̓анева хане накə: ч̓йа, гьрəки дьрежожки орт̓а wанда

буйə сур у бəнд у наве wи жи гəлə р̓ьнд ле те: Бьр̓не бəлла. Щарна жи дьвен Позе Бəлла. Ə̓йни мина бьр̓н, позə. А орт̓а ван ч̓йада бəре-бəрда, к̓əс ньзанə жь к̓ижан hенеда, ə̓мре п̓ампйа дəрбаз буйə, сəр бьльндайа дəвə-дəви дӧ h̓əзар метра жь р̓уе бə̓ре h̓əсавкьри дəмсала, h̓əйаме сале ль вьра хwə бəр həв гӧhастьнə: зьвьстане, бьhаре, hавине, пайизе.

Зьвьстана Сип̓ане дьреж дьк̓шинə. Дькарьн бьпьрсьн: нə ахьр həр дəра зьвьстан се мəhьн, əw чаwа бу, wəки ль вьра дьреж дьк̓шинə. Бəле, ӧсанə, жь се мəhа зə̓фтьр дьк̓шинə. Зьвьстан ə̓мре хwə сəрикида к̓иси пайизе дьреж дькə, сəре дьнда-к̓иси бӧhаре. Пайиз жи зу дəстпе дьвə. Орт̓еда ə̓мре бьhаре у hавине кьн дьвə, əw зйане дьк̓əвьн. Чаwа ль h̓əму щи-wаре ч̓йа, гӧнде мəда жи пайиз у зьвьстан шəш мəhа зедəтьр дьк̓шиньн. Гӧндики мə готьбу, wəки зьвьстана гӧнде мə нəh мəhа дьк̓шинə. Бона əве йəке текьнə qəрф, гӧндйа дӧ мəh жи алие хwəда зедə кьрьбун, гиhандьбун йазндəh мəhа. Дə, п̓ампинə, готи ə̓сə дуч̓ькəке певакьн.

Зьвьстана гӧнде мə дьреж дьк̓шинə, ле хwəшə, əгəр бьнəлу зьмере хwə, ардуе хwə т̓ам дьдьн сəр həв, h̓əwще тьштəки ниньн. Ь̓шки, сəqəме we кемьн, чьмки бəрф гəлə дьк̓əвə у, мина тьштəки, «ь̓ащбуна» сəрме дьшкенə. Сал həйə h̓əта метрə бəрф дьк̓əвə.

Чӏйа наӈельн, wəки бае сар ль гӧнд бьгрьн у, əгəр дьвə багəр, əw пӏае пӏьрӏе багəра «гəрмə», ба дькə фьзьлдуман у нава we фьзьлдуманеда мəрьв щарна бе сəрпӏи жи сəрма накə. У wəхтəке, чахе гӧндда ӈимли хани, кӏох у сьвдəре бəре бун, кӧ кем жь рӏуе əрде бьльнд дьбун, wан багəр у фьзьлдумана дəри-бащи дьхьтьмандьн у щарна, əгəр щинар нəчуйа ӈəwарa щинер, əw нькарьбу жь мал дəркӏəта. Ннa əw йəк тӧнə: бьльндайа отӏаха, щарна авайе дӧqате наӈельн, кӧ дəри-бащи бенə хьтьмандьне. Йəке жи, ван сале ахьрие, мина тьштəки, буйə қанун, кӧ бəрф кем дькӏəвə.

Зьвьстана гəлə тьште ӈəwаскӏар ӈəбун, кӧ нəдьӈьштьн гӧнди «бьн» бəрфеда аӏщьз бьбьн. Жь wана йəк одə бу, ль кӏидəре мəзьн рӏудьньштьн, гьлие кал у бава, əмре бӧӈӧри, чӏирӏок, бəйт-сəрӈати, qьсə, мəсəлə у мəтӏəлок, сəрӈати у qəлиботк дьготьн. Əв одə бона щаӈьла бубун мəкӏтəб, ль кӏидəре əw зарготьна щьмəта хwə, əмре wейи чуйи, тӏариқ, дəб, əрф у əдəте we дьӈəсйан у ӈин дьбун. Ӈəр мəӈəлəкə гӧнд ода we ӈəбу, щарна мəӈəлəкə бьчӏукда-дӧ одə. Ода мəӈəла мə хание мала Ӈəмиде Ӈӧсойи рӏəмəти бу. Ль вьра ӈимли лawьке мəрьве ӈəв бəрəв дьбун, qəwьм у пьсмаме мə, кӧ сала 18-а жь алие Qəрсе мӧӈащьр бубун, ӈатьбунə Пампе. Ах у кована wан, ӈьзрəтйа wан Qəрс, Дигор, Ширьнкӧ,

Əмəнчайир у Qӧзьлqӧлə бун. Гьлие рӏəв у бəза сала 18-а, хəлайи-щəлайе дькьрьн. Гəлə qьсе əщев, гьли-готьне qəwьманьне ӈəwаскӏар у əщəлə дькьрьн, кӧ ӈатьбун сəре ӈəр йəки жь wан. Чӏирӏок баве мьн, Усьве апе мьн, апе Ӈəсəн, Усьве Иво, Ӈəсəнике Ӈӧсо дьготьн. Ӧса, бəр чӏьра ньфте ӈəта шəв ниве шəве рӏудьньштьн. Дəсте wан жь ӈəв нəдьбу, чьмки бь фькьр у мьтале хwə дьчунə Ере, щи-wаре заӏротйа хwə. Ӈаqа бь ӈьзрəти у шəwат гьлие Ере дькьрьн, wəки əw ӈьзрəта wан ньӈа дəрбази нава рӏӧӈе мьн жи буйə, мьне жи бьхwəста, qə на, щарəке щи-wаре кал у баве мə, мала калке хwə бьдита.

Зьвьстане əйда Хьдьрнəви дəрбаз дькьрьн, рӏожне Хьдьрнəви дьгьртьн. Рӏьнд те бира мьн: нава wан əрф-əдəте əйда Хьдьрнəвида дəрəще айина дин кем ӈəбун. У готи we жи бежьм, wəки лawьке мə у е тəмамйа Пампе динпӏəрəсте шəwат нибун, нəдьбунə qуле қануне айина дин. Пӏарез у əйда Хьдьрнəви we зьвьстана дьреж дьбунə мьжуликə хwəш. Рӏожйада, кӧ мəӈа сьвате бун, хани пе ар дьнəqьшандьн. Кӏеран у пӏардие исгьрти дəqе сьпида дьхьтхьтин. Пирка мьнə Хəме əw «борщ» дьqəданд. Сəр диwаре хени жи нəхш-ниwане щӧда-щӧда, диса пе ар че дькьрьн: Шəва сешəме рӏадьбунə пашиве: ниве шəве ӈьшйар дьбун, харьна хwə тӏер дьхwарьн, wəки сьвəтьре

ҺӘта р̇о ҺӘр̇Ә ава-бьр'чи бьминьн, тәйахкьн у Һежа фьтаре бькьн. Се р̇ожа р̇ожи дьгьртьн. Шәва бәри Әйде шкәв т̇ьжә ар дькьрьн у малда дадани щики. Әw жи бой we йәке, wәки чахе Хьдьрнәви сйари бьбьҺӧрә, гьва сьма Һәспе wи ль аре шкәве бьгрә. Сьвәтьре к̇е нишана Хьдьрнәви мала хwәда бьдита, ӧсанә әw мал зйарәти, дӧь'акьри у бәхтәwар бу. Ле, чьqа те бира мьн, Хьдьрнәви сйари т̇ӧ маләкә гӧнде мә нәqәсьди. Р̇ожие Хьдьрнәвида зар̇о долиданге дьгәр̇йан: кьтә гора р̇ис Һьлдьдан, бәнәки дьреж пева дькьрьн у дьчун сәр ханйа. Әw горә к̇ӧләкер̇а дадьхьстьн у дькьрьн гази:

Доли, доли, долиданге,
Кӧр̇е мале зә̇ванге,
Пира мале qӧрбанге,
Тьшки текә долиданге.

У к̇е чь карьбу, чь жь дәсте wан дәрдьк̇әтдькьрьнә we кьта горе: qәйси, канфет, ҺӘwлә, к̇адә, Һек, qәлинок, п̇әре Һур, ч̇әрәзе майин.

Се-чар р̇оже п̇арезгьрйа Хьдьрнәви дьбун р̇оже Әйд у ҺәйтәҺол, шабун у мьжулиейә хwәш. Тә qәйи дьгот we щьмә̇та садәйә ҺәлаҺе кемхwәнди заньбу, те дәрдьхьст, wаки Хьдьрнәви бь р̇асти, нава Әмьрда т̇ӧнә буйә, щьмә̇те нигара wи сеwьрандийә у нава Әмьржийина чәтьнда хwәр̇а кьрийә сәбьр у ськ̇ан, гӧмана Һьндава р̇ожа сьвейә хwәшда. Ләма жи wан р̇ожа дьҺа зә̇ф ша дьбун, дьҺа гәләки

дәрҺәqа Әмьре Әйни, мәрәм у мьразе р̇ожа сьведа дьфькьрин, нә кӧ дәрҺәqа Хьдьрнәвида. Әм бежьн Хьдьрнәви жи баwара дьле щьмә̇теда дьҺа зә̇ф мина мәрйа, ь'исане сәрр̇әш бу, нә кӧ бӧҺӧрти у батьни. Т̇әне щӧдати әw бу, кӧ Хьдьрнәви дьҺа зә̇ф гьли, дәрәщә дькарьбун пек банйана, нә кӧ мәрьве садә. У чаwа Һәр мерхасәки щьмә̇те, әw жи, ангори фькра щьмә̇те хwәйе кьре qәнщә, мьразбәхшә, бәхт у мьраза дьгиҺинә Һәв. Ле Әмьр нишан да у щьмә̇т Һьндава we йәкеда Һатә баwаркьрьне, wәки нә Хьдьрнәви, нә Эзид у нә жи мермьлйак̇әтәки майин нә Һатнә Һәwара щьмә̇те, щотк̇ар у р̇енщбәре бәләнгазә бьндәст, ле хәбатк̇ара хwәхwа йазйа хwә гӧҺаст: бь сәри р̇еволйусиае. Бой ве йәке жи ньҺа р̇ожиед Хьдьрнәви баwарки т̇ӧ кәс нагрә, нә жи Әйде бәре дәрбаз дькьн. НьҺа щьмә̇та мә Әйда азабуна хwәйә Әйни дьдә к̇ьвше, Әйда Октйабьра Мәзьн, Әйде майин, кӧ Әмьржиина советие, wә̇де ньҺар̇а гьреданйнә.

Мә дәрҺәqа долидангеда гот, кӧ мьжули, шабуна зар̇а бу. Хорт у qиза, мәзьна жи хwәр̇а дәрәще мьжулйа сеwьрандьбун у пек данин. Йәк жь wана Тотка шор̇ бу, кӧ qизе бьк̇ьр, азәп, хорте т̇урә дьхwарьн. Тотка шор̇ дьхwарьн, wәки хәwнеда бьбиньн, к̇а к̇е аве дьдә wан. Ӧсанә әw жи бәхт у йазйа wи хорти йане жи we qизейә. Һьнәка р̇асти жи хәwьн

дьдитьн, чьмки ӈьм т̓и дьбун у ӈьм жи дәрӈәqа чьда дьфькьрин, әw жи дьӈатә хәwна wан.

Р̓ожие Хьдьрнәвида ӧса жи Ләйләqәдьре дькьн. Әw эвара э̓йде те дәрбазкьрьне. Гӧнде мәда, чьqа те бира мьн, әw йәк т̓ӧнә бу, ле бал эздие дәшта Арарате ӈәйә. Шәва Ләйлә-qәдьре ӈәта сьве готи р̓анәзана. Qиз у хорта дьлистьн, дьр̓әqьсин, дьстран. Әгәр р̓азана, гьва кьрьна wане бәтал буйа. Шәва Ләйләqә-дьре дәст-дамьн лəв дьгьртьн: дьбун хушк у бьре ӈəв. Щьмә̓те дьгот, wәки we шәве дӧ стәйрк тенә ӈәв: йа Лəйле у йа Мәщрум. У әгәр йәк we р̓астӈатьна wан бьвинә, гьва чь мьрази бьхwәзә-we бьвә. Лəма жи хәбәра «Лəйләqәдьр» те т̓әрщьмәкьрьне: нәхш, ӈӧкӧм, зора шәве.

Эвара э̓йде ӧса жи К̓осәгәлди дьгәр̓йа. Хортәки шә̓рәзайи пещьрнайи дькьрьн К̓осә-гәлди. П̓апахәки жь п̓осте бьзьна дьдан сери, к̓ьнще кәвнә зит̓ол-зит̓оли ле дькьрьн, турәк давитьн стуе wи, дарәк жи дьданә дест: Сьфэт, сәрч̓э̓ве wи ӧса дьгӧӈастьн, wәки әw нәдьӈат наскьрьне: жер̓а сьмел, р̓удан че дькьрьн, тьштәк бьн к̓ьнщада дькьрьн пьшта wи, wәки куз бе к̓ьвше. У зьлам, хорте гӧнд бь дәф — у зӧрнә К̓осәгәлди нава гӧнд, мала дьгәр̓андьн. Готи гьшка п̓ара К̓осәгәлди бьдане, зар̓е доли-дәнге жи «к̓әда» хwә бь wир̓а ниви дькьрьн: qәйси, мewа, шәкьр, мә̓wьж, qах у чәрәзе

майин. К̓осәгәлди лаqьрди дькьрьн у щьмә̓т бь мәсqәрәтие хwә ша дькьр. Бь гәлә дәрәща К̓осәгәлди мина «Дед Морозе» урьса бу.

Хьдьрнәвида хwә пе ӈелькане дьк̓ьлан: ӈимли мәзьна. Шьритәк давитьн к̓еране хени йане жи е ч̓э̓викә аваийә майин, ӈəв дә̓в дьдан у дьк̓ьлан: мина «Қачелие». Wи чахи дьготьн: чь гӧне мьн кьрийә-бьра да̓wшә, ӈәр̓ә.

Пәй се р̓оже р̓ожйар̓а (бь к̓ӧрдиа щә̓нубе: п̓арезгьртьн) р̓ожа чара, йа ининe э̓йд бу. Бәр-бангда ду давитьн т̓әндура. Бина дуе сәргинайи хwәш т̓әви ӈәwа сьве зу дьбу. Сьвә р̓он дьбу-иди т̓әхте э̓йде ӈазьр бу. Дә, wи чахи нә мина ньӈа бу. Сьврәкә садә р̓астдькьрьн: савар йане бьрьнще авити, qәйсие qәланди йане жи хӧшава qәйсйа. Ич̓кә кем бу: мӧтол-гәк-дӧдӧ араq йане жи чәнд мӧтӧлгә шәрав. Мал ӈәбун, wәки әw жи жь дәсте wан нәдьӈат. Мере гӧнд п̓әр̓әки ӈəв дьгьртьн у жь п̓әр̓е дьнва дәрдьк̓әтьн. Пешие дьчун мале ӈәзьнйа, э̓йда мәрьве дьлшкәсти, паше е майин. Дерида дь-чун у гьлие wани пешьн әв бу: «Сьва wә хер, э̓йда wә бьмбарәк». У дьчунә дәст-р̓уе ӈəв. Р̓оже э̓йде мәрьве дьле wан жəв мабун, ӈәма хwәбәр лəв дьӈатьн, ле чахе дә̓wәкә дьӈа гьран ӈәбу-мәзьн дьк̓әтьн орт̓е у, әw дә̓w че дькьрьн: е нәӈəq дьданә пешйа хwә, дьбьрьнә мала зйанк̓еш у, әве э̓wьл мәщбур дькьрьн, wәки ӈәр̓ә р̓уе мәрьве дьлмайи. Бь гьлики,

әйдеда готи гьшк лəв бьһатана, дьлмайи нəмана, хəйд орт'е һьлата.

Сале пəй шерр'а, сале пенщи, чахе бьрине дьле хəлqе һьнəки к'əw гьртьн у һ'але wан бəрə-бəрə xwəш бу, ищар гöндда кьрнə э'дəт: пе дəф у зöр'не э'йде дьгəр'йан.

Нь!ha, бawарки, йале мə, гöнде мə р'ожи, э'йда Эзид у Хьдьрнəви һатьнə һьланне. Дəwсе э'йда сала нöһ бь һəйтəһол, бь сьвра, чawa дьвен, һ'əзар т'əми хəмьланди дəрбаз дькьн, öса, чawa һ'əму мьлəте майин. Бона щьмə'та мə у гöндие мə э'йде 7-е нойабьре, 1-е гöлане бунə э'йде э'йни мьлəтне. Мьлəте мə жи бь мьлəте майинр'а һатə сəр we фькре, wəки т'əне 7-е нойабре-Р'еволйусиа Октйабьрейə Сосиалистиейə мəзьн жер'а əw азайи у бəхтəwари ани, дəрһəqа к'ижанеда əwe бь сал у зəмана хəwнəр'ожк дьдитьн.

Зьвьстан һ'əйамəки хwəш, һ'əwасk'ар бу öса жи бой we йəке, wəки ви чахи сəре пез дьк'əте, ч'елəк дьзан, дəнге к'алина бəрхайə хwəш дьк'əтə гома. Чахе ч'елəкəкə мə дьк'əтə бəр зе-əз we шəве, һ'əта бəрбанге жи мабуйа, бь мəзьнар'а һьшйар дьмам. Мьнр'а зайина ч'елəка, буйина голька тьште һəри һ'əwасk'ар бу дьнйаеда. Бəрə-бəрə к'оза бəрха т'ьжə дьбу, бь бəрхе кöр'ə сор, qəр. Щарна жи е qöрöгöли у гöһгöли. Əм бесəбьр һивйа зайина мйа у ч'елəка бун öса жи бой we йəке, wəки фьро у хəльндор бьхöн. Мьн һaqa фьро һ'ьз дькьр, wəки чахе əз ль Т'ьвлисе һин дьбум, дйа мьн мöт'öлгə т'ьжə хич'е мйа дькьр, гöндики мəр'а дьшанд, wəки ль бажер' мəт'а мьн фьро мьнр'а чекə.

Зьвьстане шöхöла һəрə чəтьн анина аве бу: ава вəхарьне у йа бона һ'əйwин. Багəрада, чахе мера qöрсаг' нəдькьр жь мале дəрен, пирка мьнə Хəме qаськ-qəйнг'əр һьлдьдан, дьчу сəр qöнне у сəр мəзила нив километре р'оже һ'əта 15—20 п'и ав дани. Дə, we шунда əwe у дйа мьнва тəwлə-п'ангə, сьр у пəт дькьрьн. Р'оже һəрə сар пирка мьн нəдьһьшт əм зар' бəр дьрунга пез бьсəкьньн. Чawa əw гьшк пер'а дьгиһанд, пек дани-əз шаш у мəт'əл дьминьм. We шунда дəст бь дотьна пез у ч'елəка, дəнкьрьна wан, дəwк'ьлане дьбу. Чахе маст һəла һьндьк бу, пəз у ч'елəк һе т'ам нəзабун, дəw к'упе һəр'ида дьк'ьлан. Ищар чьqа xwəш бу дəwe wи к'упи, чьqа ак'ьл у тəм: бина бьһаре, бина хöльqандьна э'мре нöһ же дьһат.

Бьһара гöнде мə xwəш бу. Əз бь w'əде бöһöрн дьвежьм, чьмки гьшки гəштьр бьһаре һена зар'отйа мьн бира мьнда манə. Бəле, бьһаре жи, һавине жи, пайизе у зьвьстане, т'əбйəте жи мəрьв т'ам у р'ьнд зар'отиеда дьвинə, wи чахи, wəхта хəм у хйал т'önнənə у һəр тьшт бона мəрьв нöһə, һ'əwасk'арə у, йа сəрəкə-э'щевмайе һ'əму тьшти дьмини. А əв э'щевмайин

у Һәwаскʼарйа һьндава ҺӘму тьште дьнеда нава wӘдәки кьнда һаqа занәбуна дькә ҺӘш у сәwде мерьв, кӧ пәйрʼа, нава дьһа гәлә салада ьʼисан нькарә дәст бинә, һинбә. Ле нә тьште Әщевә, wәки мәрьв нава чар-пенщ сале зарʼотиеда ҺӘмли һини зьмане зькмаки дьвә, дор у бәре хwә, тʼәбйәте, дьнйае нас дькә. Һиме ҺӘму занәбуне пашwәхтие әв занәбуньн, кӧ мәрьв зарʼотиеда дәст тинә. Паше, Әмре мәзьнда, чахе мәрьв дьхwазә пе бьҺӘсә, кʼа фьлан тьшти, беван гьли кʼәнге һин буйә те сәр wе фькре, wәки зарʼотиеда. Паше, Әмре мәзьнда, чахе әм фькра хwә дәрһәqа тьштәкида дьхwәзьн Әламкьн, Әсә, бе ҺӘмди хwә, занәбуне зарʼотие бир тиньн. Әмре мәзьнда тʼәне щерʼьбандьн зедә дьвә у сәр ҺӘме wе занәбун кʼур дьвьн. Мәрьв сәр дитьна зарʼотиеда дьфькьрә у wе дитьне бь аqьле хwәйи гьһишти шьро вәдькә, мак дькә. Wәки ҺӘwаскʼарйа һена зарʼотие бәрбь Әмьр, тʼәбйәте, һәрәкʼәте wи йашийә мәзьн нава тʼәмамйа Әмре мәрьвда бьминә, wи чахи мәрьве дьһа занәбьн, нә кӧ һәнә. Мәрьв чьqа һәрәкʼәте ҺӘwаскʼарие у Әщевмайне кем дькә, һәqа дьһа кем занәбуна дәст тинә. Хwәзьла мьн wи мәрьви, е кӧ бьн гьранйа дәрәща Әмрә чәтьн, хәм у хйала, хәрʼеqа һәррʼожида wи һәрәкʼәти кем, дәрәнг ӧнда дькә. Қаләк, е кӧ һе әw һәрәкʼәт ӧнда нәкьрйә, дькарә wи йашида дьһа гәлә гьлйа һинбә,

занәбуна дәст бинә, нә кӧ щаһьле, кӧ wӘдә зутьр әw һәрәкʼәт ӧнда кьрийә.

Зьвьстана мәрьв дькʼәвә qальбе хwә, һәр wа, чаwа дьвен, ль һӧндӧрʼе хwә дьньһерʼә, кʼиси «зәхира» мәжу, ҺӘш у сәwде хwә дьжи у дьфькьрә. Бӧһар мерьв дәрдьхә дьнйа рʼоньк у нә кӧ тʼәне сәр мәйдана кʼаркьрьнейә фьрә, ле ӧса жи һинбун у фькьрдарйа дьһа һелә. Әгәр зьвьстане мәрьв кʼиси биранина дьдәбьрә, ле бӧһаре-бь фькьрдарйа Әршфьрʼ. Чаwа тʼәбйәт, ӧса жи ҺӘш у сәwде мәрьв тʼам ҺӘшйар дьвә. Бәле, бӧһара гӧнде мә хwәш бу. Әз дьвем «бу», чьмки ве дәме дәрһәqа бӧһара зарʼатйа хwәда бир тиньм у дәрһәqа wеда дьньвисьм. Бӧһара ньһа wәк бӧһара һена зарʼотйа мьн хwәш нинә, ле бона зарʼа иройин гьшки хwәштьр бӧһара ньһайә. Чь дькари бәжи. Вьра диса әв готьна щьмәʼте кʼәтә бира мьн: «Һәр кʼәс Рʼое һьндава хwәда дьвинә».

Бӧһара гӧнде мә хwәш дьһат: бь щәwке аве бәләкйа, бь ләйлана сәр qумаха ханйа, бь дәнге дика, бь кʼалина бәрх у мйа, бь бин у богʼза хwәйә хwәш-ҺӘземәти. Әз нькарьм бь хәбәра шьровәкьм, кʼа әw бин чаwанә, чьма ӧса хwәшә. Тʼәне дькарьм бежьм: әгәр мерьв текьнә пьш ҺӘфт дәрге пола жи, әwе wе бине һьлдә. Бина бӧһаре кәвьр у пола жи qӧл дькә. Әw пешие бина Әрде «гьһишти» «кʼамьлбуйи», «qьмиайә», кӧ әвә wе бәр бьгрә у бәр бьдә.

Паше əw бин бь кəч'ька, к'ьнще wанə сорəqич'ьк, бь п'ьнщар'а п'еша wанр'а те. Əз ньһа жи щарна we бин у бог'зе öса т'ам у р'ьнд һьлдьдьм, р'öһ'е мьн т'əзə дьвə, мьн һəw т'ьре зар'отйа мьн т'ам ль мьн т'əсəлə буйə. У ньзам шабуна, ньзам жь чь, əwə дьле мьн хwəва һəр'ə.

Пешие р'əшайи дьк'əтə qумахе ханйа, дəwса дьрунга, сəр басма, р'йа чуйин-һатьна мəрйа. Паше, бəрəкева р'əшайи жь йале к'əwшəне гöнд дьһат. We шунда бəлəки дьк'əтьнə ч'йа. Дайка мьнə Кар бала хwə бь һ'ьзрьти дьда ч'йа, к'əсəрəкə к'ур р'адьһьшт у дьгот: «Бəлəкие бəрфа хwə данə qöнт'аг'е ч'йа!». Ах у кован, һ'əйфанинəкə к'ур нава we готьна wеда һəбу. Əw һ'ьзрəт у кована һьндава р'оже ə'мрə бöһöрида бу, ах у кована бой we йəке, wəки салəк жи жь ə'мре we дəwрəмиш бу. Дьвəк əwe we гаве ч'йа у бание зар'отйа хwə, е Ширьнк'öйе бир данин, wəки пəй сала 18-р'а иди нəдитьн, чаwа əз ньһа ч'йа у бани, бöһара П'ампе бир тиньм. Ле щöдатйа һ'але мьн у we гəлəкə. Əз ньһа дькарьм, wəхте бьхwəзьм, һəр'ьм диса we бöһара гöнде хwə бьвиньм, нигаре зар'отйа хwəр'а бьвьмə һəвал-һогьр. Ле we нькарьбу we дəме бьчуйа гöнде хwə, чьмки сəвəве йазйа wейə р'əшə-һ'əш, хəниме зар'отйа wейə нивщи зəфтчие т'ьрк р'йа бəрбь гöнде we бьр'ин. Паше, пəй сала 18-р'а əwe

дəһ-данздəһ салйа хwəда нава се-чарəкида де, бав у бьре тае т'əне ль П'оште (К'арвансарə, ле ньһа — Ə'мре Т'əзə) бьн ах у бəре сарда ч'ə'лкə у бьк'əвə сеwихана Щəлалог'лие (ньһа Степ'анаван). Щарəке əз у дайка хwə, нае бира мьн, «нзам жь Т'влисе йан жь Һöмамлие пе машина р'йа һ'əсьни чунə Ереване. Чахе əм к'əтьн нава синоре нəһ'йа Т'ə'лине, т'анга Т'ьлльк, дйа мьн п'əнщəра вагонер'а ч'йае гöнде wан, ч'йае нəһ'ийа Дигор'е нишани мьн дан у һесьр жь ч'ə'ва барин. Мьн əw һ'ьзрəта дйа хwə т'ам һьлдайə, кьрийə нава р'öһ'е хwə у əзе ньһа у пəйир'а, чахе əw иди ль р'у-баре дьне т'öнə, даwса we һ'ьзрəта гöнде зар'отйа we бьк'шиньм, дəwса we бəр хwə к'əвьм, wəки əмəке wейи мəзьн ль хwə һ'əлалкьм. Бьра р'öһ'е wева ə'йанбə.

П'ьнщар'а ə'wльн, кö мə «тə'ми-шə'ми» дькьрпич'ок бун. Һəла һе ль мерга, ль Ада бəлəкие бəрфа һьлнəһатьбун, qиз у бука дьданə qаськ у хьшпике хwə, дьчунə пич'ока. Wи чахи ава Ч'əме Бəла пəй qархунар'а т'ам данəнибу, ле зəлал дьбу-мина ч'ьр'а шир. У ава зəлал, кö жь к'əнаре ч'ем дəрдьк'əт, сəр шинайа тəр'р'а дьшульки, шинайа мина к'əвза аве к'əск. Qиз у бука мьдас у горе хwə дəхьстьн у дьданə наве, wəки пич'ока дəрхьн. Чахе вəдьгəр'йан, гьшка кемтьр кəч'ьке һəла «хьшим» пич'ок данин, ле дайка пəсне wан зəфт'ьр дьдан:

«К'əда qиза мьн чьqа хwəшə. Тə'ми-шə'ми, һəр-сал бьхӧм ви тə'ми». Қəчьк дьһатьн у хwəр'а бина бӧһаре данин: əw бин жь эләке wанə qəйт'анкьри, жь дере п'əдəсqəйə к'ертьккьри, жь дəсте wанə һəр'и дьһат. Ə'йни бина щьнəте, кӧ р'ӧһ'е мəрйа т'əзə дькьр.

Гӧнде мəда зу дəрдьк'əтьн щот у щобара. Мина ньһа нинə, wəки пе тракторе зор нава чəнд р'ожада ə'рде р'акьн. Wи чахи щота мəһə-ке-дӧда дьк'шанд. Һəр'и, чəqьл-чома бӧһареда, бəр барана һур мере гӧнде мə сьве һ'əта эваре мач'а щот бəрнəдьдан. Wи чахи сəрк'арйа нəһ'йе, сəрwерйа колхозе гӧһдарйа һəрə мəзьн дьдан сəр хwəйкьрьна га. Готи ӧса буйа, т'əм-амйа хəвата гьран пе га дькьрьн: щот у к'отан, мангер' у т'апан, авитьна бостане картола, к'ьшандьн, щигӧһастьна гиһе у сап, гьредана кама (щəр-щəра) у к'ӧтана сап, бьрьн у т'əс-лимкьрьна нане дəwлəте. Əw га мала жи дь-дан хəбате: пе wана зəвне хwəйə мале р'адь-кьрьн, сапе хwə дьк'ӧтан, аш у карване хwə дькьрьн. Бадьлһəwа нинə, wəки чахе гае щот йане жи ə'рəбе дажотьн, дьготьн: «Һо, бьре мьн, һо!».

Бəле, щьмə'те га «бьре» хwə дьһ'əсьванд. Əва йəка нишан дьдə, к'а к'əмала га чьqа мəзьн буйə бона щотк'ара. Нə ахьр щьмə'те ə'бура хwə пе га дькьр. Ӧсанə, нə тьште ə'щев-майнейə, wəки га бəрамбəри бьра дькьрьн. У

гӧндйа тьште һəри бьһа у ə'зиз һьмбəри га дькьрьн, дьһа р'аст: га һ'əсав дьбу əw нишан, əw чап, бь к'ижани дьхwəстьн qимəте тьштəки дьһа к'ьвш, дьһа бəлӧ биньн бəр ч'ə'ва. Дьготьн: «Папахе мьни гаки», «Qаиша мьн гаки бу», «Сапоге мьнə гаки». Əва йəка ӧса жи нишан дьдə, wəки щьмə'та мə бəре-бəрда һ'имли бь хwəлибещəркьрьне, бь əк'ьн-т'икьнва мьжул буйə у əw фькьр йа шашə, кӧ к'ӧрд һ'имли к'очəр бунə. Щьмə'та мə qəдьре щот у щот-к'арие гəлə заньбуйə. Гəло əв мəсəлə, хəбəра щьмə'те шə'дəтйа we йəке нинə:

— К'е дьне дот?
— Е к'ьр'и-фьрот.
— Диса нəгьһишт хəта щот.

Щьмə'те нав ль га кьрьнə, наве хwəш. Гаки гӧнде мə бе нав т'ӧнə бу. Кӧмьр', Сево, Сари, Гӧлбəш, Ə'рəб, Щəйран, Ванка, Чалка, Мишка, Гəвəз, Бали, Qазах, Гӧрщи, Бог'ə, Қаштан, Қазйол, Булчик, Васка, Алош. У щарна гӧндйа бь сəһ'əта, бь һ'əйр у мот'ащи дəрһəqа гае гӧндда хəбəр дьдан, хəйсəте һəр гаки данин бəр ч'ə'ва: к'а к'ижан qəwəтə, ле пер'а жи qəлп, к'ижан амьнə у пер'а жи тəйах, к'ижан зу вьз дьвə у тьште майин. У əгəр йəки хəриб сəр wи гьлие wанда бьһата у һаж пе нибуйа əw дəрһəqа чьда хəбəрдьдьн, we һаw бьзаньбуйа гьли дəрһəqа мəрйаданə.

Мə зар̇а нане п̇ала дьбьр. Сəр бьрьна нане щотк̇арйа щарна дьбу шəр̇ у дə̇we мə бьра. Əз гəлə мот̇аще wи шӧхӧли бум. Мьн щарна зор ль Шаликое бьре хwəйи мəзьн дькьр у нане Ə̇зизе бьре хwə дьбьр. Бал п̇ала гəлə хwəш у Һəwаск̇ар бу: лаqьрди, хwəшие хwə Һəв дькьрьн, гьлие Һəwаск̇ар у ə̇щев дькьрьн у щарна жи вəдьгəр̇йанə сəр мə гəда у кəч̇ька, дьк̇əтьнə к̇ьр̇е мə. Шəрəфе Ə̇мəри р̇ə̇мəти хwəшие хwə ль мə-кӧр̇а дькьрьн у əме дəҺданздəҺ сали Һəма ль wьра, чоле «дьзəwьшандьн», йəк дькьр зə̇ве хwə е майин зə̇ве гӧндики мəйи дьне, е сьсйа зə̇ве йəки майин... У Һəма бəр мə гьлие хwə у щаҺьли, бəнгибуна хwə дькьрьн. Һəта пайиза дəрəнг пьшта хwə, чаwа дьвен, р̇аст нəдькьрьн, ле пер̇а жи эмəки кьн, эмəк чийə, т̇əрка Һəнəк у лаqьрдие хwə нəдьдан. Чьqа ə̇мьрҺьз, мəрьвҺьз бун əw кал у баве мə, кӧ əм е щəфаки гьран мəзьн кьрьн, бь сйа Һəрəк̇əте к̇ижана дəwлəта мə р̇абу сəр п̇йа у иро əм ве хwəшиеданьн. Wəхт ӧса бу. Əwана лəзəтəкə п̇ак жь ə̇мре хwə нəдитьн, wəки əм иро р̇ьнд бьжин. Əм готи Һəргав р̇ə̇ме wанр̇а бьхwəзьн у əмəке wан бьшек̇ьриньн мина шире дйа хwə. Əм готи т̇ӧ wəхта бир нəкьн, wəки р̇ьк̇не бəхтəwари, хwəшбəхтйа мəйə иройин пе щоте дəсте wан, пе к̇елəнди у баноки, шəнə у мəр̇, дьрган у тьрмаха wан Һатə данине.

МəҺа нисане мера ль дəште ə̇рдер̇а шер̇ бун, кəванйа малда дəст бь Һьлдана Һасьле дькьр. Qемиш нəдькьрьн маст у р̇ун бьдьн нəфəре малда, т̇əне т̇ӧ тьшт ль п̇але чоле нəдьҺевьшандьн. Wəки йəкə дӧ бьзне we жи Һəбуна, дьqашqьщи щар-щарна зə̇д п̇але чолер̇а чекə. Чахе щара ə̇wльн дьбу хӧр̇р̇ина ə̇wре нисане, мə зар̇а банздьда дəвра. Һəр йəки мə кəвьрəк, Һитəки тəр̇ьки Һьлдьда, сəр сəре хwəр̇а давит пьш хwə у пер̇а жи дьгот: «К̇ьла дйа мьн Һаqабə, к̇ьла дйа мьн Һаqабə». Һьлбəт, к̇ьла р̇уне ньвишкийə бь гьранйа wи Һити т̇ӧ щара че нəдьбу, ле дайке мə дурва бала хwə дьданə мə, бь дьлəки р̇ази, ша у барьстан дьготьн: «Бежə, лао, əз qӧрбана wи дəвимə».

Чахе щот-щобаре колхозе хьлаз дьбу, Һежа гӧндйа зəвие хwə р̇адькьрьн, т̇охьме хwəйи мале дьр̇əшандьн. Щарна жи сəдре колхозе изьн дьда, чахе Һе щот-щобаре колхозе хьлаз нəбубу, р̇оже йəк жь щотк̇ара бе зəвйа хwə р̇акə. Те бира мьн: зəвйа мала мə т̇ьме Р̇əсуле Р̇омойи р̇ə̇мəти, qəwьме мə, Һəвале баве мьни Һьзкьри р̇адькьр, т̇охьм дьр̇əшанд. We р̇оже мə «тə̇лде» апе Р̇əсулда харьна хwəш дьхар. Əре, апе Р̇əсули херхази дьлован бь бəшəрəкə хwəш, бь дӧь̇а-зьрозга т̇охьме зəвйа мə дьр̇əшанд. We р̇оже мала мəда ə̇йд бу:

бина мә гьшка дәрдьк'әт, мә ләзәт жь хәбәрдан у к'öбра wи дьдит.

Әм ль вьра дәрhәqа дö р'ьзм у ә'йде мьләтиеда бир нәкьн: ә'йда Нәвроз у Қьлоч'е сәре сале.

К'öрде эзди наве Нәвроз зар'е хwә дькьн, хазма, чахе әw we ә'йдеда жь дйа хwә дьвьн. Гöнде мәда жи әw нав hәбуйә, наве баве Пристав (Приставе Нәвроз). Ҥәwаск'арә, wәки әw гьлие, кö к'öрде эзди дәрhәqа Нәврозда дьвен, гәлә зәлал у т'ам фькра наве «Нәвроз» у we ә'йде диhар дькьн. Р'астие жи: wи ҥәйаме сале р'ож у шәв бәрмбәри hәв дьвьн: «Нәврозә, чь шәвә, чь р'ожә». Ль вьра т'әне хәбәра «Нивр'ож» ангори qануне зьмен wәргöhези хәбәра «Нәвроз» буйә.

Ньhа дö гьли дәрhәqа Қьлоч'е сәре саледа. Әв к'ьлоч', к'адә готи жь ҥәфт тә'ма бе лехьстьне: ав, хwе, ар, шәкьр, р'ун, шир, hек. Морике давен нава hәвир'е Қьлоч' у hежа ле дьхьн. Сьве зу р'адьбьн у Қьлоч' пе к'ере кәр дькьн, п'арвәдькьн. Пешйе п'ара нәфәре мале, йа «Хәта щот», «Гаване Зәрзан», «Мәме Шьван», у «Хöдане мале» к'ьвш дькьн. Паше те п'ара малхwе, we шунда кәванйа мале, пәйир'а hежа нәфәре майин: йа кöр' у qиза, бук у зар'а. П'ара wан нәфәре мале жи датиньн, е кö ль хәрибиенә, ҥьзуре ниньн. Ҥәта п'ара сә у п'ьшика мале жи датиньн. Дәрәща Қьлоч'да

нәфәре мале гьшк бәрамбәрьн: әгәр жьни, әгәр мери. Ве дәрәщеда wәкәhәвтйа ә'йни диhар дьвә. Мори п'ара к'е к'әт, öсанә «дәwләта мале сәре wиданә».

Ә'wле бöhаре, мәhа адареда Қьлоч'е сәре сале йане жи сәрсале ле дьхьстьн. Әва жи hәйтәhол, ә'йдәкә т'ам бу. Ҥәwаск'арә, wәки алие wә'дәда Қьлоч'е сәре сале у ә'йда Нәвроз hәв дьгьрьн, wәхтәкеда тенә дәрбазкьрьне: йа ә'wльн-бал к'öрде сöрман, ле йа дöда-к'öрде эзди. Әва wәхта р'асти жи сәрсалә, сала гәлә мьләте р'оhьлатейә нöh, кö бал к'öрда ньhа wәргöhези ә'йда мьләтие, ә'йда азайе у сәрбәстие буйә. We шәве ль hә'чә, т'әпе ҥәму ч'йае к'öрда агьр дадьдьн. Шайире к'öрдайә ә'йан шьер у hәлбәстин авитьнә сәр ве ә'йде. Аwа, йәк жь wана: шьера П'ирә Мәрд:

Әм р'ожи сали т'әзәйә, Нәврози hат'әwә,
Щәжнәки к'они к'öрдә, бь хwәши бь hат'әwә,
Нәвроз бу агьрәки wьhайи хьстә щәргәwә,
Ләwан бь әшq әчун бә бәрәwп'ири мәргәwә.
Т'а эст'а р'униәдаwә ль т'ариqи мьләт'ә,
Qәлг'әни гöллә сьнги кьч'ан бе ль hәлмәт'ә,
П'әйнәwе бо шәhиди wәт'ән шиwани гьри,
Намьрьн әwан wа ль дьли мьләт'а әжин.

Ле шайире к'öрдайи дәwра мә Qадьри Щан дьньвисә:

Нәвроз сәрсала мәйә,
Нәвроз сәрсала мәйә,
Әдәт у ола мәйә,
Пъч'ук у мәзьнен мә
Дьбежьн эди дәмә.
Дьчьнә сәрсала һәв,
Дьчьн ль мала һәв,
К'еф у говәнде дькьн,
Гъвдир у бәнде дькьн,
Жь бо кӧ бь сәрхwә бьбьн,
Дьжмьн жь бәр хwә бьбьн,
Сәрсалан к'ӧрда п'ироз.
Әwә щәжна мә Нәвроз.

Нәвроз, чawa әйд, к'ӧрде эзди дәрбаз накьн. Әва жи бәдбәхтйа мьләте мәйә, йазйа weйә р'әшә. Ле һьнә дәрәще әйда Нәвроз к'әтьнә нава к'ӧрде эзди, Мәсәлә, әw дьвежьн:

Нәвроза, чь шәвә, чь р'ожә,
Чь дьбурә, чь бәр'р'ожә.

Пәйи чаңдьнйа бӧһарер'а һьнәки, чawa дьвен, һәстуе п'ала р'әһ'әт дьбун. Ле дәwса шӧхӧл-әмәле колхозе е мале зәф дьбу: чандьна бостане картола, бьр'ина гоме, йа басме, чекьрьна шаранге т'әрт у сәргина, шуштьна бәрха у бьр'ина пез. Бь гьлики, к'әнге шӧхӧл-әмәле мале хьлаз дьбу? Кәвание фәqир жи, һәмин, бәрбанга сьведа сәр даре дӧ льнга бун. Дә, пез у ч'еләка бьдошә у дәнкә, пез, бәрха у дewер бәрдә, бькә бәр р'енщбәра, нане

бәрхван дайнә, тәндуре дадә, сьр у пәте бькә, дәw бьк'ьле. Ньһа әw щәфа т'ӧнә. К'и һәрр'о тәндуре дадьдә, йане жи се-чарәки щарәке дәw дьк'ьле. Ньһа газ һәйә, сепаратор һәйә. Щарна нан жь дьк'ане дьк'ьр'ьн. Жьне ньһа һьмбәри е wи чахи ханьм-хатуньн. Т'әне пәй нивроp'а, чахе пәз дьһатә дәна-дьчу, кәвани һьнәки һеса дьбун. Жьне һәр т'аг'әке щики бәрәв дьбун, сәр шинайи, щики чимган р'удьньштьн у дьк'әтнә qьсә-qьсәwата. Щарна дәрд у кӧле хwә һәвр'а гьли дькьрьн, щарна хәме хwә бир дькьрьн у дьк'әтьнә һ'әнәк-лаqьрдйа. Ле хәвата чәтьн, хәр'eqa мала гьран к'әнге дьһьшт, wәки әwана п'аки һеса у шабьн. Әвана әw дайке мә бун, е кӧ ләзәта әмьр, шабуне хwәр'а гӧнә һ'әсав дькьрьн, е кӧ т'әмамйа әмьр, сәһ'әт у qәwәта хwә п'ешк'еши һ'әлале хwә, зар'е хwә, паше жи-нәви-нәвич'ьр'ке хwә дькьрьн у жь wәдә зутьр пир дьбун.

Дәһ-данәдәһ салйа хwәда әз жи бумә п'але колхозе. Wи чахи, хенжь щот, к'отан жи гьре дьдан. Баве мьн сәдре колхозе бу у гьшка зутьр әз кьрьм һотаг. Дйа мьн нәдьһьшт: «Wәзире мьн шәһәра мәзьн буйә, — әwе баве мьнр'а дьгот, һини хәвата гьран нәбуйә, гӧнәйә, нәвә». Ле баве мьн бәрк' сәр бьр'йара хwә сәкьни у дйа мьн да qайилкьрьне: «Wәки кӧр'е мьн нәчә әзе чawa хәлqер'а бежьм-зар'е хwә бьшиньнә сәр к'отане. We нәвен чь Тә һәw ньһер'и йәки

бәрзәq гот: «Чьма кӧр̓ре хwә нашини, әw у кӧ-р̓е мьнва бәрхе саләкенә». Ищар әзе чь щаба wи бьдьм. Йәке жи, жьньк, исафа мьн ћьлнада, wәки зар̓е хәлqе бьшиньм, ле зар̓а мьн бәр ч̓әве дьне-ь̓аләме әwарә-әwарә бьгәр̓ә, бькә фитә-фит». Әмре мьнда хәбата ћәрә гьран, йа кӧ гьшка зә̓фтьр ль мьн чәтьн ћатийә, ћотаґ̓ти буйә. Мьн бәре әwльн нькарьбу гае хwә гьредана, хәлqе бь лев у лоп̓әр, бь тә̓н у ньч̓ әw шӧхӧл дәwса мьн дькьр. Йа дӧда, әз ћ̓әта к̓ӧтасие жи ћин нәбум хwә сәр нир бьгрьм. Ле, мәсәлә, Әшие Әмәр ӧса р̓әћ̓әт сәр нир р̓удьньшт у бемьнәт гае хwә шьв дькьрьн, тә qәйи дьгот пева ћатийә дьрутьне. Мач̓а к̓отане, те бира мьн, Тәйаре Хӧдо, Чәрк̓әзе Надо дьгьртьн. Тәйаре Хӧдо мерәки р̓астго, бь щӧлә̓т у щомәрд бу. Чәркәзе Надо әйни, чawa дьвен, момьне хwәде бу, мерәки дьлсаґ̓и ћәлал, чawa дьвен, саґ̓е хwәде. Пәй wанр̓а Шькое Р̓остәм у Хальте Әмәр мач̓а к̓отане гьртьн. ћена ћотаґ̓йа мьнда иди әв ћәрде пашьн бун. Щарна гисне к̓отане ль кәвьрәки тәр̓ьки дьгьрт, ле ћасе дьбу. Га щида дьсәкьнин, бәнд дьбун. Әве тә ньшкева к̓отан бьльнд дькьрьн у wәйи ль wи хwә сәр нир зә̓фт нәкьра: жорда дьк̓әт, зьqин жь нав-дьле wи дьћат. Wәки к̓әс нәк̓әта-әзе әсә жорда бьћатама харе. Дьбу п̓ирqә-п̓ирqа ћәвала, ћотаґ̓а у мач̓гьртйа-ль мьн дьк̓әнйан. Әшие

Әмәр әв гьлие хwә т̓ӧщар бир нәдькьр: «Ћьло, тә чь әр̓де дит? Мьн у тә нивәк̓ари». Е майин әк̓ьс дьготьн: «Ле чawa, дәw дьди Ћащо, әва жи хwә нә Т̓ьвлисә кака-локо, ћәwла шәћәра бьхwи. Әва П̓ампә, э! Дә нане мале ль хwә Ћәлалкә». Бь гьлики, әз нава чәнд р̓ожада дадьбарьбим, р̓ӧћ̓е мьн, чawa дьвен, ч̓әвәкида дьма. Дә әз ӧса дьк̓әсьрим, wәки чахе нане нивр̓о данин, мә̓де мьн нәдьчуйе, мьн нәдьхар.

Щарәке жи, р̓уе we к̓отанеда к̓әлба ћәw мабу ћ̓ур у р̓увпе мьн жорда банина харе. Әм ль Даване дьхәбьтин. Бәри нивро мьн изна хwә хwәст, wәки нане нивро ћәр̓ьм мале бьхӧм. Изна мьн дан, ле бь wие, qәwли, wәки wә̓дәда вәгәр̓ьм. Мьн шьвка ћотаґ̓нейә бьч̓ук гьртә хwә у, гӧндо, тӧ к̓ӧйи, әз ћатьм. Р̓ева әз р̓асти гәлә зар̓а ћатьм, е кӧ нане п̓ала дьбьрьн. Мьн р̓е нивн кьр у ньшкева дәнг са ль мьн тә̓сәлә бу. Мьн алие дәнг ньћер̓и у ћежа к̓әтә бира мьн, wәки к̓әлбе колхоза Щамушваненә. Сәдре колхоза wан — Р̓әшиде Әщәм изьн жь сәрwертйа колхоза мә стәндьбу, wәки чәнд мәћа пәзе колхоза хwә ль Qәмәрдаґ̓ бьдә ч̓ерандьне. Ль Даване хәбатчие ферма wан, шьвана чадьре хwә ле хьстьбун. Дӧ-се к̓әлбе бәлә̓к ћатьн гьћиштьнә мьн, ле мьн пе кәвьра, пе шьвка хwә нәћьшт әw мьн бьгрьн. Ћәw мьн ньћер̓и, чь бьньћер̓ьм: к̓әлбәки дьне, йәки сор̓они тәр̓ьки, бь әwтина сawк̓еш жь бәр чадьре ба гьрт.

Әwа дьвен: «Чәв хәниме хwә нас дькә», — әw ԥастә. Әз ве щаре бь готьна wә тьрсйам, мьн кәаре хwә кьр. Э, чь кәар, чахе әзи he тьфал бум, мьне пе шьвьке карьбуйа бәр wи кәлбе hар шәркьра? Wи байи hат, бәре хwә жь кәвьра нәгөhаст, нә жи жь шьвка дәсте мьн мьнәт гьрт, hат у дәве хwә кьрә тәхтьке чока мьн. Бу ԥәпина мьн, әз пьштостан кәтьм. Кәлб hьнәки weда чу. Hәта гьрьжи, wәки диса вәгәрә сәр мьн, зьламәки хwә мьнԥа гиhанд. Шәле мьн, алие кәлб гьртьбу, зитол-зитоли бубу. Хун жь бьрине дькьшйа. Әз бьрьм чадьре. Пешбәр вәкьрибу, мьн hәр тьшт дьдит. Щаба ве qәзйае дәстхwәда гьhиштә пале мә, гьhиштә wан гөндие мә, е кө нане пала дьбьрьн. Кәрәqәдерԥа we ԥроже мәта мьнә Мәйанә, мәта мьнә ԥәмәти нане мьн анибу. Э бе кәнге мәта мьн нане пала бьрийә. Мьн мәта хwә дурва дит. У wи гәде әз хьлаз кьрьбум,wиԥа мьн гот, wәки hәрә мәта мьнԥа бежә әзи ль вьрьм, чадьредамә, бона әw иди щәфе нәвинә, бадьлhәwа нәчә дәрнәе hәйло we жоре. Гәдә чу, эмәки кьн әwи у мәта мьн хәбәр дан у ньшкева мәта мьн кәт. Мьн иди заньбу: мәта мьн хрьqи. Әз ԥабум, ле hежа тәгмин кьр, wәки иди нькарьм хwә бьдьм сәр льнге бьриндар, чьмки бьрина мьн иди сар бубу. Ле кәрба мәта хwә әз льнго-льнго сәр wи хьшьргәйиԥа чум, гьhиштьме. hәвале мьн-

Илйиче көре Рәшиде Әщәм пилотке хwәда жь щәwа незик ав гиhандә мәта мьн, сәр-чәве we ԥәшанд.Мәта мьн чәве хwә вәкьрьн у чахе әз дитьм-hежа ԥәнг педа hат у hәманки кьрә зарии: «Wи, Wәзир, әз бь qөрба, ти шькьр саги». Әз паше пе hьсйам we дәме чь qәwьмийө. Гәдәо, тө гәдәби: hәԥи пешйа мәта мьн у жерә бежи: «Мәте, иди нәчә, wәрә чадьра мә, Wәзир wьрә». Мәта мьн же дьпьрсә: «Wәзире мьн готи сәр кәотанебә, чадьра wәда чь пешәйә». Әве тә дьве: «Кәлб Wәзир гьртийә, әм hивйа әрәба ширьн, wәки бе, әм пе биньн гөнд». Иди әва бәс буйә, wәки мәта мьн бьхәрьqә. Әwе паше гьли кьр, wәки чахе дьве hивйа әрәба ширьн, кө Wәзир пе биньн гөнд, әз фькьрим, wәки кәлб hур у гушие дьжмьне Wәзир жорда анинә харе, бәдhалә йане жи тьштәк пе hатийә, ләма hивйа әрәбенә».

Әз we сале жь зьнеqәтйа hотагтие хьлаз бум, ле әw «хьлазбун», чаwа дьвен, сәр мьн гьран ԥуньшт. Рожа пешие, чахе дйа мьн әз бьрьм амбулаторйа Әләгәзе, чәнгә стрептосид анщах бьрина мьн тьжә кьр. Дә, мәhәкә там әз дьчумә сәр дохтьр, дьhатьм. Дәгма we бьрине hәла he кьвшә. Паше пе hьсйам, wәки әw кәлб нә е шьвана бу, ле е мала Рәшиде Әщәм, у бәри мьн дәгмә ль чәнд мәрьва жи че кьрьбу, жь кижана көлфәтәк жь мьрьне хьлаз бубу.

Зьвьстана у бөhара хенжь ода, зайина

ч'еләка у сәре пез, мьжулйа мәйә майин жи малда һәбу. Гөндда от'ахе чар-пенщ мала һәбун, һ'имли йәкот'ах, ле йа мала мә-дө от'ах бун. Й'әкер'а мә дьгот йа мәзьн ле йа дьнр'абьч'ук. От'аха мәзьн һ'имли й'а бәр у мевана бу, ле зьвьстана мә р'ожа хwә т'ам ль wьра дәрбаз дькьр. Мьжули у шабунәкә мә патефон бу. Гөндда т'әне йа мала мә у апе Узо һәбу. Баве мьн жь Тьвлисе wәкә пенщи-шест сәльк (пьластинкә) анибун, е әрмәни у адьрбещани. Әw к'ьлам у мьqаме әрмәнийә сале 20-и у 30-ии бун, кө һәйф ньһа пе р'адиое һәзара щарәке дьдьн, сәльке wан жи т'әзә накьн. Ле әw к'ьламьнә хwәш, бьжарәнә у т'ө щара кәвьн набьн, мина һьнә к'ьламе ньһа, е мина «Инженер бала», кө пәй дө-се щарар'а «к'өбра» хwә өнда дькьн. Баве мьн жь сала 18-а һәта дәстпебуна сале 30-ии Тьвлисе мабу, ль вьра хwәндьна хwә дәст анибу. Мәрьвәки хwәйе т'әртифат, култура бьлнд бу. Бawар бьки һәрр'о сәльк дьданә сәр у хwәхwә жи дәма дәнгбежа дьгърт. Мьqам дьданә сәр у әw у хушка мьнә Сусик бәр һәв дьр'әqьсин. Щаре чәнд гөндие мә дьһатьн, wәки гөһдарйа патефоне бькьн. Жьна апе Надо, Надие Сә'до-пирка Гәwре щарәке һатә мала мә у гөһдарйа сәлька, патефон кьр. Әwе т'ө wәхта бawар нәдькьр, wәки дәнг сәр сәлька ньвисарә у we дәме нә дәнгбеж ль wьр һазьрьн, нә жи сазбәнд.

— Хwәе, — әwe к'өлфәт, нәфәре мәр'а дьгот, — qәйи дәнгбеж һ'ащущ-мащущьн, һөндөр'е we qөт'йа ч'укданьн, йане жи малда хwә щики вәшартьнә.

У пирка Гәwрейә дьлсаг' щарәке бьн кәр'әвате мә, чawa дьвен, qөл у бущахе мале ньһер'и, wәки wан дәнгбеж у сазбәнде батьни бьвинә.

Мала мәда одә нәбу әдәт, ле меване мә кем нәдьбун. Әw меван бәре әwльн гөндие мәбун. Басое Усьви бьлурван у дәнгбеж дьһатә мала мә у щарна һ'әта шәв дәрәнг дьма: бьлуре дьхьст, дьстра, гьлие хwәш дькьрьн.

Баве мьн чәнд щара сәрwере кьлубе, к'иләрчне колхозе, сәдре сәрwертйа колхозе хәвьтийә. К'ижан сәрк'ар, qөльхчи жь мәрк'әза нәһ'не бьһата-меване мала мә бу. Wәки баве мьн qөльхеда нибуйа жи, хwә борщдар һ'әсав дькьр wан мәрьве хәриб т'әглифи малекә, е кө ль гөнде мә дьqәсьдин. Меванһ'ьзи бь т'әмами хәйсәте щьмә'та мәйә, гәлә щьмә'те р'оһьлатейә.

Qәйи әw жи дәба патриархалие, әмьржийина гөндр'а гьредайә, хазма гөнде дури р'е у дьрба, бал гөндие һ'әwще дитьна мәрьве хәриб. У әв дәба меванһ'ьзие мала мәда р'әһа хwә к'ур дахьстьбу. От'аха мәйә мәзьн, чawa

дьвен, йа бәр-мевана бу. Дйа мьн у хушка мьнә мәзьн-Сусике хәмләкә к'aw дабун от'ахе у йа сәрәккә: әw т'ьме т'әмьз хwәйи дькърьн. Дьһа р'аст: һьлдан-данина we от'ахе сәр Сусике бу: әwe пе сьвнька шәһәра әw гези дькьр (wи чахи к'а мале к'еда сьвньке шәһәр һәбун). Навмал, хәмла от'ахе жи лап садә бу: кәр'әватәкә фур'аж, дöде дьнә садә, т'әхтә, чәнд к'öрсие доре, долаб, патефон ль сәр. Һәмин диwерда жи әмәник дардакьри бу. Әван дәм у дәзгә, навмала һан бәр ч'әве гöндие wи чахи wәкә йа диwанхана п'адшаки бун. Хәмләк жи хушка мьнә Сусике дабу от'ахе. Әw нәхш, шькле сәр п'әрч'ә бун, кö әwe пе т'ел у дәрзие че дькьрьн. Мә наве wана бь щур'е урьси һьлдьда: «узор». Әw һ'имли шькле qиза бун, кö т'амамйа qьрафәте хwәва дьһатьнә к'ьвше. Әва wи чахи нәхшәки әщевмайине бу у гьшк, хазма qиз у буке гöнд, ле дьһатьн сере. Р'асти жи, wи чахи һәр к'әси нәдьһат, һәр qиз у букәке әw йәк пек нәдани. Бәре әwльн дәстхьстьна шькле «узоре» у т'еле р'әнг-р'әнги шöхöләкә т'әwәкәл нибу. Әw п'әрч'ә у т'ел Мәт'а мьн у Әло жь Тьвлисе Сусикер'а дьшандьн. Йа дöда: готи мәрифәта узорчекьре һәбуйа: әwe гәрә пе р'әнге анәгор әw шькьл т'амкьрана у әw р'әнг р'ьнд уймиши һәвкьрьна. Йа сьсйа: wәдә лазьм бу. Әw wәдә жи дйа мьн у пирка мьнә Хәм дьданә Сусике: әw жь т'әwлә-п'анга, сьр

у пәте, һьлдана һасьле аза кьрьбун, wәки һәр т'ане дәрсе хwә бькә у от'аха мевана һьлдә дайнә: Ич'ка мевана, мewае мевана, ньвине мевана. Мала мәда әва йәка бубу қануна зйарәти, гьһиштьбу дәрәщәкә öса, кö щарна де у баве мьн жь дәве мә әwләда дьбьр'ин, wәки бәр мевана р'ур'әш нәбьн. Дöп'айи бой хатьре мевана дйа мьн һ'әта дöсьд-сесьд мьришки хwәйи дькьр. Qöт'йа we жь мewа «хали» нәдьбу, к'ижан мәт'а мьн у Әло жь Тьвлисе хwәхwа данин йане жи гöндие мәр'а дьшандьн. «Wәки тәйр тәйратйа хwә жи бе, — гöндие мә дьготьн, — Әло у Мәйане һәдайе мала Әшо п'әр'е wива гьредьн, бьшиньн». Зәмбиле мә зар'а гьшка һәбун, зәмбиле ч'укә бь ч'әмьл. Һәр йәки мә мewае п'ара хwә-сев, һöрме, мандарин, апелсине хwә дькьрә зәмбиле у мьхе к'еране бане от'ахеда дарда дькьр. Бәри гьшка мьн п'ара хwә хьлаз дькьр. We шунда «т'әсәлйа» мewае хушк у бьре жь хwә мәзтьр дькьр. Щаре йәки wан дьгазьни, wәки мewае п'ара wан бәта вәһатийә. Заньбун әw йәк фела мьнә. Ле чьмки әзи ч'уке wан бумхәйда wан жь газьна дәрбазтьр нәдьбу. Газьн жи жь де у баве мә дькьрьн, wәки «т'әрбәт» накьн.

Баве мьн нәдьһьшт әм бәләнгазбьн, ч'әве мә тьштәкида бьминә. Һале мә хwәш бу, бәре

ӕwлын бь сайа тъвдир у хӕбатӀьзйа баве мын Пӕйи хӕбата колхозеӷа шӧхӧл-ӕмӕле мале дькьр: бостане картола тъоqе дьхьст, паше дора тъума сьст дькьр, кӷӕрди дьданӕ бостан. Баве мын щара пешын гӧнде мӕда чандын у бещӕркьрына пъынщаӷе кьрӕ ӕдӕт, йа тъвре сор, кӷинзе, hамеме, ӷъӀане, гъзера у тъште майин. Маргӕк жи лоби дьчандын. Дйа мын ӷое сӕлӕкӕ тъжӕ лобие шин дьчыни. Ӷожа майин диса ӕw бостан, ӕw лоби бун.

Мӕ гӧндда, ӕw жи гӧнде сале 30-и у 40-и, ниве зывстане маӷожни дьхwар. Баве мын че дькьр. Тъвлисе hини чекьрына маӷожни бубу. Тӕне зывстане че дькьр, бӧhар у hавина нӕдьбу, чымки буз тӧнӕ бу. Те бира мын: дӕрданӕкӕ бь чӕмыл дадани орта ситьле. Доре тъжӕ шӕле бузе у хwйа кӕвьри дькьрын. Дӕрдан жи тъжӕ тӕм, ӕщqӕра маӷожни дькьр: шир, ӷуне ньвишки йане тоӷавк, ӷынд нае бира мын, hек, шӕкьр... Тыштӕки ӧса дӕрданева дькьр, wӕки жеӷа дьбу «мыл» у пе wи мыли ӕw орта бузеда дьзвьӷандын: эпещӕ wӕхт. Мӕ хwӕ бӕр hӕв дьгӧhаст, hӕта маӷожни че дьбу. Баве мын гази хушка хwӕ-мӕта мынӕ Бащи жи дькьр, йа кӧ гӧндда мер кьрьбу, щинара мӕбу. Чахе дӕвра вьззини багӕра орта Хеч у Хьдьрнӕви бу, qьрчӕ-qьрч сова дара дьхьстын, ӕм бӕр сова гӕрм ӷудьныштын у мӕ маӷожни дьхwар.

hе-hе, чаwа дьвен, тӕма wи маӷожни сӕр зымане мынӕ.

Хӕйсӕтӕки баве мыни wa hӕбу: ӕwи дӕw дькьр, wӕки гьшк мина wи тъӕрбӕ-тъорӕ, қанунhьз у борщнас бын. У дӕwа ве йӕке нӕкӧ тъӕне жь мӕ-нӕфӕре мале, ле ӧса жи, хазма, жь щаhьле гӧнд дькьр. Дьщӕданд дӕрӕще культурае бькӕ нава дӕба гӧндйа. Чахе йӕки тыштӕки бемӕрифӕт, бе hӕмди хwӕ дькьр, баве мын эмки дьреж ширӕт ле дькьрын. Дьле wи бона гьшка дэшйа, сӕва hӕр кемасикӕ гӧнд бӕр хwӕ дыкъӕт. Бь сайа wи хӕйсӕти қӕдрӕки ӷъӷ гӧндда қаванщ кьрыбу. Әз хwӕхwӕ, кӧ мын хwӕндьна бьлынд дӕст анийӕ, бажаӷада мӕзын бумӕ, бь гӕлӕ феле хwӕйӕ қӕнщ, бь тъӕрбӕ-тъорӕ, хӕбатӀьзи у борщнасйа хwӕ борщдаре баве хwӕмӕ. Ле кӕс жь мӕ хушк у бьра бь тъӕртифата хwӕ тъам нӕгьhиштӕ дӕрӕща wи. Әм ӕwлӕд, тъӕмамйа щаhьле гӧнд же вӕдькъшйан, ле тъӧ wӕхта же нӕдьтыӷсйан, чымки ӕwи ӕмрада кӕс нӕкъӧта бу. Тӕне щарӕке силӕкӕ щиwар да мын, ӕw жи кӕрбана: щьгарӕ щева мьда дит. Ӕw бу. Хwӕхwӕ нӕ щьгарӕ дькъшанд, нӕ жи ичкӕ вӕдхар.

Пӕй чандынйа бӧhареӷа пелӕке-дӧда ӕмре гӧнд дьсӕqьӷи, чаwа дьвен, hӕстуйе гӧндйа ӷӕӀӕт дьбун. We шунда дӕст бь чӕгилкьрына мерг, хозан у зӕвйа, кахана зӕвйа дьбу. Кахан-ӷакьрына зиwане бу. Хӕбӕра кахан бь

зьмане әрмәнийә. Әв шӧхӧл қиз у буке гӧнд дькьрьн. Хwә дьхәмьландьн у орҭа гӧнд бәрәв дьбуӈ: пешбәри кӏиләра колхозе, бәр сура зәвйа мала Қәрие Чәто. Жь вьра қәлфе қиз у бука бь сәрwертйа оҭакавар бәрбь кӏәwшәи ҏе дькӏәтьн. Чуйина wанҏа мерг у зәвйа хәмләкә дьһа һькйати wәрдьгьртьн. Бӧһаре ӧса жи дәрмане мьшка зәвйада даданин. Те бира мьн: Тәйе Усьви ҏәмәти сәрwери ви шӧхӧли дькьр. Хортәки нивчәйи зәнанәнги, йәкта бу, сәрҭекә қайишийә ҏәш давит сәр мьле хwә у дьда пешйа қиз у бука. Әм заҏ щарна ҏәх wан дькӏәтьн. Порсора Аһмәд жи нава қәлфе қиз у букада бу. Һәр wа нәйнька гӧловеҏ бәр пьшта хwә дәрдьхьст, гӧланчӏке хwә дькьрьн ник. Бьн чәваҏа we у Тәйо ль һәв дьнһеҏин. Порсорә ишанкьри бу, ле чаwа дьһатә кӏьвше, дьле we дәргистие wеда тӧнә бу. Ҏоке жи дәнг бәла бу, го: «Тәйо Порсор ҏәвандийә». Бьрьбу Ереване, мала қәwьмәки мә. Пеләке шунда бьҏйар кьрьн Әзизе бьре мьн бьшиньн Ереване пәй Тәйо у Порсоре. Бәрәварәке әw бьнйа малаҏа һатьн. Ле Әзизе бьре мьн, чаwа дьвежьн, «зәдәки» ҏьнд хwар. Қәwме мала баве Порсоре ҏоке нава гӧдда ль Әзиз һатнә һәв, чәнд дәрбе шьвдара гиһандьнә кӏеләке wи: «Чаwа, — әwана готьбун, — демәк көҏапе тә қиза мә бьҏәвинә-бәс нинә, тӧ жи һәри wана жь Ереване бини, пәйҏа мьнәте жь

мә нәгри, дәрейи орҭа гӧнд у бәр чәве мә бьгәри». Һьлбәт, әва йәка дькьрьн дӧпайи чаwа қәдандьна борще қәwьмтие, әдәте кал у бава. Тьме ӧса буйә: ҏәвандьна қизе беҏумәти буйә бона мала баве, қәwьм у пьсмама. У әгәр әw бь дьли хwә жи хортәкиҏа дьҏәвйа у әw хорт жи бь дьле мала баве we, қәwьм у пьсмаме we буйа, ле диса готи wана шәҏәк данйа, хорте қиз ҏәвандьбу йане жи қәwьм у пьсмамәки wи бькӧтана у бь ве йәке, бь фәмдарйа wан, әв «бәҏумәти», «бенамуси» сәр хwә бьдана һьлдане. Ле ҏәвандьна қиза бәре-бәрда нава мьләте мәда әдәт буйә, ләма готьнә: «Ҏәва жьне, әдәта дьне». Дӧпайи ҏуе қәләнда қиз ҏәвандьнә, хазма хорте we мале әw йәк кьрийә, е кӧ дьле wи қизеда һәбуйә, ле қәльне wи һе тӧнә буйә. Гәлә щара жьне мер ҏәвандьнә, әw жи пае пьҏе ҏуе we йәкеда қәwьмийә, чьмки бе дьли we данә мер.

Ҏуе ҏәвнадьна қизада, хазма қизе нишанкьри йане жи меркьри, е дәwәли, шәҏе гьран чӏе бунә, сәри һатьнә шькенандьне, һәв сәқәтсӧқӧт кьрьнә. Ле ахьрие ләв һатьнә: гьрә-гьр, ҏиспие бь қәдьр кӏәтьнә орҭе, дәw че кьрьнә. Хwәйе көҏ қәләи дайә у шӧхӧл хьлаз буйә.

Нава хәбата малһәбуна гӧндитиеда бал мә, гӧнде чйа, йа һәрә бь колективи, пеҏа жи һәрә чәтьн, щабдар у wәдәдьреж пәй щот у щобараҏа гиһадьрун у нандьрун бу. Бawарки,

ҭамамйа гӧнд дәрдьк'әт чоле. Малда ҭәне кәвание мала, заҏ, кал у пир дьман. Ѡи чахи хәбата гиһадьрун у нандьруне чәтьн бу, ле гьшка бь шабун хѡә ле дьгьрт: ль вьра, нава ҭәбйәте, һәвал у һогьрада эмәки хәҏеq, дәрд у кӧле гьран бир дькьрьн.

Ѡан сала ордикә к'елендик'ешайә тәҏьки жь гӧнд дәрдькәт. К'еләндик'еше ӭйни бун, е осте шӧхӧле хѡә. К'елендик'еше ӭйни ҭәне әѡ нибу, кӧ ҏьнд бьдрута, һона ѡи фьрә буйә, дәрәнг бьѡәстйа. К'еләндик'еше әрһәдә әѡ бу, е кӧ әләщәка хѡә ҏаст ҭәрәзӧ-мезин бькра, ҏаст гьреда, к'еләнди ҏьнд бьк'ӧта, е кӧ хәләq ӧса чьви бькра, ѡәки к'еләндйа ѡи нәләqйа, е кӧ һәсан ҏаст ль дәве к'еләндие хьста, әѡ ҏьнд сужкьра. К'еләндйа саз к'еләндик'еше хѡә кем дьѡәстанд.

Тә һәѡ дьньһеҏи сәре чайире дәнге чакучзьндан дьһат. Һьнә щаһьла qӧрсаґ нәдькьрьн к'еләндйа хѡә бьк'ӧтана, әѡ дьдан йәки мина Ӭслане Кәсо, ѡәки дәве ѡе ҏьнд дәрхә.

Бист-си мер у хорте П̈ампе дьчун, сәре чаире ҏудьньштьн. Щарна ҭәштйа хѡә бь хѡәҏа дьбьрьн у әгәр ҏйа дур бйа, ҭәштйа хѡә дьхѡарьн, паше дәст бь шӧхӧл дькьрьн. Ѡе ҭәштйа дәрәнгиҏа дьготьн «Т̈әштйа мирани». Qәйи мир у һакьма ӧса дәрәнг ҭәште хѡарьнә.

У әѡ мер дьк'әтнә һоне. Шәрәфе Ӭмәр

ҭьме дьда пешие. Паше ль пәй ѡи дьк'әтьн ҏезе: Әслане Кәсо, Һәсәниќе Нӧсо, Усьве Һәсән, Һәсәне Иво, Ҏостәме Тәмо, Ӭмәре Бәдо, Ҏостәме Ӭмәр, Аһмәде Мирзә, Ӭмәре Мамо, Ҏәсуле Ҏомо, Qаде Надо, Приставе Нәвроз, Мирие Qәро, Щәсе Осе, Әфие Ширьн, Ньсе Тәйер, Аһмәде Хӧдо, Элие Qәймәз, К'амьле Әрәб, Ӭзизе Әшо, Шьндие Ӭмәр, Хәтиве Ҏәсул, Хальте Ӭмәр, Кьние Ӭслан, Хәмое Щәлил, Авдәле Щәлил, Мералие Миро, Титале Ҏостәм, Ӭзизе Ҏәшид, Титале Әфо, Сутое Щәмал. Дьвәк мьн наве гьшка нәда, бьра е наве ѡан вьр ҭӧнә-бьбахшиньн. Йәке жи, мьн наве к'еләндик'еше сале 40-и, 50-и, 60-и һьлда. Е бәри ѡе һене жи һәбунә- сале 20-и, 30-и, кӧ әз наве ѡан ньзаным.

Әре, бист-си мере П̈ампе дьк'әтьн һоне. Щарна ҏеза ѡан дьбу мина ҏәфе qӧльнга, щарна-һива чардәшәви, ле ӧса дьбу, ѡәки ч'ьванә дьк'әте.

Мала ѡә мера нәк'әто! Чьто бәжьн у бал ль ѡан бу, һәр йәк Әзрайиләк. Һәр йәки щуҏәки к'еләнди дьк'шанд, бь фәсаләке. Һона һьнәка бәр бу, йа е дьн-тәнг, кембәр, һьнәка к'еләнди бьльнд, ангор сәрҏа давите ле е майин-бьнва гиһа ҏапеч' дькьрьн, данин. К'еләндйа һьнәка ҏеч'а мина йа машина сәрйа-суф дьһьшт, ле йа е майин-ӭйни дәѡса һәвринге: нәрд-нәрди. Һьнәка хѡә ҭик дьгьртьн у һежа

кӏелəнди давитьне, ле е майин-сəрда дадьчьвйан.

Кӏелəнди гьшки зəфтьр qəwəте, ӈəрəкӏəт жь мəрйа дьстинə у ӈəсав дьвə кӏаркьрьна ӈəрə чəтьн нава ӈəму хəбате малӈəбуна гӧндитиеда. Чawa лawька дьгот, кӏелəнди мəрйа дьӈəжинə, ӈал дəхə. Ле пер̣а жи шӧхӧле ӈəри тӏəмьз у маqул кӏелəнди ӈəсав дьбу. Нə дəст, нə кӏьнще wи qьлер дьбун, хазма-гиӈадьрунеда. Мина щоткӏартие у гӧрзчитие нибу. Чахе шьли-шьлоп̣е баӈаре сəри дькӧтан сəре ӈəв-дəлил ӈале щоткӏарйа: ӈəта феза гузəке ӈəр̣и-чəмур̣еда дьман у эвара готи əсə чарьхгӧрə, льнге wан бьшуштана. Кӏелəндикӏеши əщqə: гьшк кӏипи ӈəв дьхəбьтьн, незики ӈəвьн, ӈьм wəхта кӏаркьрьне у ӈьм жи, хазма, wəхта тужкьрьна кӏелəндие дькарьн ӈəвр̣а хəбəрдьн, лаqьрдйа бькьн, бина wан жь ӈəв дəре. Ле щоткӏарти у гӧрзчйти ӧса нинə: сəре ӈəр кӏəси бəр wиданə, щар̣на эп̣ещə əрд жь ӈəв дур дькӏəвьн.

Wан сала гиӈа нəдькьрьн пьлур, чawa ньӈа, ле гӧрзе гиӈе гьре дьдан у п̣арт дададнин, че дькьрьн. П̣артəкеда си гӧрз бун. Бəри дəркӏəтьна гӧрзчйа у тьрмьхчйа дəст бь бадана чawa дьбу. П̣əлах дьчьнин у пе əрəба ль мала бəла дькьрьн. Кӏӧлфат, qиз у буке малəке йане жи чəнд мала дьгиӈиштьн ӈəв у чаw ба дьдан. Щарна Кьда р̣əмəти дьӈат, əw у

мəт̣а мьнə р̣əмəти бəр сйа от̣ахе мəда р̣удьньштьн у чаw дьданə бадане. Əwана awаки, чапəке п̣əлах бəрдьдан у пер̣а-пер̣а мə зар̣а пе ч̣ьр̣ьке ба дьда: пешие, чахе жь бəр дəсте wан дəстпе дькьр, мə хwə дадьчьванд у паше, ӈьнəки дур дькӏəтьн — хwə р̣аст дькьр. Кьде, мəт̣а мьн хwəшие хwə ль мə кӧр̣ьк у кəч̣ька дькьрьн, щарна, чахе кəч̣ька зу ба нəдьда, баве хwəйə р̣əмəти дьданə р̣уе wан. Ле тӏəви зəфтьр бь мə ша дьбун, дӧа-дьрозгə дькьрьн, əмре дьреж мəр̣а дьхwəстьн. Чawe wан р̣ьнд, мьтин дьӈатьн у wəкӏиле колхозе, кӧ дьӈатьн, п̣арте чawa бəрəв дькьрьн у пе əрəбане дьбьрьнə чоле, бəр дəсте гӧрзчйа, гəлəки жь п̣еше wан р̣ази дьман. Чawe мə дəсте гӧрзчйада нəдьqəтйан, йане жи дəгмə дьqəтйан, чьмки awаки, wəкə ӈəв дьӈатьн бадане у əw йək, бəре əwльн, бь сайа ӈостатйа Кьде у мəт̣а мьн. Wəхта бадана чawa Кьда Иво гӧлие кəч̣ке т̣аг̣е бир данич, чьмки чаw əйни мина гӧле qальн дьӈатьн бадане, дьӈа р̣аст-щур̣е wан вəдьгьртьн. Кьде ӈоста гӧлйа бу. Wəхта п̣ор̣е кəч̣ька qальну дреж буйа, Кьде ӈəта бист-си гӧлие ӈур сəр намьла wан вəдьгьртьн.

Р̣ожəке-дӧда пəй кӏелəндикӏешар̣а гӧрзчи у тьрмьхчи дəрдькӏəтнə мерга, чахе иди лəс зйа дьбун. Гӧрзчие гӧнде мə əв мер бун: Ӈəсəне Сəдо, Кəриме Бьро, Щəлиле Тəмо, Чəркəзе Надо, Qəрие Ӈəсо, Щəлиле Хальт, Ӈəсəнике

Ӈӧсо, Шәваве Бәкър, Тәйое Мирзә, Тәйое Усьв, Әзизе бьре мьн, Башие Тәйер, Әлихане Рӧстәи, Әфие Ширьн... Дә, шӧхӧла ӈәрә а'щьзайи, щәфакъәш йа гӧрзчйа бу: стри дәсте wан, чоке wанрә дьчун, ләма жи щие стри ле гәләкбуна-ләпьк дькьрьнә дәсте хwә. Ӈәмин гӧрзчйа гьшка сьвьрьк сәрчоке хwәва дьдан дьрутьне, wәки шәле wан жи зу нәмашә, чьмки әwана дӧ хӧром даданин сәр чаw, йәки нә там жи даданин сәр, чаw ле данин ӈәв, чок дьданә ортә хӧрома у ӈежа гӧрз гьре дьдан: wәки шьдиайи бен, ӈьлнәшьн. Гӧрзчитиерә жи мәрифәт, ӈостати лазьм бу. Е ӈьнәка бь чап у шьдиайи дьӈатьн у тә чиәда жи ӈолкьра-ӈьлнәдьшйан. Ле е ӈьнәка жи, ӈәма зәвиеда, чахе баноки давитьне, wәки пьшткьн у бьвьн партеда щики-ӈьлдьшйан. Wи чахи хwә гӧнәкар нәдькьрьн. Ле чахе чаw дьқәтйа: иди чь чер у ьэтти ӈәбун-гӧрзчие ӈерскәти чawбадайарә дьготьн. Ӈьлбәт, жь дәве е мәрифәт тӧ гьлие нәре дәрнәдькәтьн.

Мьн сале әwльн нане Әзиз, паше Шаликое бьре хwә дьбьр, нане паләтие. Әм зар бь әщq у шабун дьчун нане пала, чоле, щәм пала, чьмки мә гьли-готьне хwәш у әщев, ӈәнәк у лаqьрдие wан дьбьӈистьн. Шәрәфе Әмәри рәмәти бәнгибуна хwә бир дани у бь ах у кован, бь шәwат дькаканде:

...Qаза Муше,
Чурә мәләгана,
Кewришка дәв зьнара...

Кьламе дьн жи дьстра, те бира мьн, йа Фьлите Qӧто. Щарна газьн хwә дькьр, wәки Хальте Әмәр жерә навежә хале Шәрәф, ле дьве Шәрәф. Шьвәк дьгьртә хwә, дькәтә сәр чока у, ӈәта ӈьм-зора wи ӈәбу, әw шьв әрде дьхьст, перә жи дьгот: «Щамер, Хальте мә бәрк сәкьнйә, дьве Шә-рә-ф!» Ӈьнәке майин жи гьлие хwә у щаӈьлие әвинтие дькьрьн, ле ед дьн-гьлие дьзие. Бәле, гьликьрьна дьзйа зува у бь тәмами дьзие, чawа Аветик Исаӈакйан сәрӈатйа хwәйә «Идилйада» дьньвисә, бона гӧндйа, ренщбәра нә тьштәки әтбә, ле ӈәла сәрда жи шәдәтйа мераниейә. Ӈьлбәт, тӧ кәси дәрӈәqа дьзйа хwәйә wан салада бир нәдани. Гьшка жь ӈена бәре хәбәр дьдан. Кье дьзйа ньӈа дани сәр хwә? Өсабуйа-иди щьмәте чьма дьгот:

«Дьзе бостана,
Кьвш дьвьн зьвьстана».

Готи йәки бәрзәq ӈәбуйа у дәме өса дәqа лawькада бьдае, бьгота: «Ле әw дьзйа ньӈа дьвә-ке дькә?». Ле ӈәqик, растик we ортье ӈәбу: дьзйа бостана, пез у дewер мина бәре нәдьбу. Ӈәмин сале пашwәхтие лап ӈатийә

ӈьланине. Қ'е ньӈа наве хwэ пе бэрх у кавьр'эке бехэ? Тӧ кэс! У эз темэ сэр we фькре, фэки р'астие жи мэ'на дьзие дэрэща сосиалиейэ. Бэре беч'арйа хwэ эw йэк кьрьнэ, ле ньӈа, чахе ӈале гӧндйа, ча'wa бежи, хwэшэ, к'е wи шӧхӧли бькэ? Бэле, ньӈа дьзи жи, шэр' у дэ'we гӧндйа жи, ба'wарки, т'ам ӈьлатьнэ. П'алэтиеда, тэ ӈэw бала хwэ дьдае, дӧ хорт, дӧ зьлам т'эк бун, кьрьн п'ьстэ-п'ьст. Бэр п'арта гиӈе йане жи сапда дӧ qиз т'эк р'уньштьн, бу п'ирqэ-п'ирqа wан. Бь ви тэӈэри сӧр'а хwэ э'йан дькьрьн, йан жи бе ӈэмди wан эw сӧр' диӈар дьбу: сӧр'а эвинтие.

Нэ гӧне хорта бу: наве qиз у буке П'ампе, бэдэwи, бэжьн у бала wан т'эмамйа олк'а эздиханеда э'йан у бэла бубу. Дьготьн: «Қӧла qиз у буке П'ампе!» Иди бэс бу. Ӧса жи дьготьн: «Эгэр чила у бэдэwа дьхwэзи, ӈэр'э П'ампе!» Ле чахе qиз у буке П'ампе, qаськ-qэйнт'эр ӈьлдьдан у дьчун сэр чьр'ьке, сэр щэwа феза гӧнд: Ӈэйр у ӈьжмэк'ар буйи wан, бэжн у бале т'эмашэки. Чахе ньӈа эз we бежьн у бала wанэ кӧрманщи тиньм бэр ч'э'ве хwэ, дэст хwэда эв к'ълама Шэр'ое Бьро дьк'эвэ бира мьн:

Бэдэwe, эварэ, зэрне гӧнде мэ мэшйанэ аве,
Э'мре мьн эварэ, зэрне мэ мэшйанэ аве,
Гэли бьрано, р'абьн, т'эмашэкьн,
Чилань бэдэwа, бэжнбьльнда, э'нкэвэра,
Хwэ данэ пешие,

Кьнка хwэ да пашне,
Qэмэрэ, бэхте мьнр'а шэрмокэнэ,
хwэ данэ наве.
Гэли бьрано, мьн го: хwэ данэ наве,
Мьне паши ч'эв-бьрие бэлэк сондэке хwэрийэ,
Тӧ qэлфе зэрйа накьм т'ӧ сьлаве...
Дина мьн, дине...

Эре, wан сала гэлэ qизе бэдэw гӧнде мэда ӈэбун у нава wанда йэкэ ӧса, wэки ӈэта дьле кала жи к'этьбуйе. Хорте гӧнде мэ бой wана дьшэwьтин, дьк'эwгьрин, ле ӈэта вьрда, ӈэта wеда, тэ ӈэw дьньӈер'и: бь сальх-сульха жьщие дэрэкэ, хазма жь Тьвлисе дьӈатьн, бэр дэре мала баве wан «чок дьданэ э'рде». У эw qиз у wэрдэк дьбун «хӧре» дэрэка, щарна хӧре е ӧса, кӧ wана we гӧндда qэ поз пе нэкьрана. К'и бу сэвэв? Де у бав. Ӈьнэке «дьворник» жь Тьвлисе бь форм у бь дэзгэ, бь п'апахе qэващьх дьӈатьнэ гӧнд у ч'э'ве де у баве qиза пе ӈэбуна хwэ «кор дькьрьн», эw гогэрчин жь гӧнд дэрдьхьстьн, дьбьрьн. Гэлэк qиз пе костйуме хорте шэӈэра дьхапйан. Ӧса ӈатэ сэре qизэкэ гӧнде мэ, наве к'ижане эз ӈьлнадьм. Чахе эw хортэки шэӈэр'а хwэстьн, ӈэма ӧса жи готьн: «Хwэ дьле фьланк'эсе нэк'этэ беванк'эсе: дурва костйуме wи дит у дьл к'этэ костйум». Ӧса жи ван гьлйа Ӈӧкмехwэ дьӈьштьн, чахе дьготьн: «Тьвлисе ӈэр дьранэки wан we тэ'мэки бьхwэ». Ӧса жи

дьqәwьми. Ле кӏиси мере wан, wәки һе пеләк жь дәӏwәте дәрбаз нәдьбу-дькӏәтьн кәле (һәвсхане)? На, кӏиси wан хwә-хwә, кӏиси хәwа wанә шәва. Бәрбанга сьведа хасӏа әw ӏадькьрьн, дьбьрьн «дьворӏникие». У әw гогәрчине гӧнде мә тӏоза кӏуче шәһәре Тьвлиседа ӧнда дьвун. Де у бава һежа сәре хwә дьхьстьн, ле иди дәрәнг бу. А әw тӏоз бу һәqе кака-локое Тьвлисе. Иро жи әw йәкә, wәки, заӏе бьчӏук зьмане зькмаки бир дькьн, чьмки һәрдӧ мәһе һавина, бәталйа шагьрта жи wана найньн йале мә, гӧнде кӧрманща, ле дьвьн Мәнглисе, Кощорӏ дәве Бәӏра Рӏәш. Бәле, щьмәӏта мә ӏаст готийә: «Дәwе мерьви щерьбанди жь масте хәлqейи нәщерьбанди четырә». Һежа де у бава дьгот: дьһа башә мәрьв qиза хwә бьдә шьван-гаване гӧнд, ле нә кӧ аӏе хәлqе.

Ахьр һьнә qизе гӧнде мә гәлә «ӊар» бун, мина щәӊйа тӏорӏ нәдьһатьн зәфте, ӏае, хазма е ӊаж бәдәwйа хwә һәбун у әw qимәт дькьрьн. Әве тә qәрфе хwә, баwарки, ӊәму хорте гӧнд дькьрьн,һәр йәки wан нав-нучӏькәкә әщев ле дькьрьн. Һьнә хорт жи ӏуе ве йәкеда шәка wан дьшкәст, qӧрсаӏ нәдькьрьн пешда һәрьн. Wан кәчӏька чь заньбуйа, wәки сале дәрбазбьн у хортәки гӧнде wани хwәйе хwәндьна бьльнд, бь wәргьртьна бьжарә (костйум, кьрасе бәрьстӧсьпи, гальстук, соле ӏәшә бьрьqок, шьлйапә) we кӏуче Тьвлисеӏа дәрбаз-

бә у чахе дурва wан qизе гӧнд наскә, we хwә ль wана нәгрә, wәки әw шәрмиеда нәминьн, ле we дурва бала хwә бьдә qьлхе wани дьворӏникие, әwe гема wан бь фькра хwә һьмбәри һена «Кар у хәзалйа» Пӏампекә, we ахинәкә ӧса ӏаһьле, кӧ, чаwа дьвен, бәне пьшта wи бьqәтә. We һәйфа хwә нә кӧ тӏәне wан бинә, **ле ӏоже бӧһӧри, чахе һәр qизәке wәкә сәд** кӏьламе говәнда у бәнгитие заньбун, ле нь**һ**а заӏе wан бь чәнд зьмана бь сәрфьнйази хәбәр дьдьн, хенжь **зьмане we дайка хwә, зьмане** пӏампиайи **хwәш у акӏьл.**

Әре, мә дәрһәqа лаqьрдие чоледа гот.

Гьшки зәфтьр qәрф у qучӏк ль жьне һәв дькьрьн, ле дьле кӏәси жь кӏәси нәдьма.

Бона мә әw ӏож әйд бу,чахе колхозе гошт дьда пӏала. Wәхта гиһадьрун ниви дьбу, колхозе дәwарәк дьда пӏала, wәки хwәӏа шәржекьн. Һәрсал, баwарки, гошт ль Даване, чайира Надие Сәдода, незики канйа дьдан, бьнатӏара Qучӏа. We ӏоже баре мә заӏа сьвьк бу: мә тӏәне нан у дәрдан дьбьрьн. Ви чахи, пәй шерӏӏа, һәла нангьрани бу, гьшкә кәлӧгошти бун. Мал һәбун, wәки нәфәре wан сале сечар щара гошт дьхwарьн. Мьн нане Әзиз дьбьр. Әwи әз ӏәх хwә дьдамә ӏуньштандьне у гоште хашләма чолейә хwәш тӏер әз дьдамә хwарьне. Щарәке шӧхӧла мьн ӏьнд ләв нәһат: ду гошт кӏәтьбу у әз пәйӏа вәӏәшйам. Әw

салəк-дӧдӧ бу-гава бəса гошт дькьрьн, диса мəде мьн лəв дькʼəт. Паше бəрə-бəрə мəде мьн щар дьн ль гошт вəбу.

Пəй кʼеләндикʼеша, гӧрзчйа у тьрмьхчйаʼа əрəбəчи у лодчи дəрдькʼəтьнə хəвате. Лодчие мəйи həри баш у əйан Həмиде Hӧсо бу. Пəйʼа Усьве Иво у Əфие Əвдо дьhатьн. Сəр həр əрəбəке дӧ мəри дьхəвьтин: йəки жела гӧрз дьдане, е дьне сəр тʼаʼ у копе əрəбе щи дькьрьн, даданин. Əw жи hостати бу. Готи ӧса рьнд щи бькрана, шьрит ӧса qайим бьшьдандана, wəки щие бəрwар, чʼəл у нəрд hьлнəшйа, əрбəчи шəрпəзə нəбуна. Жь щие дур, мəсəлə, жь сəр гӧнде Əтʼəм (Щамушванеʼа щарна ӧса дьготьн) у жь тʼанга qӧлчʼьке Тʼəри роже анчах дӧ пʼи данин. Пəйʼа иди автомобиле баркʼеш дəркəтьн, шӧхӧл hеса бу.

Hимли кале гӧнд, дəрсдар, хwəндкʼар у щарна жи чəнд кʼӧлфəт дьhатьн сəр лоде. Гəлəка хwə ль лоде дьгьрт, чьмки лод незики мала бун, wи чахи пьш гоме колхозе бун, ле ньhа hьнəки we weда, бьрьнə пьш мəзəла. У лодчи нивро дьчун мале хwə, бəр сие hеса дьбун, нане хwə дьхwарьн у диса дьhатьн.

Əрəбəчие гӧнде мə Сьвьке Мирзə, Həмиде Надо, Сəфие Усе, Əвдие Сəфо, Рəшиде Мирзə, Əвдие Усе, Мисаке Мартирос, Əтʼаре Рьзго, Тəйое Осе,Щəмале Щьнди, Титале Ростəм, Рьзае Щəлил, Сутое Щəмал, Валоде Мисак

у е майин бун. Гӧндие мəйə ӧса həбун, wəки щаре хəбатəк дькьрьн: həйи дьрганчи бун, həйи əрəбəчи, həйи ренщбəр, хьзəкчи, həйи фьрґунчи, паше автоажо: Əслане Ромо, Завьте Əйо, Əлие Əмьр, Хəмое Əйо, Мəhəмəде Həмид, Усьве Фəти, Мирзе Ростəм у ед майин. Жь ван мера Хəмое Əйо зу жь гӧнд дəркʼəт, навəки qəнщ пəйи хwə hьшт.

Əз чахе hе сьвьк бум, шагьрт бум-дьчумə тьрмьхе, дьрганчи бум, ле чахе Ереване университетеда дьхwəнд, hавина дьhатмə гӧнд, дьчумə сəр лоде. Жь тʼаґа мə əз у дəрсдаре хwə Узое Бəкʼър у Тəйаре Озмани калəмер дьчунə лоде. Гьшка зортьр апе Узо дьхəвьти у wи əмре мəзьнда wəстандьна wи тʼӧнə бу.

Гиhадьрун у нандьрунеда hосте колхоза мə-Ростəме Həсəни рəмəти сьнəтхана хwə вədькьр. Əwи hащəте малhəбуна гӧндитие: тьрмьх, сеʼьли (ӧса жи жеʼа дьвен дьрган) дəстне кʼеләндйа у тьште майин че дькьрьн. Жь мала хwəйə феза гӧнд, тʼанга мəзəла жорда дьльнгри дьhатə həдадхана хwəйə hеньк, кʼохе мала Щьмшите Тʼəмо. Щарна газьндар бу, чахе гəлə дьране тьрмьхе мə дькʼəтьн. Гӧндда ӧса жи Ростəме Тəмо у Ростəме Əмəр hостати кьрьбун.

Бь гьлики, гӧнд-гӧндити тʼəви хəбата гиhадьруне дьбу.

Гиһадьрун жь К'аха дәстпе дькьрьн (Даване). Паше дәрбази мерга Бозо, we шунда-Хама (Алт'унт'әхт), Чайире Qуч'а, Ада (дора ч'әме Бәла), Мерга Фәйо (Пьч'еха) дьбун. Бәре ә'wльн гиһае ә'рде ангор qьр' дьчьнин, к'идәре әw зу дьбӧһӧри, Һ'ьшк дьбу, ле we шунда дьк'әтьн нава чайире авзем, к'ижана гиһа qальм дьгьрт у зу нәдьбӧһӧри. Бь сайа щер'ьбандьна сала у занәтйа п'ала гиһа дерьс нәдьбу. Нә ахьр бал мә пәй нанр'а тьште һәри qимәтли гиһа бу, дәбьр. К'а к'ер'а ләв дьһат гиһае к'одә лодкә. Әw гиһае хаси бь qьнйат wәхта зайина мйа у ч'еләка дьдан хәвате. Һьнәка гиһае хwә ӧса бь т'әг'мин лод дькьрьн, wәки чахе ч'еләк дьзан, сәре пез дьк'әте, әw qат, әw щерга гӧрзе гиһае к'одә жи иди бәрдәст бу.

Ле шӧхӧла һәрә гьран, кӧ wә'дәки гәлә дьреж-Һ'әта пайиза дәрәнги дьк'шанд-әw нандьрун у нанк'ӧтан бу.

Нандьрунеда жи диса әw к'еләндик'еш, әw тьрмьхчи у әw ә'рәбәчи бун. Ль вьра сәрда бедәр, нанк'ӧтан зедә дьбу.

Бал мә һе гиһадьрун хьлаз нәдьбу, чахе нандьрун пер'а дьгиһишт.

Нандьрун гӧнде мәда жь нивәка мәһа т'әбахе дәстпе дьбу. Щарна Һ'әта нивәка мәһа чьрйа пашьн жи дьк'шанд у сал һәбу бәрф сәрда дьк'әт, нан ль бедәра, т'ехада дерс дь-

бу, гәлә сап нәк'ӧтайи дьма. У әва wан qәwлада дьqәwьми, чахе гӧнд-гӧндити р'адьһьштә бедәра, нан дьк'ӧта у ә'рде колхоза мә, зәвие нан жи сәри-бьни 120 һектар бун. Нһа комбайнәк һаqа зәви нава чәнд р'ожада дьдьру, дьк'ӧтә у нав дәрте.

Сәдре колхоза гӧнде мә зу-зу бәр һәв хwә дьгӧһастьн, бьригадир у к'иләрчи, сәрwере фермае у Һ'әсавдар т'ьме дьһатьн гӧһастьне, ле п'але дәште у бедәра wәхтәкә дьреж диса әw мәрьв бун, әw жьн у мер, әw qиз у хорт. Дә, бала хwә бьдьне, чьqа мәрьв чаwа сәдьре колхоза мә хәвьтинә: Усьве Һ'әсән, Һ'әме Шәwеш, Хӧдое Мьһ'о, Тәйаре Хӧдо, Щәке Тәйо, Фәтие Иво, Әшое Һ'ути, Р'әшиде Мирзә. Жь wана һьнәк чәнд щара бунә сәдьр. Е майин наен бира мьн. У гьшк, гӧнд-гӧндити дьхәвьти, wәки Һ'име хwәшбәхтйа иройин сазкьн.

Ван салед аг'ьрие, чахе колхоз кьрьн совхоз (малһәбуна дәwләте) дәwса сәдра (гӧндие мә дьһа зә'ф бь щур'е әрмәни дьготьн «нахага», нә кӧ сәдьр) директора гьрт: Ә'слане Чопо, Улйане Р'әшид, Һ'әмое Усьв, Ә'рфуте Тәфур, ле ньһа Т'емуре Ә'рфутә.

Бона т'ариqа гӧнд дьһа т'ам бе к'ьвше, әме вьра qӧльхәкә майин жи бир биньн, йа сәдре совета гӧнд. Гӧнде мә у Чобанмаз (ньһа Авшен) т'ьме саветәк бунә у wә'де щӧда-щӧда чаwа сәдре диwана щи әв мәрьв хәвьтинә:

Ҥьсе Хәмо, Р'әшиде Мирзә, Фәтие Иво, Оник Басмащйан, Ә'лие Ҥащи, Тәйое Усьв, Темуре Тәйо.

Т'әшкиләта гӧнде Пампейә партиае т'әшкиләтәкә баш у к'ьвш бу нәҥиеда. Сале щӧда-щӧда чаwа к'атьбе т'әшкиләта партиаейә ә'wльни хәвтинә Узое Бәк'ьр, Әшое Ҥути, Әмьре Бәкьр, Щәwое Мамо.

Чаw диса ба дьдан, ә'рәбә диса саз дькьрьн, к'еләндик'еша диса к'еләнди давитьн сәр мьле хwә, гӧрзчйа диса баноки ҥьлдьдан, т'ьрмьхчйа диса тьрмьх ҥәwеда дькьрьн мешә.

Бедәре колхоза мә ҥ'әта р'ожа иройин жи к'ьвшьн, ле иди әw чимгане р'асти дуз нинә, авайи теда че кьрьнә, булдозер у автомобила, чаwа дьвен, әw хьнщ-хьнщи кьрьнә: чаwа мәрьв сьфәтәки бәдәwи назьк дәг'ма ле чекә. Ле wе ҥене щики ә'рд, хwәли бьҥата к'ьвше-т'ӧнә бу. Чекьре мәйдане стадионе футболейә ҥәрә баш жи wе «ч'ә'внәбари» ль ве бедәра мә бькрана. Әм бежьн, мә әw дькьрә мәйдана футболе жи, гәлә wәхт к'ома футболисте гӧнде мә ль wьра дьлист.

П'алә дьчунә к'әwшән, дьчун зәвйа, нан бьдрун (ле нә кӧ дьчун нанбәрәвкьрьне йане жи бәрәвкьрьна нан, чаwа ҥьнә лаwьке мә дьньвисьн), кӧ к'ӧләш бәрәвкьн, бькьн п'арт. Ле хебатчие бедәре, к'ижанар'а нәдьготьн п'алә, чьмки т'әне к'аркьре чоле, к'әwшәнр'а

ӧса дьготьн, жь т'әмьзкьрьна бедәре дестпе дькьрьн: р'ьнд дьданә бәр чәлqйа (сьqавела, бь щур'е әрмени-саqавел), qьрш у qал жь наве вәдьр'утьн, дәрдьхьстьн. К'ӧләш дькьрьн лодәкә дьреж, ль т'емамйа сәре бедәрейи жорьн, бьнйа гома колхозеда у щарна жи чәнә дькьрьне у алие р'оҥьлатеда дьреж дькьрьн. Бедәр дьк'әтә бәр тә'лде лода сап у бае жорьн, баwарки ле нәдьгьрт. Дә, ищар пе дьк'әтьн, әw к'ӧләш, еw сап ашан дькьрьн у кам (щәр-щәрә) дьданә сер. Р'оже, чаwа те бира мьн, дӧ щара жьне гӧнд дьҥатьн, пе сет'ьлйа, дьргана бедәр wәлдьгер'андьн, дьчун. Әвана кәвание мала бун, е кӧ нькарьбун бьчуна п'аләтйа чоле. Ле чахе к'ӧләш дьбу ка, wи чахи бедәр иди пе бера wелдьгәр'андьн.

Хәватәкә чәтьнә а'щьзайи камажотьн, щерщәрәажотьн бу: сьве ҥ'әта эваре бәр тә'ве, нава т'оз у хӧбара каеда, әм, чаwа дьвен, кәр' у геж дьбун. Ҥәмин р'оже ә'wльн щәфаки дьн жи серда зедә дьбу: готи әм мьqат буна. wәки щанәге хам, к'ижан щара ә'wльн бедәреда дькьрьн бьн нир, нәфьльтьн, мина щә'ние т'ор' нер'әвьн, чьмки анин, гьртьн у гьредана wан чәтьн бу. Ле чахе әм-камажо вьз дьбун, әм жи мина щанәге «т'ор'» дьрәвйан. Ҥәма гьртьна щанәга йа мә ҥесатьр бу: әгәр щанәгә дьчун п'ала ч'ие, щики к'ьвш дьсәкьнин, дьч'ерйан, ле әм дьр'әвйин у мә хwә щики

öса вәдьшарт, ԝәки тӧ кәс нькарьбу сәр щие мә вәбә.

Чахе бедәр дьбу, дәӈ хwә там жь сьмла, сап бәрдьда, дьwәрйа, һежа ка пе бера дькьрьнә теґәкә тутьрежки у ԝәхта «бае бедера» дьһат, һосте ԝи шӧхӧли әw пе шәна дьданә бе. Ле пәй ԝеґа щә у гәньм һәла һе нава кӧзәреда дьма. Бона нан ґьнд тәмьзкьн, әw теха бь кӧзәрева ищар машине дьхьстьн. Ԝе шунда һежа жьна бежьнге хwә һьлдьдан у дьһатьн мәйдане. Готи щә у гәньме һәри тәмьз, чаwа дьвен, льв-льви бьбрана кӧиләре, чьмки әw нане тохьм у е пара дәwләте бу, кӧ паше лаwьке гӧндә сәрwәхт дьбьрьнә Ленинакане тәслими кӧиләре зәхирәкьрьне дькьрьн.

Мере зәґм мьле машине дьфьтьландьн, ле жьна жи пе бера йане жи ведра дәӈне нав кӧзәре бәри «дәwла» машине дьдан.

Щарна жь гӧнде алие дәште, һимли һәйштәрәке (Аштарак) пе баре гӧһдьрежа сев, һӧрме, һӧли, тьри, памидор данин гӧнд. Чахе тәлал ґадьбу сәр qумаха хание, мәсәлә, Әфие Ширьн у дьгот «һа сәв хьлаз бун, һа!», «һа тьри хьлазбун, һа!» — чикин жь дьле мә дьһат. Wәхта ґәм бькәта дьле оґакаваре мә (сәрwере хәләqоке) у сәдре колхозе, гьрә-гьр нә wьр бйана, изьн дьда мә, ԝәки пашле хwә тьжә щәкьн у һәрьн мewа биньн. Хер кь на,

әм камчойи дьвун һәта дьчун мале. Щарна мале жи нәдькьрьи, әгәр бедәр һе нәкӧтайи бу.

Наве сәрwере хәләqока, хенжь Иске Әмәр, нае бира мьн, ле лаиqә әм наве ԝан мәрьва жи һьлдьн, е кӧ бьригадире колхозе хәвьтинә: Аһмәде Мирзә, Усьве Иво, Мирие Qәро, Әслане Кәсо, Аһмәде Хӧдо, Приставе Нәвроз, Һәмие Усьв, Әгите Һәмид, Мишае Усьв, Мәксиме Әщо.

Чахе гьли һатийә сәр бьригадира, әм наве qӧльхчие колхозейә майин жи һьлдьн. Сьлемане Хӧдо, Аветик Кочарйан, Арестак Шаһназарйан, Жоржик (фәмила ԝи нае бира мьн), Аветик Саһакйан, Шәлале Усьв Һәсавдар бун.

Ԝе бона ньсләта ньһа Һәwасқарбә öса жи заньбьн ка ки, мәсәлә, киләрчие гӧнд бунә: Мисак Хачатьрйан, Әзизе Әшо, Элое Qәймәз, Әгите Һәмид. Һьлбәт, qәрәwьле гӧнд у бостана нә qӧльхә, ле лайиqә әм ԝан жи бир биньн. Qәрәwьле гӧнд: Хачо (жь Меликәнде), Надие Сәдо, Һәсәнике Һӧсо, Һәсәне Сәдо. Qәрәwьле бостана: Ростәме Иво, Әмәре Мамо, Әмәре Бәдо, Усьве Әмәр, Сәфие Усе, Тәйаре Хӧдо. Солбәнд: Симон у Асо (Һәрдӧ жи жь Вортьнаве (Щьрашена ньһа).

Щарна перa нәдьгиһандьн рye роеда нане бедәре гьшки бьвьн киләре. Ԝи чахи нан дькьрьн теґ, пе бера ґьнд дьтәпьсандьн у

нишан дькьрьн. Һәмин шәв жи бедәре колхозе бе qәрәwьл нәдьбун. Хwәш бун эвар у шәве бедәра, нава бостане картола.

Хәватәкә гәлә гьран бещәркьрьна бостане колохозейи картола бу. Һәрсал колхозе се һектар ә̇рд ль Даване, пьшта гома, йане жи бьнат̇ара мале шәмьська (мала Усе Хӧдо) дькьрьн бостане картола. Ә̇рди Һ̇ьшк бу, әк̇ьне картолайи п̇ак нәдьһат, ле чьмки пьлан бу, һәрсал давитьн, у т̇әмамйа гӧнд пер̇а дьчәрчри.

Пәй нандьрунер̇а дәст бь аш у карвана, т̇ьвдира зьвьстане, р̇а у т̇ьвдира мале дьбу.

Пайиза гӧнде мә жи Һ̇әйамәки хwәш бу, әгәр нәвежьм, wәки бәр дьле мьнда е һәри хwәш. Пайиза дәрәнги, пешйа шьли-шьлоп̇а, к̇әтьна бәрфе ль гӧнде ч̇йа зәйнәтә. Бәре ә̇wльн пәй хәвата Һ̇әфт-Һ̇әйшт мәһар̇а гӧһе бьнәлийа дьсәqьр̇и. Әз дьвем-Һ̇әйамәки хwәш бу-бь wә̇де бӧһӧри, чьмки ньһа жи, чахе ви Һ̇әйами дьчьмә гӧнд, иди wе зәйнәте, wе хwәшие навиньм у бона әw ләзәт у дьлхwәши диса ль мьн диһарбә, т̇әсәләбә, әз эмәки ч̇ә̇ве хwә дьгрьм у фькьр-мьтале хwәва сичьл сали пашда дьчьм. Qәйи Һ̇ьзрәт дьһа ширьнә, биранин дьһа хwәш у шәwатьн, нә кӧ дитьна wе гавейә бәр ч̇ә̇ва, чахе ә̇мьр һаqа тӧ wәстандии, р̇ӧһ̇е тә ӧса һатийә гӧһастьне, wәки нькари wе дәме, чаwа зар̇отиеда бу, жь хәм у хәр̇е-

qа т̇әwqе хwә бьqәтини у т̇ам бьви мот̇аще т̇әбйәте, хwәши у зәйнәта wе. Те т̇әзә ль qиза у т̇әбйәте бьви бәнги, чахе дәрәм, тамаре т̇әг̇минкьрьна wан дәрәщайә назьк ко бунә, чахе әw wе Һ̇ӧб у Һ̇ьзкьрьне ӧса те дәрнахьн, чаwа wәхтәке бьне льнге мәйә п̇ехас стру, шушә, кәвьр у кӧч̇ьке туж т̇әг̇мин нәдькьрьн, чьмки ч̇әрьме wан сәр ә̇рде һасьл бубу, мина ч̇әрме га qальн бубу.

Шӧхӧле Һәри чәтьн ви Һ̇әйами аш у карван бу. Ӧса дьвен, ле карванти т̇ӧнә бу. Ә̇рәбә бар дькьрьн у чәнд щинар һәвр̇а дьчун эш: эп̇ещә дур: Сьпитаке, Һ̇ӧмамлие, Qәранльхе, Гег̇ароте, К̇ӧлище, Мьлк̇ӧме, Арьхwәлие, Аqӧле, Qьшлахе. Р̇йа автомобилайә нәһ-дәһ дәqанә, ле wи чахи-щарна Һ̇әта р̇ожәке. У әгәр сьре дәрәнг дьһатә сәр wан, пәй хьлазбуна нане бь хwәр̇а жь мале һьлдайи әwана чәнд кьлоч̇е аша жи дьхwарьн у Һ̇әвтеке-дӧда шунда һежа дьһатьн.

Wе ищар бьчуна Ворт̇ьнаве, к̇әләме тьр̇шине банйана, Мьнщӧг̇лие тәндуре т̇әзә, диз, инщан, хьльк у дәрдане Һ̇әр̇ийә дьне. Һьнәк жи, баwар бьки жь һәр мале, дьчунә Һ̇әйштәрәке у Ереване: ә̇йаре тораq-пәнер, р̇ун, щә, һьри дьбьрьн, ль wьра дьфротьн йане жи хер у бәрәк̇әта дәштер̇а дьгӧһер̇ин. Малер̇а бьрьнщ, qәйси, дьмьс, сьнщ, т̇ьтун, һьнәка араqшәрав, шә у савун, п̇әрч̇ә, Һ̇әта хwе жи дьк̇ь-

р̓ин, дьһатьн. Се-чарәки жи wеда дьһатьн. Ле к̓әс жь wана лəз нәдьк̓әт, бесәбьри э̓йан нәдькьр. Р̓ева, чахе тари ль wана дьк̓әтә э̓рде, гөндəки сәр р̓йа хwə, мала достəки хwəйи әрмəни дьһewьрин, һәта сьвə ль wана р̓он дьбу. Ле ньһа? Ньһа автомобила «Жигули» 45—50 дəqада жь Ереване дьгиһижə Сип̓ане, ле р̓ева əм чəнд щара сəһ̓əте дьньһер̓ьн у мə һəw т̓ьре qəйи автомобил һеди дьчə. Бəле, һеди дьчə, ле т̓əне жь фьр̓ьнде һедитьр.

Чахе зьмере дьдан сəр һəв, чawa we һене дьготьн, хəме хwə дьдан бəр сəре хwə, һежа дəст бь э̓йд у э̓рəфат, шайи, дəф у дəwата дькьрьн.

БƏРАНБƏРДАН. Э̓ЙД У Э̓РƏФАТ. ДƏФ У ДƏWƏТ. ОДƏ.

Э̓йдəкə к̓өрде эздийə мьлəтие һəбуйə, чawa əw те навкьрне, э̓йда Əзид.

Ве э̓йдеда жи, wəки нивəка мəһа к̓ануна пешьн те дəрбазкьрьне, се р̓ожа п̓ар̓езе дьгрьн, чawa бал мə дьвежьн, р̓ожйа. Се р̓ожа сəр һəв жь сьве һəта эваре тьштəки нахwьн, у р̓ожа чара, йа иние-э̓йде датиньн. Бал мə əв э̓дəт һəта ньһа жи дьк̓шинə, ле т̓əне бь фькра э̓йда мьлəтие, жь нава we иди дəрəще

айина дин, бawарки, дəрк̓ətьнə. Əм бежьн бəре жи, хазма гөнде мəда, əw дəрəщə т̓өнə бун, чьмки шехе гөнде мə т̓өнənə, у мьн т̓ө wəхта нəдитийə, wəки wан р̓ожа qəwьл мала йəкида бенə готьне. Бəре р̓ожи, п̓ар̓ез мəрьве мəзьн гьшка дьгьртьн: хера Əзид, хера де у баве хwə. Ньһа к̓əс ль алие мə р̓ожйа нагрə, ле э̓йде, чawa т̓əхте к̓еф у шайе, харьн у вəхарьне датиньн.

Шəв ниве шəве əм р̓адьбун пашиве. Хwарьн, т̓əме һəрə хwəш һəр малəке бона пашиве че дькьрьн, һазьр даданин. Əм-зар̓ дьгьрйан, мə һиви дькьр, wəки мə жи һьшйаркьн. Нə ахьр əw тьштəки һəwəск̓ар бу: шəв ниве шəве нан бьхөн. Бона р̓ожйа у э̓йде пешда т̓ьвдир дьдитьн. Дьчун һəйло жь бажар̓а мewa, хөрəке баш данин. Р̓ожйа у э̓йдеда qəйсе qəландн, хөшава qəйсйа, бьрьнщ у р̓ьште авити у, əгəр дəсте йəки бьһата гошт че дькьрьн. Эваре, чахе р̓ожйа хwə дьшкенандьн, фьтар дькьрьн, диса харьна һəрə хwəш даданин бəр хwə. Бона фьтаре дьготьн:

Р̓о ль ава фьтара фьла,
Зəрайи ль ч̓йа: фьтара эздйа,
Стəйр-п̓əйр əзмана: фьтара сөрмана.

Шəва бəри э̓йде малда гьшк ль һəв дьчундьһатьн, т̓ьвдарəке т̓əхте э̓йде дьдитьн: нə

ахьр щинар, qəwьм у пьсмаме бьһатана, ле əгəр əw мал дьлшькəсти, һəзьни бу-тəмамйа мере гӧнд. Əм дьвен мер, чьмки тəне мер əйдане дьгəрйан. Wəхтəке, пəй Шəре Wəтəннерə, чахе һале щьмəте хwəш бу, бьрине хəлqе кəw гьртьн, гӧнде мəда кьрьн əдəт: мер бь дəф у зӧрнə əйде дьгəрйан. Ньнə гӧндие мə дьготьн əйданə.

Бəрбанга сьве иди гьшка ду давитьн тəндура, дьчун ава тəзə данин, кӧрне хwə тьжə дькьрьн, сьвдəр у хани, бəрга мале рьнд аврəшанди у гези дькьрьн, qиз у бука, жьн у зарə хwə дьхəмьландьн. Пешие, чаwа пешда пəв дькəтьн, дьчун мале һəзнайа, дьле wан дькърйн, паше вəдьгəрйан мале qəwьма. Ве дəрəщеда жи щӧдати һəбу: пешие дьчун we мале, кижанеда мəрьве əмре дьһа мəзьн, риспи һəбу. Əм бесəбьр һивйа һатьна qəwьм у пьсмаме мə бун: рəмəтие Һəмид у Һəсəнике Ньсо, Усьв у Һəсəне Иво, Усьве апе мьн, Узое Бəкьр, Əщо, Əгит, Рəшид, Мəһəмəд, Тəйо, Һəмо у ед майин дьһатьн, бь бəшəрəкə хwəш дьһатьн у не пе хwə нəдавитьн сəр шемикепирози дьдан: «Сьва wə хер, əйда wə бьмбарəк». Мə дəстхwəда щаба wан дьда: «Əйда wə жи, йа де у баве wə жи», у перə жи əм дьчунə дəст у руе һəв. Ве рожа бона гьшка əзиз готи мəрьве, кӧ дьле wан жь һəв мабу, гьшк лəв бьһатана. Рудьньштьн, бь һивикьрьна

хwəйе мале, гьва һьнəки «дəсте хwə дададин», пари нан һьлдьдан у дьчун. Əв нанхарьн жи бубу тьштəки qəстанə, символик. Ле йа баш əw бу, wəки we рожe бəнгзəки хwəш, бəнгзəки гӧлəш сəр сьфəте гьшка пəйда дьбу. Əва рожа qəдьргьртьне, һəвһьзкьрьн у һəмбарьшие бу. Бəре кал у баве мə бь ве əйде йəкти у тьфаqдарйа хwə диһар кьрьнə, əw йəк, wəки гӧндие wан, эла wан гьшк гӧлие дарəке, кӧре бавəкинə, лəма жи əйда гьшка йəкə, мина һəвə, рожəкейə. Əве йəке йəкти у тьфаqдари нава рӧһе мьлəт, əwлəде wеда тəрбəт кьрийə, wəки əwана бəр дьжмьн мърум нəбьн, сəре хwə һəврə бьдьн огьра мьлəт. Гəло Эзид кн буйə, жь чь əсли, чь щьсни буйə, кəс ькарə там маккə. Ле wəкиле айна дине Эзид-шех у пир, кижанарə əм бь томəри дьвежьн тьреq-Эзид дьвьн дьгиһиньн пехəмбəре əрəба, дьгиһиньн Mawи. У əве дəрəще иро сəрwере əрəбайə реаксион дьдьн хəбате бона избат бькьн, wəки рəһа əрəба у эздйа йəкə у wəки ти эздйа бь кӧр дарə тӧнə. We сале щəсусəки wан кома һəйло һатьбу бал мə у дьхwəст бетьфаqне бькə нава мьлəт. Ле əwи тьштəк, дəрəщəк бир кьрьбу, wəкн шуре мьлəт тьме феза шуре айина динрə у wəки кӧрде советиейə эзди хwə бь һəqи һəсав дькьн парəкə щьмəта кӧрда, йа кӧ тəне бь айна дин жь we щьмəте щӧда дьвə. У əгəр бəре кəма-

ла р̇ожи у э̇йда Эзид нава qəwле зордарйа мьлəт у айина дине майинда мəзьн бу, иро, ль wəлате советие əwe əw к̇əмала хwə, фə̇мдарийə, т̇ам öнда кьрийə. Һəмин щаһьл, хwəндие мə жи жь we легенде баwар накьн, wəки Эздие кöр̇е Маwие э̇рəб дькарə бьвə баве п̇арəкə щьмə̇та к̇öрда, йа кö хwə нав дькə эзди. Ләма жи бəрə-бəрə р̇ожие Эзид, э̇йда Эзид жь орт̇е тенə һьланине у дəwсе э̇йде 7-е чьрйа пашьн (сəрсалийа Октйабьра Мəзьн) у 1-е гöлане-р̇ожа т̇ьфаqдарйа хəбатк̇ара дькьн. Щьмə̇та мə бь һ̇əму щьмə̇те советиейə бьрар̇а ньһа э̇йда Сала Нöһ дəрбаз дькə. Иро мəщала п̇арастьна хwəхwəтйа мьлəтие, гöлвəдан у пешк̇əтьна мьлəтие диwана советие, дəwлəта сосиалистие дайə, у əw һьндава һ̇əму мьлəте Т̇ьфаqа Советиеда, т̇əви wан öса жи һьндава мə к̇öрдада те миасəркьрьне бь сайа сəйасəтйа партиа комунистиайə лениниейə мьлəтие. Мə сəре сəрда гот, wəки ль Т̇урк̇иае дəһ милион к̇öрда һ̇əсав накьн мьлəте щöда у һəр əхтийарикə wан п̇епəс дькьн. Əхтйарйа к̇öрд ль wьра т̇öнə, wəки бежə əз к̇öрдьм, ле наве чəнд һ̇əзар к̇öрде советие, чаwа бажар̇ване Т̇ьфаqа Советиейə бь əхтиари бəрамбəр сəрк̇арəки wəлате мə шöхöлк̇аре партиае у дəwлəтейи э̇йан Йури Владимирович Андропове р̇э̇мəти we һ̇əмщьвата Москваеда 21-е к̇ануна пешьн (декабре) сала 1982-а бь к̇öбари һьлда, йа кö п̇ешк̇еши 60-салийа т̇əшкилбуна Т̇ьфаqа Р̇еспубликаед Советиейə сосиалистие бу у к̇ижанеда wəк̇иле гəлə дəwлəте т̇опа дьнйае һазьр бун. Əwи да к̇ьвше, wəки к̇öрде wəлате мə һəqи Т̇ьфаqа Советие һ̇əсав дькьн wəт̇əне хwə.

Пайизе бəранбəрдан жи һəбу, бь т̇əг̇мина мьн, мəһа чьрйа пешьнда. Əва жи мьжуликə щьмə̇те бу, мьжуликə бь һəйтəһол. Бь сал у зəмана э̇бура щьмə̇та мə öса жи пе пез буйə. Ләма жи жь wə̇де, чаwа дьвен, к̇ир у бир, һəла һе бəри айине дине иройин, щьмə̇та мə пəз жи һ̇əвандийə, чаwа тотем у ләма п̇ире пез жи һəбуйə, жер̇а дьвен Мəме шьван. П̇ире деwер жи һəбуйə (ле нə һ̇əйwане гьр, чаwа һьнə лаwьке мə дьньвисьн, чьмки һəма хут нава пез у деwерда гьр у һур һəнə), жер̇а готьнə Гаване Зəрза, ле пəз феза гьшкида һ̇əсав кьрьнə. Щьмə̇та мə тотемизмер̇а дьве: п̇утп̇арастьн. Нава һ̇əйwане маледа т̇ö тьшти дəwса «Бьска qöрбане», «Qöрбана Ибраһим Хəлил» нəгьртийə. Нава qəwле р̇оһьлатеда, хазма ч̇йа у банйада гьшки һесатьр пəз һатийə хwəйкьрьне. Пез хен жь гошт, шир, маст, öса жи һьри дайə, кö бьнəлуе сəре ч̇йа хwəр̇а кьрьнə сьт̇ар-ньвин, к̇ьнщ, горə. Р̇уе ве йəкеданə, wəки щьмə̇те э̇мьржийина хwə бəранбəрданер̇а гьре дайə у р̇ожа бəранбəрдане öса бь һəйтəһол, бь əшq у шабун дьдə

к'ьвше. We р'оже пəз дьнəqьшандьн: сор, qич'ьк, qawəр'əнги, к'əск, ле йа бəран-öса жи т'əмəзи давитьн стуе wи. Нане бəрана че дькьрьн,савар у бьрьнщ давитьне, h'əwлə че дькьрьн, к'адə ле дьхьстьн. У мə «Нане бəрана»дьбьр бəр пез, əм у шьван р'удьньштьн у мə к'еф дькьр.

Ле мьжулйа пайизейə həрə баш, шабуна həрə мəзьн дəф у дə'wəт бун. Əw йəк жи ə'мржийина щьмə'тер'а гьредайи бу, wəки пайиза шайи дькьрьн. Ви h'əйаме сале гöндйа, чаwа дьвен, хəме хwə дьдан бəр сəре хwə, зьмере хwə дьдан сəр həв, базара хwə дькьрьн у həбун дьк'əт дəсте wан, wəки qəлəне кöр'е хwə бьдьн, к'аре дə'wəте бькьн, ле хwəйе qизе-к'аре щьhез, вəр'екьрьна we.

Дə'wəте гöнде мəйə бəре, к'ижанада əз hазьр бумə, баwарки, гьшк бир'а мьнданьн, чьмки əw гəлə хwəш у h'əwаск'ар бун. Щьмə'те бона дəрəща həрə qəнщ-h'ал у зəwаща əwлəде хwə, бона зедəкьрьна т'ур'а хwə т'ö нəхьш у нигар нəhевшандьнə, гəлə р'аw у р'ьзм, ə'дəте баш сеwьрандьнə. Нава щьмə'та мəда, нава qəwле ə'мьржийина weда, йа гöнде бьч'укда, əw шайи, əw дəф у дə'wəт буйə йа h'əмщьмə'тие у чьмки йа öсанə, лəма жи дəрəще we жи h'имли е демократизмиенə. Мəрəме wан əwə, wəки гьшк бона wи бəхт у мьрази шабьн. У щьмə'та мə бона шайа дəрəще öса

пек анинə, wəки иро əм бь wана к'öбар дьвьн, пешие хwəр'а р'ə'ме дьхwəзьн, кö бона мə əw нəхш пəй хwə hьштьнə. Əз, hьлбəт, дəрhəqа qəлəнда навежьм, кö шькьр ве гавер'а, бəрəбəрə те hьланине, нə жи дəрhəqа hьнə дəрəще нəщайизə нəqəнщда, кö wəхта шайа диhар дьвьн. Бь т'əмами дəрhəqа дəф у дə'wəте кöрманщиеда дьвежьм у чаwа ньмунəкə wанə həрə гəш, пер'а жи мьнр'а нас у h'ьзрəта дьле мьн, əзе дəрhəqа шайе Пампейə бəреда гьликьм, чьмки əw ə'йни шайи, дəф у дə'wəт бун, ле нə кö дəрhəqа шайе иройинə бəтр'əнгда, е кö нə мина шайе мəнə, нə жи е мьлəте майиньн. Дəрhəqа we йəкеда əзе паше бежьм, ле wəрьн əм к'ефа хwə зу нəшкеньн у бь мьнр'а həр'ьн дəф у дə'wəте гöнде мə-П'ампе.

Дəстпебуна пайизе ə'йан дьбу, к'а we сале гöндда чəнд шайи həнə. Əгəр пенщ буна, öсанə гöнд-гöндити we 15 шəва т'ам бьлистана, бьр'əqьсйана, эварда h'əта бəрбанга сьве. Иди льнге щаhьла, хорта, qиз у бука, чаwа дьвен, шабуна ə'рд нəдьгьрт. Wə т'ьре т'əне мала дə'wəте к'аре хwə дькьр? На, гöнд-гöндити: жь ч'ука h'əта мəзьна. Əз дəрhəqа qизе шəшh'əфт салида жи дьвежьм, чьмки əw жи дьк'əтьн говəнде, hьлбəт нə сəррговəндие, öсанə, wана жи готи к'аре хwə бькра. Ле к'ар жи öса hеса нибу: готи ч'əк-р'ьh'але лаиqи шайе, говəнде wəргьртана. Hьнəке алие həбуна мале

ме, говәнде, ле вәгәр̓ьн мала зә̓ве, к̓а әw чь дькьн. Р̓ожа дә̓wәтейә ә̓wльн дара зә̓ве дьгәр̓андьн, бь дәф у зӧр̓нә: нава т̓әмамйа гӧнд. К̓омәкә хорта у зар̓айә гьран дьда пәй дәфчи-зр̓ӧнәчи, ле пшйа гьшка хортәки зәг̓ьм дара хәмьланди дьгьрт у дьчу. Qаськәк жи хwәр̓а дьгәр̓андьн: wеда жи р̓уне дара зә̓ве бәрәв дькьрьн. Һәр маләке кәвч̓и р̓уне ҺӘланди дькьрә qаське.

Бь ви тәһәри, мәрьве гӧнди гӧһа гьран, ч̓ә̓ва кор жи пе дьҺ̓әсйа, әре, wәллә, дә̓wәтә, дара зә̓ве дьгәр̓иньн, ӧсанә wе сьве буке сйаркьн. Wе шәва ә̓wльн иди дә̓wәт т̓ам дәстпе дьбу. Wан сала дә̓wәт, говәнде гӧнд т̓әwла у ханйада дькьрьн: т̓әwла мала Р̓әшиде Мирзә (Qӧте), йа Усе Хӧдо, ле ӧса жи хание мале Элое Qәймәз, Wирьне Пирьке, Әшие Изминда. Те бира мьн, wәхтәке к̓иләра колохзеда жи дә̓wәт дькьрьн.

Һәла р̓о, һе говәнд дәстпе нәбубу, т̓әwлә саз дькьрьн, р̓ьнд паqьш дькьрьн, данин чәнд гӧрз гиһае к̓одә орт̓еда бәла дькьрьн, wәки щьмә̓т сәр р̓уни. Т̓әне пьш стуна дьма, әw жи говәнд ле дьгәр̓йа.

Бәле, шәва дә̓wәтейә ә̓wльнә. Wе р̓оже, әгәр хwәнди һәнә, хwәнди тен. Йа хwәндйа жи wа бу: хwәйе дә̓wәте qәwьм у пьсмоме хwәйә незикр̓а, wан мәрьвар̓а, е кӧ шӧрйа wи ле дьбӧһӧри, дьгот, әре, wәллә, фьланк̓әс, тӧ

готи дӧ-се хwәндие мьн һьлди. Готи чәндәки пешда жер̓а бьгота, wәки wи мерьки к̓аре хwә бькра. Дә, гоштийә, ич̓кәйә, меwанә. Әре, wе р̓ожа дар дьгәр̓йа хwәнди дьһатьн у р̓ост дажотьн бәр дәре хwәйе дә̓wәте. Ль вьра, ангори п̓әвк̓әтьне, хwәйе дә̓wәте әw сәр мала п̓арә вәдькьрьн, дьһа р̓аст е хwәнди һьлдабун, дьһатьн меване хwә дьбьрьн.

Р̓ожа дьне, чахе т̓опайи давитьн, хwәйе дә̓wәте, щинара, хwәндйа хwәхwә дьготьн:

— Хwәде мала фьланкәсе шенкә, т̓әхтәки wа, дә̓wәтәкә wа жи мала wида бу. Мәрьв бәхте хwә бежә: ич̓ка wи бу ч̓әм к̓ьшйа. Wәки иро әwи мерьки т̓опайи навита жи-газьн т̓ӧнә бун.

Хwәйе дә̓wәте бь шәwат сәрда зедә дькьр:

— Мал-Һ̓але мьн qӧрбана фланк̓әсебә, мерьки, бәхте мьн у кӧр̓е мьдабә, мьн зә̓фтьр чьхар ль хwә кьрийә, мьн зедәтьр щәфа к̓ьшандийә. Бьра хwәде бькә әз жи р̓ожәкә wа бәр дара кӧр̓е wи бьр̓әqьсьм, же шәрми нәвьм.

Wәки паше хwәйе шайе бьн борщ, qәнщйа wи дәрнәк̓әта жи, пәсьн, әw qимәт бәси wи бун. Әw жи, хwәйе qонаха хwәндйа хwәда дьпьнгьр̓и, гӧпә вәдьһат, дьбу щур̓-щур̓к у дьгот:

— Щамер, мьн хwә мала хwә хьрав нәкьрийә, фьланк̓әс, wәки мәрьв сәре хwә у кӧр̓е

хwə жи бəр тəва, оґьра тəда бьдə, бəхте мьдабə, лаиqə, hежəйə.

Ищар əw хwəндие ль мала wи бубун меван, əw хwəнди чьqа дькґəтьн мəтhе wи: нə кӧ тґəне ль вьра, сəр тґəхте шайе, ле гӧнде хwəда, ль чоле:

— Щамер, мере бежə əз фьланкґəсьм, əз у бəхте хwə, тґӧнə...

... У гəлə гьлие шекґьрандьне, пəсьндариейə майин.

Рґастие жи, дəґwəтəк, шайикə тґам qонаха хwəндийада бу. Hатьна хwəндйа, мевана шабун дькьрьн нава həму нəфəре wе мале, е кӧ wе hене кем рґуе хəриба, дəрəка дьдитьн, əw жи кем дьчун гӧнде щинар, жь wьр жи кем дьhатьн гӧнде wан. Бь созəки, нава рґожəкеда əw хwəнди дьбун мəрьве wе мале: həлаликə ӧса орґта wанда че дьбу. Пəй шайеґа, гəлə сал шунда жи əw həлали у мəрьватйи жь орґта wан мала hьлнəдьhат. Həла гəлə-гəлə сал əw икґрам, əw qədьр у hӧрмət дьhатə гьликьрьне, чаwа дьвен, ом-ом. Щарна меване wе qонахе рґасти həв дьhатьн у дькґəтьн мəтhе wе. Бь гьлики, ве дəрəщеда дьhа тґам диhар дьбу меванhьзйа мьлəте мə, хəрибдости у həлалйа wе, дəрhəqа кґижанада бь шекґьрдари у пəсьндари занйар у рґewие дəрəкə гьли кьрьнə. Əв меванhьзи у хəрибдости

нава рґӧhе щьмəта мəданə, əм дькарьн бежьн: əw бь wе дьжи.

Бьра qонахе хwəндиада кґеф, hənək-лаqьрди, харьн-вəхарьн, стран у рґəqасбə, əм бенə мала баве зəве, нав нəфəре wе. Əве тə дəф у зӧрґне дьдьн пешйа хwə у бəри гьшка нəфəра, зарґ-чґучґкава дьчьн тґəwле, гоме йане жи хани: щие говəнде, щие шайейи əсли, кӧ нhа тґӧнə у дəрhəqа чьда əзе бь ах у кован паше бежьм.

Чахе де у баве мьн, хушк у бьре мьнə мəзьн эваре дьчунə гоме, говəнде, дəґwəте (wе hене дəґwəта əсли həма əв говənд у рґəqаса ль гом у тґəwла həсав дькьрьн) əм заре hур дьспартьн пирка мьнə Хəме, йа кӧ мьн qə əмре хwəда нəдит бьчуйа дəґwəта. Пирка мьнə Хəм əм бəр тəндуре дьданə дора хwə у мəрґа чґирґоке хwəш дьготьн. Мə зутьрəке дəф у дəґwət, гьрие хwə (бой wе йəке, кӧ мə навьн дəґwəте) бир дькьрьн у əм дьчунə дьнйакə дьне, йəкə хwəшə батьни, йа кӧ пирка мəйə əмəкдар бəр мə вədькьр. Чґирґокəкə пирка мьн, йа «Чґелəка Соро» həта ньhа жи бира мьнданə, ле, həйф, нə тґам у əw тӧ щйа нəhатийə ньвисаре. Əм сьве hьшйар дьвун: нава щиньвине хwəданə. Ӧсанə, əм бəр тəндуре хəwрґа дьчун у пирка мьн əм йəко-йəко hьлдьгьртьн, дьбьрьн отґахе-дькьрьнə нава щи-ньвина. Пирка мьнə əмəкдар: бой хатьре мə хwə жь həму тьшти мьqуф дьhьшт.

Тӏәwлә бәрә-бәрә дьк'ьмк'ьмә, говәнд гьран дьвә. We шәве, әгәр бук qиза гӧндә, дәф дьчә пәй у, Ӈьлбәт, хеликьри, әwe бь нәфәре мала бавеӏ'а тиньн щие говәнде, ле әгәр qиза дәрәкәйә, жь гӧндәки майинә, we шәве говәнд бе бук дьгәӏ'ә. Ле ӏ'алаш ӏ'ӧнә: чьмки гӧндгӧндити Ӈатийә: кемасйа буке зә'ф жи нае к'ьвше, нә жи Ӈӧкми сәр Ӈәнәк-лаqьрдие хале Әслан дькә. Әве тә, мина хwә Ӈәрщар, щие хwә орӏ'а мерада дькә, шьва хwәйә гәрма шьвейә дьреж дьгрә хwә, мина Әзрайләки сәр заӏ'аӏ'а дьсәкьнә: к'и наӏ'әвьтә, нәсйа дькә, әw шьв, әw шьвдар те сәре wи. Әwe, кӧ дьл Ӈьнаве хале Әслан пешда жи зәр кьрьбә, әw щи-wар qефда дьде. Ӈьнәке бәрзәq жь щи qӧлоз дьвьн:

— Чийә, мьн чь кьрийә-тә сәре мьн шькенаст (щарна заӏ'е гӧнде мә әв хәвәр ӧса жи дьготьн).

Хале Әслан занә, wәки нәшкенандийә, ле шькенандьне хьравтьрә.

Хале Әслан жорда ль заӏ'а дьньӏеӏ'ә у Ӈәр тьшти ӏ'ьнд дьвинә: әwи ль сәр к'ӧрсие бьльндә, ле заӏ' у, пеӏ'а жи, жьн, жере, сәр гиӈе ӏ'уньштьнә.

Дә, е нәс наӏ'әвьтә. Хале Әслан ве щаре дьӈа бь шәwат дьqиӏ'чине. Әве тә диса жь щи qӧлоз дьвә. Де ч'әве we лейә: нә кӧ ль нәсйа кӧӏ', әw йәк әмрада наqәwьмә, ле шьва хале Әслан у ве щаре иди ӏ'аба хwә найнә:

— Хале әс'лан, әwи тьфали чь кьрьбу, тә ӧса нава ч'әве wида дае, хwә нә кӧӏ'е дьжмьна бу.

Хале Әслан щаба we надә, ле, әм бежьн, дьзвьӏ'ә сәр Әзизе мә, Әмие Тәйер, Wәзир у Шаое Тәйер, Тәйое Усьв, Щьндие Әмәр, К'әрәме Р'остәм, вәдьбәшьрә у әw жи алие хwәда газьна дькә:

— Гәли лawька, wә дит. Хушка Бәлгизар (әм навәки бона мәсәле бежьн) газьне хwә дькә, дьве тьфале мьн нәсн нәкрийә, тә щие бадиӈewa ӧса qефда дае. Әзи нәӈәqьм?

Пәйӏ'а вәдьбәшьрә, бь ч'әва Бәлгизаре нишани wан дьдә: йане: ӈәла бала хwә бьдьне: чийә мала хwә мәрдә, wи гӧнәк'ар дькә, ле кӧӏ'е хwә софи дькә. Ле Бәлгизар, чawa дьвен, иди те ӏ'әтләбә у бәре хwә жь «дьжмьне» кӧӏ'е хwә-хале Әслан дьгӧӈезә.

— Wәллә, гӧне хале Әслан нинә, — лawькәк жь wана дьвежә у лева хwә ль Бәлгизара хәйди ӈьл дькә, — әван ӏ'езәвәнга Ӈәвка щьмәте бьрьн, ӧса нәкә жи-навә.

Ӈәта хәвәрдан дәве wиданә, qьрч'ин ль qафе йәки жи те. Әве тә занә гӧнәк'арә, т'әне чәнд щара дәсте хwә ль сәре хwә дьвә-тинә, дьвә уфә-уфа wи у хwә щида кәӏ' дькә.

— Щьмәт,-сәрдәwәти йане жи хwәйе шайе

пәй кәр'кьрьна дәф у зӧрнер'а һазьрар'а дьве,— лә'зки, мьн qӧрбана сәһ'әта хwәкьн, дәнг бьлизьн, һ'әтани әм дьчьн пәй хwәндйа-тен.

Хале Ә'слан т'аба хwә найнә у ль wана дькә гази:

— Һуне пешие һәр'нә мала к'е?

Иди хwәйе шайе Ьйане жи сәрдә'wәтир'а ә'йанә, wәки Ә'слан херер'а һәма ӧса, бь дьле саг' wи гьли навежә, ләма нәйсәйи вәдьбәшьрә (йане дьхwәзә бь wе йәке бежә: «Тә һьлда левә, мьн заньбу чь ль девә») у щаба wи дьдә:

— Мала Ә'зим!

Әз маләкә ӧса дьвем, кӧ йа wи тәһәри гӧнде мәда т'ӧнә у дьле лаwька жь мьн нәминә.

— Һәqә, һәq, — хале Ә'слан ә'к'ьс дьвежә у гьшк ч'ә'ве wи дьньһер'ьн, к'а wе чь гьлики ә'щев бежә, — мерьки әва суткәкә qӧт бу...

У иди һәр тьшт фә'мдарйе. Т'әне п'ампйа жь гьлие һәв фә'м дькьн. Йане дьхwәзе бежә, wәки нане wи, ич'ка wи мина «ав дьк'ьшә». Һьлбет, хале Ә'слан әв гьли дәрһәqа wанда дьготьн, е кӧ һ'әзара щарәке «щомәрдйа» wа нишан дьдан, әwи дәрһәqа мале ә'йни бәр у мевана, ощахда ӧса әк'ь'с нәдьгот. Щарна жи, һәма ӧса, хwәшие хwә дькьрьн, хазма, чахе жь wе мале нәфәр ль wьр һазьр һәбуна, wәки, чаwа дьвен, бык'әвә к'ьр'е wан. Әw хwәхwә жи мәрьвәки qәдьрбьлйани меванһ'ьз бу. Wәки

айе Ә'слане Қәсойи шәве жи т'ӧнә буйа, wәхта лазьм буйа, меван, хwәнди һьлдьдан.

Дәф дьчу пәйи хwәндйа: бьра wе эваре пайизейә хwәшә кәр'ә лал әw р'ьнгә-р'ьнге бькә нава гӧнд, ч'йа у бание П'ампейә сәqьр'и, әм вәгәр'ьн гоме.

Дә ищар, лаwька дәнг дьгот. Щот бь щот. Дӧда бәндәк дьгот, дӧда дьне ле вәдьгәр'андьн: «Қ'әләшо», «Ләйле Хане», «Чь ль бәжнинга ле, сәр ханинга», «Ло дьло, ло дьло йәман»... Гәлә к'ьлам һәбу, пе к'ижане говәнде гәр'әкә т'ам дьда хwә. Щә'се Осе, Һәмиде Сәрдар, Һьсе Тәйер, Шаое Қәсо, Әгите Һәмид, Авдәле Щәлил, дӧда дьготьн, ле дӧде дьне ле вәдьгәр'андьн, пәрдӧе дьне дьготьн, wана ле вәдьгәр'андьн. Дәве хwә дькьрьн дәве һәв, дьготьн, тә qәйи дьгот дӧ зәнгьл һәв дьк'әвьн. Бь әшq, бь һ'әйтә-һол дьготьн. Әw дәма хwәшә һ'ьзрәти бира мьда майә, чахе дәф вәдьгәр'йа, дьһатә сьвдәре, лаwька һе дьстра у дәнге дәнгбежа у дәф у зӧр'не дьк'әтә һәв. Һәвт хwәзьла һьнге, хwәзьл әw дәм, сәwт диса ль мьн т'әсәлә буна, чь дәмәкә хwәш бу. Мьн чь заньбу әwе чәнд сала шунда иди ль мә бьбӧрә, нәwәк'ьлә. Мә һәw т'ьре wе һәр wа ӧсабә. Дә, дәнге дәф у зӧр'нейә: зор ль дәнге лаwька дькьр у wана хwә кәр' дькьрьн. Щарна жи дьqәwьми, wәки дәф у зӧрнә дьбәтьлин, һ'әта лаwька к'ьлама хwә хьлаз дькьрьн. Дьбу п'ьст-п'ьста һәзьра:

«Ле к'анен хwәнди, чьма нәһатьн?». We к'ӧ бьһатана, wәки әдәт нибу. Әдәте р'асти әw бу, wәки дәф готи чәнд щара бьчуйа пәй хwәндйа. Әгәр щара әwльнр'а хwәйе qонахе бьда пешйа хwәндие хwә, пәй дәф у зӧр'не бьһата гоме, щие говәнде, әва йәка дьбу тьштәки бе'ӧрмәти, qилә. Готи баве зәве-хwәйе шайе сазбәнде хwәва чәнд щара бьчуна пәй хwәндйа у нәфәре мала хwәйе мале. Р'оже wa кәванйа we мале, нәфәре we жи, чawa п'ампйа дьвежьн, хwә гӧпәвәдькьрьн, бәр хwәр'а дьчун. Чawa, тьштәки qолайи бу: хwәнди мала wанда һәбун. Әва сйанәтәкә мәзьн бу. Ләма жи, чахе дәф у зӧр'нә дьһатьн у хwәйе шайе хwәнди у нәфәре мале т'әглифи говәнде дькьрьн, малхwe бь һерс у хәйд дьгот:

— Щамер, әва лә'әзкә әм сәр т'әхтә руньштьнә, he мә ич'кә, пари нан һьлнәдайә, т'ер ч'әве мә ч'әве һәв нәк'әтийә, һун дьвен р'абьн, им һәрьн. Сәр ч'әве мәр'а һатьнә, әме ньһа бен-тӧнә. К'амьл, К'амьл, ща йәке сәр салхйа лawькада бькакине.

Хwәйе мале, һьлбәт, шабаш дьда у К'амьл жи на-на нәдькьр. Те бира мьн: к'ӧбра К'амьл wи чахи гәлә хwәш бу, фәнани Шәрое Бьро дәф дьда бәр гӧhe хwә у «һай ль мьне» дькаканде. Кънще мина е офисера жи wәрдьгьртьн. Тьрьнгик жи дьлистьн, qиз у бук, хорте мале дьр'әqьсин у хwәйе шайе, сазбәнд п'ӧр'

у п'ошман, «дәстәвала» сәр гомеда вәдьгәр'йан. Ле т'алаш нибу. Заньбун, wәки шар дьн we иди бен.

Говәнд диса гьран дьбу. Мер, мере мәзьн, дьк'әтьн чьрпике, мере навсәрә чьрпике, жьне мәзьн, кәвание мала-чьрпике, хорте т'урә чьрпике, qиз у бук чьрпике, кәч'ьк у гәдә жи-чьрпике.

Әв qәйдә-qанун жь кал у бава һатьбу у к'әсәсәки qӧрсаг' нәдькьр әw бьт'әр'ьбанда. Әw һәсав дьбу qәйдә-qануне зйарәти. Әз ньһа те дәрдьхьм, wәки әв qәйдә-qануне әмре патриархалие чьqа qәйдә-qанунәки баш бу. Ль вьр'а һәсаве ч'ук у мәзьна дьһатә кьрьне. Кал у баве мә говәнд жи кьрьбун мәщаләкә т'әрбәткьрьна щаһьла. У ве говәндеда т'әмамйа йерархйа мале, ощахе зәлал к'ьвш дьбу: малхwe, сәре мале мерә, мере әмьрда һәри мәзьн. Пәйр'а мере навсәрә, әwләде wанә әмьрда һәрә мәзьн дьһатьн. Е майин гьшк т'әслими кәвание мала дьбун: qиз у бук, кәч' у кӧр'.

Хwәнди жи данин, бук жи данин у һежа говәнд гьран дьбу. Һәта һьнге иди орт'а говәндеда квание мала һәв дьгьртьн, дәст бь лаqьрди-мәсqәрәтие хwә дькьрьн.

Дәст бь шабаша дьбу. Бона шабаше сьре дьсәкьнин у сәр ве йәке һәвр'а дьк'әтьн дә'w у дозе, хазма зьлам, хорте т'урә. Йәки qиз у буке мала хwә, е мәрьватйа незик дькьр ша-

баше, сәре говәнде. Әва йәка қәдрәки пър Һәсав дьбу. Готи гӧһе wи зьлами сәр буйа, wәки Кьнпе Әслан нәгӧһаста қәйде сьвьк у шабаша wи зу хьлаз нәбуйа. Жь бәр сьтуна, әм бежьн, танга дери шабаша wи дәстпе дьбу у готи сәрговәнди пәй фьтләкерә бьһата бьгиһишта we танге: һежа шабаш хьлаз дьбу. Гәрәк дәһ манат бу (манате ньһа). Әw дәһльх жи әсә дькьрьн бәр шьлапке дәфчи, ль әнйа wи дьхьстьн. Әве тә жи борщдар бу бәр гӧндгӧндити чәнд щара наве wи хорти бь дәнгәки һелә һьлда, е кӧ шабаш дабу, қәдьр кьрьбу: «Шабаш, һай шабаш, мали ава Мьразе бьрарә, сәд манат пәрә (әсә дьгот «сәд», чьмки «дәһ» готьн шәрм бу, тә қәйи дьгот е һазьр ньзаньн хельф дьвежә) дайә шабаша ве кәоме, ай шабаш!». У чомахе хwә сәр сәре wан мәрьва дьгәрәнд, е кӧ кьрьбун шабаше.

Дә, ищар гьрә-гьре гӧнд дькьрьн шабаше, сәрговәндие. Әшие Ньути әсә сәрговәнди дькшанд, чьмки йале рәqаса көрманщиеда, бawарки, нә кӧ тәне гӧндда, ле тәмамйа олкә Аг'баранеда кәс тае wи дәрнәдькәт. Тәне Усве Иво мьле wирә дьлист. Һәрдӧ жи бәдәw, сьмеле сорә-сосьни ль wан, дькәтьн дәсте һәв у хwә чawa сәр кәеләка, навкәлкеда дьшкенандьн, хwә чawa бь кәw у кӧбар дьһәжандьн. Тәмамйа гӧнд рәдбу тәмаша wан у рәqаса wан. Һәла he Ере, алие Qәрсе һини ве

рәqасе бубун. Қалке мьни Ньути жи, бь готьна готйа, рәqасчики зор буйә. Не-не гьлие wa, бәжьн у бале, сьмеле, рәqасе, сйарбуне дькьн. Чахе Әшие Ньути у Усьве Иво дькәтьн говәнде, гьшка заньбу, wәки we мьqаме һәри чәтьн-«Зуло» бьлизьн у ләма жи гьшка, хенжь чәнд мера у хорта, дәсте говәнде бәрдьдан. Әwе дьман жи-стуе wан дьqәрьми: хаде гьравй дьлистьн у перә жи ль wана дьньһерин, кә бь чь тәһәри хwә у чоке хwә дьшкеньн, ле тӧ сәрәдәри жь wан у рәqасе нәдькьрьн.

Ле wәхта кӧлфәте qәрсйа дькәтьн говәнде! Әвана кӧлфәте мале моһащьр бун, кӧ сала 18-а жь дәсти шуре Тьркйа Османие гӧнд, мал у һале хwә ль нәһйа Дигорә һьштьбун, һатьбун ль Пампе hewьри бун. Пампие щи, чawa дьвен, ерләкан е тәзәһатирә дьготьн qәрсйа: мере qәрсйа, кӧлфәте qәрсйа. Һьлбәт, кӧлфәте ханьм-хатун нава пампие ерләканда жи һәбун, ле wәргьртьн, рәqаса qәрсйа зедә бу. У әва йәка пампие щи жи qәбул дькьрьн, дьшекьрандьн.

Мә гот: кӧлфәте qәрси дькәтьн говәнде: Кьда Иво. Мәйана Рәшид, Сәйрана Әмәр, Қара Усьв, Һаща Басо... Гьшка бь һәйр у һьжмәкар ль кофи-кьтане wан, бәрщеник у зере ль әние, тор у мӧри-мьрщан, некәл у рәхт, базьн у кәмбәр, дәрәфьл у гӧһар, элеке wанә гӧлавдункьри, мезәре wанә гәвәз

тӏəмашə дькьрьн. Бь дӧ хəбəра, гьлйа кӏаw у кӏӧбарйа кӏӧлфəте wa тиньн бəр чӏəва, дьвен: бəədəне шайа. Ӈəйф, сəд ӈəйф əв кӏънщ у wəргьртьн, əв хьшьр-ьӏмбарəте бəре нəманə, нəӈатьнə пӏарастьне у кӏəсəк жь мə нафькьрə, wəки wан чӏək у рьӈала, əгəр манə, бəрвəкə у бьпӏарезə, чаwa тӏьбəрк, чаwa ньмуне wлəтзаниейə дəстнəкӏəти. Нə ахьр əw wəргьртьн дькарə нава тӏəмамйа кӏурайа Кӧрдьстанеда жи тӏӧнəбə, чьмки, баwар бьки, ӈəр qəбил, ӈəр элəкə кӧрманщи щурӏəки wəргьртйə. Wəргьртьна кӏӧрде эздн жи ӈəрдəра нə йək буйə: йа эздие Wане жь йа эздие Qəрсе щӧда буйə, йа эздие Аӏбаране-жь йа е Əлашгьре. Wəргьртьна кӏӧрде шьмале у щəнубе, эздие шьмале у щəнубе лап жь ӈəв щӧда дьвə. У əва тьштəки фəмдарийə, əгəр əм щӧдатйа qəwле тӏəбйəт, ӈəwа шьмале у щəнубе ньлдьн сəр ӈəсев, пеӏа жи wан дор у бəра, нава кӏижанада əwана дəбьринə. Əм готи ӈӧкме щьмəте дора хwə жи инкӏар нəкьн. Ле wəргьртьн, чӏək у рьӈал, хьшьр-ьӏмбрəт-əв гьшк ӈəбун, хəзна мьлəтиейə, мəдəнйата мьлəте кӏӧрдə дəwлəмəндə, кӧ кал у баве мə нава ӈəзарсалйада че кьрьнə, ле иро ӧнда дьвə. Wəхтəке Əмине Əвдали рəмəти гошəки млтзанйа кӏӧрди музейəкə Ермəнистанеда саз кьрьбу, ле пəй мьрьна wирӏа qə ньзам əw гьшк чаwa бу. Əзизе Мьрази жь гӧнде нəӈйа Эщмназинейи Шаӈумйане тьштəки мə-

рифəт че кьрийə: музеа млəтзаниейə кӏӧрдийə бьчӏук, ле мəщале wи, щи-сьтаре wи кемьн у кӏəсəк жь мə жи аликӏарие наде.

Говəнде, рӏəqасе дькӏшанд ӈəта бəрбанга сьве. Мер у жьне мəзьн аӏщьз дьбун, ле бой хатьре щабьл, qиз у хорте хwə дьман, е кӧ нəдьхwəстьн дəсте говəнде бəрдьн.

Əз бир нəкьм бежьм, wəки əдətəки wa жи ӈəбу. Сəрдəwəти йане жи хwəйе шайе мӧтӏӧлгə у кӏаса араqе ӈəр wa щева хwəда дьгəрӏандьн: ӈимли бона сазбəнда. Чахе дьдитьн, əwана «букӏават» дькьн, ӈьзи wанда нəмайə, кӏаса араqе бəр дьгьртьн. Ӈьлбəт, араq бəр мере маqулə говəндеда жи дьгьртьн. Ӈьнəка вədьхар, ле ӈьнəка-на. Мə чаwа гот, wи чахи араq жи кем бу, щьмəт ангор дəсттəнг бу. Ле ньӈа тӏəхтəки гьран жи орта говəндеда датиньн: хашлəме, мewа, ичӏка щурӏə-щурӏə. Датиньн, ле доре кӏəс тӧнə, говəндеда мəри кемьн. Дəwəте ӧса жи ӈəнə, wəки говənд qə тӧнə. Əзе дəрӈəqа we йəкеда ӈьнəки дəрəнг бежьм, ле ньӈа əм диса вəгəрьн дəwəте сале 40-и, 50-и, 60-и.

Wə тьре тӏəне ль кӧлфəте qəрси ӈəйр у ӈьжмəкӏар дьман. На. Тə ӈəw дьньӈерӏи щьмəте гӧӈдарйа хwə да сəр кəчӏьке бьчӏук, е 5, 6, 7, 8-сали у дьӈа ӈəвраз. Əщевмайе wан у рӏəqасе дьман. Хwə мина мəзьна дьӈəжандьн, дьшкенандьн. Əслане Кəсо хwəшие хwə ль wан дькьр:

— А әва һане, — әwи шьва дәсте хwә дьрежи йәкә бәтӏәр дькьр, — ньзам қиза кӏейә, ле wе хасйа хwә әӡсә сәр сери бькә тәндуре. Чӏәве wева кӏвшьн.

Гьшк дькӏәнин.

Говәнда көрманщие. Әйни диһаркьра әмьр у йазйа щьмәта мәйә. Гьран, һәмди хwә, бь һәйтәһол, һөкөмдар дькӏшә. Сәре қиз у бука бәрданә, чӏәве хwә жь әрде наqәтиньн. Wәки ҭасәке ҭьжә авки, бьди сәр сәре wан-наръжә: өса нәрм, өса бь фәсал у өса бь маqули дьлизьн. Нә ахьр бала гьшка, хазьм жьне мәзьн ль wанә. Һьнәк дьле хwәда wана дькьн буке хwә, һьнәк хwәзьла хwә ль щаһьли у бәдәwйа wан тиньн. Рӏастие жи, бәдәw бун, қиз у буке гөнде мәйә wан сала өса бәдәw бун, тә qәйи дьгот һәр йәк жь wәлатәки бьжартьнә, аниңә.

Мьн гот, wәки говәнд һәмде хwә, гьран, бь һәйтәһол дькӏшә. Мьн әмре хwәда нава тӧ мьләтида һе дидәмәкә wайә бь хәмьл, гәш у бь wәрәq нәдитийә.

Һимли дӧ щурә мьqам, дӧ рӏәqас бал кӏөрда һәнә: qәйде гьран, дьһа зәӏф зәлули у перӏа жи е диһаркьрьна кӏaw-кӏөбарие, сәрбьльндие у qәйде өса, е кӧ wәрьзандьн, тӏәлима әскәрие бир тиньн: «Кӏочәри», «Рӏомани», «Шәрӏани» у ед майин. Әм иди дәрһәqа qәйде «Сйарада», «Щьридеда» навежьн, кӧ рӏастә-рӏаст дәрәща wәрьзандьна әскәриерӏа гьредайә. Говәнде

көрманщиеда өса жи азайа жьна кӏөрд диһар дьвә: әw рӏувәкьри, кӏaw у кӏөбар хwә бәр щьмәте говәндеда дьһәжинә, ле һьлбәт, бь qәйдә, бе өндакьрьна дәрәще шәрме. Кӏөлфәта кӏөрд дькӏәвәә сәрговәндйе, мерарӏа һәспе сйар дьвә. У чаwа зарготьна кӏөрда дәwләмәндә, өса жи мьqаме wанә рӏәqасенә. Рӏәqасе «Кӏочәри», «Шәрӏани», «Рӏомани» у ед майин әйни е кӏөрданә, хөрӏи е мьләтие, чьмки нава wанда мина әйне әмьржийина wан диһар ьдвә. «Кӏочәри» — рӏәqаса кӏочәранә. Чахе хорте кӏөрд дьрӏәqьсьн qәйи бежи әрд бьн льнге wанда дьләрьзә, дьһәжә. Жь we рӏәqаса кӏөбарие у мерание тәвьзи, гөрзи бәдәна ь'инсинрӏа дьчьн. Ван рӏәqасада кӏөбари, сәрбьльнди, азайиһьзи у хөртйа мере кӏөрд диһар дьвә.

Мьн өса жи нәдитийә, wәки щьмәт мәлул бьлизә. Бәле, мәлул. Әва жи рӏуе йазйа щьмәта мәданә. Тӧ wәхта дьле щьмәта мә рӏәһәт нәмайә. Чарнькал эриши сәр we кьрьнә, чарьнкал әw зерандьнә. Ле щьмәта мә тӏәрка дәф у дәwәта, шайе хwә нәдайә. Wә тӏәгмин кьрийә, wәки нава кӏълам у мьqаме мәда е шабуне, әшqе лап кемьн? Говәндеда гьшк дькӏәвьн дәсте һәв у бь ве йәке щьмәте хwәстийә, чаwа дьвен, көрме һәсина йәктие, ҭьфаqдарие бьшкенә, кӧ нава сал у зәмане зөлме у саwкӏешиеда гәлә лазьм у фәрз буйә. Әм говәнде мә һьлдьн: мәрьве һәзьни, дьлшькәсти жи дькарә

бьк'әвә говәнде у карә бежә: мьн лист у әз ша нәбум. Готьна wийе р'астбә, һәqбә. Бәле, дәсте һәв дьгрьн у хwә сәр һәвда мел у хар дькьн, һәвр'а хwә бь һәйтәһол дьһ'әжиньн, дьwәшиньн. Әw листьк, р'әqасе мәйә говәнде дьһа гәләки һәсина сәрбьльндие, к'өбарйа бона йәктие дькьн дьле мерьв, нә кө йа шабуне. Бала хwә бьдьн сьфәте мәрьве говәндеда: гьшкә мьр'узкьринә, ле мьр'узе сәрбьльндие, к'aw у к'өбарие. Әм һьлдьн «Щьриде», «Шәр'ани», «Р'омани», «Қочәри» у гәлә мьqаме мәйә майин. Әва, мә чawa гот, дьһа зә'ф р'әqасе wәрьзандьна әскәриенә, нә кө е шабуне. Ле «Сеп'е», «Лачи», «Сәк'ьмә», «Зуло», «Шорор», «Говәнд» чь мьqам, чь qәйдәнә хwәшьн, һәр йәки щур'әки, т'әqләке дьлизьн, йәк жь йәки т'ам те айрикьрьн, щөдакьрьн. Чьqа мә'рифәт бунә пешие мә, кө әв мьqам у р'әqасе хwәш сеwьрандьнә. Бьра к'өбари, бабахи һәсав нәкьн, әгәр әз бежьм, wәки кем щьмә'та һаqа мьqаме р'әqасе, говәнде сеwьрандьнә, чьqа щьмә'та мәйә шөрәтә к'әмал. У әм ве хьзна мәдәнйәтейә сал у зәмана нь һа бир дькьн, т'әрка we дьдьн. Ньсләтәк жи дькарә бьбөһөрә у тьштәк жь ве хьзне нәминә.

Йане жи әм к'ьламе мәйә мерание һьлдьн. Әгәр жьна сәр мьрйа нәньвата у шех у п'ира жи qәwьл нәготана, әw к'ьламе мә дькарьн т'ам у бе шәрми сәр мьрйа бенә готьне. Ле нә

ахьр әwана qал у щәнге гьранда һатьнә сеwьрандьне. У wан qал у щәнгада мера сәре хwә данинә ах-бәре сар, мерхас һатьнә көштьне. Әw к'ьлам жи йане дәнгбеже мерхаса йане жи, п'ае п'ьр'е, кьнез у лезьм, гөлибьр'ие wан сеwьрандьнә. К'ьламе мә, хазма е мерание, әw т'ариqа мьләте мәнә, салньвисара йазйа weйә р'әш у һ'әшьн. Һәр к'ьламәкә мәйә мерание бь говәка we э'шире, к'ижанеда әw һатийә сеwьрандьне, эпосә. У, чawa qанун, әw к'ьлам п'ае п'ьр'е жь говәка э'ширәке, әләке дәрк'әтьнә у бунә хәзна һәммьләтие. Һәwаск'арә, wәки нава qәwле п'әрч'ә-п'әрч'әбуна К'өрдьстане орт'а чәнд дәwләтада, нава qәwле ч'йа у банйа, кемасийа р'йа у т'әвгьреданеда, сәдсалие дәрбазбуйида жи һәр к'ьламәкә мерание, һәр бәйт-сәрһатикә һөб-әвинтие, кө ль нәһ'и, әләкә к'өрдада һатийә сеwьрандьне, дәстхwәда нава щьмә'те гьшкида бәла буйә у буйә арзитийа һәмщьмә'тие. Әва шә'дәтйа йәкти, т'омәрибуна дәрәща р'өһ'хәйсәте мьләтиейә бь говәка т'әмамйа К'өрдьстане. Әва йәка, чьqаси жи дьжмьн, херхазе мә бәр хwә к'әвьн, шә'дәтйа we йәкейә, кө к'өрда нава һ'але т'өнбуна дәwләта мьләтие, т'өнәбуна сәрбәстиеда жи һәла гәлә сәдсали пешда чawa щьмә'тәк, йәкәтикә т'ариqиейә т'омәри у т'ам һәв гьртьнә,

Мьн гот, wәки шайе wан сала, говәнде сале бөһөрида кәч'ьке чар-пенщ сали жи дьр'әqьсин

у р̓аст, бе шаши дьлистьн. Ле ньһа? Нһа щаһьле мə жь р̓əqасе кӧрманщие-т̓əне «Шалык-Шиноке» һьштьнə, əw жи, хwəде сə̓һəта wанр̓абə-сазбəнде мə мьqам öса гӧһастьнə, wəки нае наскьрьне. Сьве һ̓əта эваре к̓ълам у сазбəндйа Африкае у Авропае дьбһен. Ле тьштəки һ̓əwасk̓ар, кӧ аликида жи фькра мəйə жоре ньвиси избат дькə, ль вьра к̓ьвш дьвə. Чьма щаһьле мə жь к̓ълам-мьqаме мəйə мьлəтие öса зу «нəбан» бун, жь wана п̓ае п̓ьр̓е һьз накьн? Нə ахьр к̓ълам-мьqам кал у баве wан сеwьрандьнə: ангори һ̓əсин, хуна мьлəтие? Чьма һaqa сьлсьлəта жь һəв һьлдан, йəке дəрбази нава йа майин кьр, гиһанд р̓ожа иройин у ньшкева т̓əвгьредан сьст бу, бəр qəзйа бьр̓ине сəкьни? Вьра жи һ̓əма йазйа щьмə̓та мəйə т̓ариqи диһар дьвə. Бь сал у зəмана əw к̓ълам у мьqаме мерание, зəлули незики р̓ӧһ̓е һ̓əму сьлсьлəта бун, чьмки щур̓е э̓мьржинна wана у пер̓а жи хəйсəте мьлəтие кем дьһатə гӧһастьне. Ньһа ль wəлате Советие wəргӧһастьнəкə бь р̓ьк̓ьнва нава э̓мре щьмə̓тада у пер̓əкə щьмə̓та мəда qəwьмийə у йа сəрəкə-əw дахӧльqандьна мьлəте мəр̓а гьредайə. Э̓мьре ньһайи азайи бəхтəwар, т̓əqьл, р̓ит̓ма э̓мре ньһа у э̓мре бəрейи бьндəсти беəхтиари бəхтр̓əш. Эва öса жи р̓уе wе йəкеда дьqəwьмə, кӧ гӧһе щаһьле мəйə ньһа, гӧһе əwлəде мə зар̓отиеда һини qəйдə, мьqаме

к̓ӧрди навьн, əwана шайе к̓ӧрдийə э̓йин навиньн у дəрəще искуства щьмə̓та мəйə кьлам у мьqама wанр̓а бунə тьштəки хəриб. Бона мьн к̓ьлам у мьqаме к̓ӧрди тьште һ̓əрə ширьн, хwəшьн, нə кӧ бой wе йəке, wəки əз мьлəт̓ьзьм, сəр мьлəте хwə шəwьтимə у щер̓ьбандьна мьн дьһа зə̓фə, нə кӧ йа щаһьле иро, ле бəре э̓wльн у һ̓имли сəв хатьр wе йəке, кӧ мьн ч̓э̓ве хwə вəкьрьнə-вəнəкьрьнə, гӧһе мьн бьһистьнə-нəбьһистьнə-əw дəнге к̓ълам у мьqаме к̓ӧрди ль мьн т̓əсəлə бунə у əw лəма жи мьнр̓а бунə хун у qьнет. Фə̓мкьрьн у һ̓ьзкьрьна сазбəндйа сəр дəрəща һ̓əрə бьльнд, йа симфоникие жь алие мьнда qəт жи wе һ̓ӧб у һ̓ьзкьрьна мьнə бəрбь к̓ълам у мьqаме мьлəтие кем накə, чьмки əw к̓ълам у мьqам е э̓йни щьмə̓тиенə, лəма əw сəр дəрəща бьльндьн. Öсанə, эм гəрəке, wа готи, бь т̓əрбəткьрьна сьлсьлəта нöһə сазбəндиева мьжулбьн, qəwле öса сазкьн, wəки əw жи мьqам у стране мьлəтие бьбһен у же һ̓ьз бькьн. Əгəр сьва-дöсва к̓əси öса нəминə, кӧ к̓ълам у мьqаме мьлəтие һ̓ьз бькə, öсанə, əw сазбəндйа мəе, мина тьштəки, бе хwəйи у бе хöдан бьминə. Т̓ö əхтйарйа мəйə моралие у бажар̓вание т̓öнə wан дəрəща жь дəсте хwə бəрдьн, бь к̓ижанава нə кӧ т̓əне кал у баве мə, ле мəрьве öсайə мəзьн у дьне-э̓йан һ̓əйр у һ̓ьжмək̓ар манə, чawa Хачатур Абовйан у Комитас.

Мə говəнда шəва дə̇wəта П'ампейə ə̇wльн бəла кьр у əм жи эп'ещəйи жь шайе дур к'əтьн, бунə мот'аще фькре хwə, е кӧ иро, чаwа дьвен, р̇е надьн һəв, чьмки гəлə пьр̇се ə̇дəбйəт у мəдəнйəта мə е фəрзьн у һ̇əwще сафикьрьненə у əзе диса, пəй һьнə навбьрир̇а, дəрһəqа wанда бьньвисьм.

Сьвəтьре к'аре сйаркьрьна буке дькьн: Һьм мала зə̇ве, һьм жи йа буке. Бəри шер̇ жь гӧнде мə Һ̇əта 30—40 сйари дəрдьк'əтьн. Бəле, чаwа гӧндие мə, ӧса жи т̇əмамйа щьмə̇та мə бəнги у сəрwдəсəре һəспенə. Чахе готьнə «Һəспа кьһ̇ел», «Һəспа сəгьлави» — ч'икин жь дьле мере к'ӧрд һатийə. К'ӧрда баwарки һəсп Һ̇əвандьнə, п'арастнə. К'ӧрд дьвежə: «К'ьһ̇елəки ə̇рəби, wəки һəрчар льнга жи сəqəтбə, гомəк т'ьжə к'əр четьрə». Əгəр п'ае щьмə̇те Р'оһьлата Незик у Орт'əйə п'ьр̇е, е щинаре к'ӧрда хенжь һəспе ӧса жи гӧһдьреже сйар дьвьн, у ве йəке тьштəки ə̇т'ьб Һ̇əсав накьн, ле мере к'ӧрд wе йəке тьштəки р̇обəти Һ̇əсав дькə. Əw дьвежə: «Сйарбуна к'əре ə̇йбəкə, пəйабун-дӧдӧ». Т'əне жьне бенамус к'əре сйар дькьн: əw жи пашопе. К'ӧрд тьштəки бемə̇рифəти, ə̇тб Һ̇əсав дькə, чахе нава щьмə̇та гьранда хəбəра «К'əр» дьвежьн. Ләма жи дəрəще ӧсада к'ӧрд дьве: «Гӧһдьреж». Мере к'ӧрди һəри сəхири бəлəнгаз жи р̇ӧсqəте надə хwə к'əре сйарбə. Хəбəра «Сйаро» бал к'ӧрда бəрамбəри хəбəре «мер-

хас», «ə̇гал», «ферьзə». К'ӧрд дьве: «Хwəде мере сйар пəйа пəйа нəкə». Сйар бал к'ӧрда бəрмбəри хəбəра «аспетə», «р̇исарə» (наве аспетиейи урьси).

Бəле, 30—40 мер гьшк р̇ожа сйаркьрьна буке сйар дьбун. Дьвен: буке сйаркьн. Qəйи бəре һəма ӧса жи qəwьмийə: бук жи ль һəспе сйар кьрьнə. Ле пəйр̇а бук гӧндада ль ə̇рəба у фьрг̇уна, бажар̇ада ль фаэтона сйар дькьрьн, ле ньһа автомобильн, т̇əне дӧ автомобиле барбьр̇ т̇ера щьһез накьн, ле бəре-хӧрщəк бу, əw жи сйарəки давит т̇əркйа хwə.

Чахе бук жь нəһ̇икə майин, жь гӧндəки майин йане жи жь бажер̇ бу, əw дə̇wəт дьһа Һ̇əwаск'ар бу, мот'аще wе дьһа зə̇ф бун. Дə̇wəт, шайе бəри шер̇ һəманки тенə бира мьн, чахе си-чьл сйаре П'ампе дəрдьк'əтьн мəйдане, һəспе хwə дьданə щьриде. П'ае п'ьр̇е əwана һəспе к'ьһ̇ел, һəспе ə̇рəби бун, һəспе щьсьн. Мьһ̇ина Мисаке Мартироси р̇ə̇мəти-Соськ бира мьнданə, мьһ̇ина шинбоз. Баве мьн щə̇ник бəр wе гьрт у наве wе дани Бещан. Əw жи мьһ̇инəкə зор бу. Мьһ̇ина Ə̇слане Кəсо жи те бира мьн, мьһ̇инəкə шинбоз бу, хал-хали, навəки хwəш жи ле бу: Хəзал. Р̇остəме Ə̇мəр мьһ̇ина Ханьм сйар дьбу, ле Фəтие Иво-Лалике. Һ̇əсəнике Һ̇ӧсо Wəрдəк дажот, ле Усьве Иво-Гогəрчин, Шаое Кəсо, Аһ̇мəде Гəwре, Щьмшите Тəмо жи дьк'əтьнə щьриде. К'ижани бежи, к'ижани нəве-

жи. Шер'да чаwа т'əмамйа wəлетда, öса жи гöнде мəда həсп бəрəв кьрьн, бьрьн пешə'ние. Пəйи шерр'а иди дəwра həспа бöhöри.

Əре, сьве зу сйаре буке бəр дəре зə'ве бəрəв дьбун, тə'штйа хwə дьхwарьн у бəре хwə дьдан мала баве буке.

Пешйа hатьна wан зə'ва р'адькьрьн сəр бане сьвдəре, феза дери, к'ижанир'а готи бук банйана höндöр'. Дə'wəта Qəрəмане Хöдо у Мəйана Р'əсул бира мьнда майə, кö пəй шерр'а бawарки дə'wəта ə'wльн бу гöнде мəда. Qəрəман р'акьрьбун сəр бане сьвдəре у дора wи т'ьжə хорт бубун: ниви həвал, досте wи бун, ниве дьне — «дьжмьн». Готи həвал мьqатбуна, wəки «дьжмьн» к'öме wи нəр'əвиньн.

Чəнд хорте гöндə зəг'м к'öме Qəрəман кьрьбун сəр ч'ə'ва, фəqири сьфəте wи п'аки хане нəдькьр. Чəтнайи əw бу, wəки зə'ва све сəре букехə, пəйир'а əwи бьгиhиньн höндöр'. Иди хьлаз бу. Ле hə'тани бəр шемике əw р'йа чəнд метра бу р'екə wəкə километрəке. Пəй север'а лawьк həвр'а жь сəр бане авайи жорда к'ьшйан жере. Wəки зар'е ч'ук бьк'ə'тана дəстп'е wан-we ə'сə бьп'əльхйана: hаqа, чawа дьвен, азарта лawька зор бу, хуна wан həвраз давит. П'ак бу, тьшт к'əсəки нəhат.

Пəй пəййакьрьна букер'а həма р'ожнивр'о т'əхтə, нане хwə даданин. Дə, we hене həла т'öнəбун бу. Йəке жи, wəки həбуна зə'ф həбуйа жи диса т'əхтə гəлə садə дьхəмьландьн. Чь бу? Ич'кə бу. Орт'а т'əхтəда мöтöлге шəрав у араqа вəкьри, йа Нəйштəрəке пəй həв р'ез дькьрьн, дəве wан жи пе к'аг'əзе р'ожнə'ме дьгьртьн. Нане селе у хашлəмə бу. Həр йəкир'а т'асəкə Нəсьнийə эмалкьри йане жи йа жь айлйумин т'ьжə, qуч хашлəмə дадьгьртьн: бь ава wева. Дə, wи чахи гошти кем бу, хəлq кəлöгошти бу. Йəке жи, харьна щу'р'е майин, кö жер'а урьси дьвежьн «закускə» т'öнə бу. Лawьк ль we хашлəме дьhатьн həв, «т'əqин» бьне дəрдане данин. Ле щарəке жи сəр зедə дькьрьн, пе дəрданəкə мəзьн дьгəр'андьн. Те бира мьн: гоште дə'wəта Нəмиде Ньсо че дькьр у хашлəма дəсте wи гəлə т'ə'м бу. Йəке жи, Нəне гəлə бəрк' бу, нəдьhьшт хашлəмə дерьс бьвə. Бьлə изьн нəдьда нəфəре мале жи сəрда бен. Т'опайи зу давитьн, чьмки т'əглифат Нимли бьнəлийе гöнд бун. Мина ньhа нибу, wəки дьчьн Нəйло жь wəлата тиньн, чийə: т'опайи бавежьн. Дьстран, гəлəка дьстра у гьшк жи həwщə, мот'аще к'ьламе хwəш бун. Ле əз we жи бежьм, wəки гöнде мəда дəнгбеже зор т'öнəбун, чawа ль Эле у хазма нава qəбила Шəрое Бьро мамт'ащйа.

Чахе həр тьшт хьлаз дьбу у лawьк жь сəр т'əхтə р'адьбун, дəрдьк'ətьн дəвра, hе р'о həбу. Мəрьв Нəйр у Ньжмək'ар бу ль wана бьньhер'йа: т'əзə жь щие гəрм р'абубун, хашлəмə харьбун, ич'кə вəхарьбун у хазма мəрьве мина

Эло у Щәсейә зәрин, сор у фит дькьрьн, тә чьпьк ль гөрчьке сурәте wанхьста-we хуне бавита. Бьн шьлапке зәрда әнйа wан зьпьк-зьпьки хwи дьда у чахе кӧме хwә дәрдьхьстьнһӧлм у гӧлм жь qафе wан ҫадьбу, чаwа жь ситьла ава кәл.

Әw форм у фәсала лаwька һе бәр чәве мьнә, йәке жи һатьна wанә Тьвлисе-дәwата Рәшиде Мирзә. Әw жи, әз дьвем, сала 1950-и йане жи 1951-е бу. Әз һе Тьвлисе мәктәбеда һин дьбум у мьн беһәсав бира гӧнд у гӧндие мә дькьр: әйни мина Гикоре Һованнес Туманйан. Әз пе һьсйам лаwьк һатьнә: дә, гьди бьльв, Набережни, лаwьке Пампейә Һьзрәта дьле мьн, һун кӧнә, әз һатьм. Һәw wәхтәке әз хwә Һьсйам: жь Чӧгрете гьһиштьмә сәре ҫьра Киришнйе, бьнйа куча Элбакидзе. Мьн лаwьк дитьн у хwә авитә ҫесира wан. Әзизе мә жи һатьбу, гьрә-гьре Пампе: Фәтие Иво, Элое Qәймәз, Мирое Qәро, Щәсе Осе, Әфие Әвдо, Хәтиве Рәсул, гәләк бун. Гьшка сьвәда чубун сәр-сурәте хwә кӧр кьрьбун, бина одиколоне жь wан давит. Пампие гӧнд бун: тәва шьлапке зәр дабун сәре хwә, әз дьвәм тәзә жь Ленинакане кьри бун. Кастйуме гьшка е тәзә бун. Әз дьвем һьнәка е һәвала хwә кьрьбун, чаwа әw йәк wан сала гӧнде мәда әдәт бу. Мьн иди qӧтйа тьтунә у кағәзе газета бал wан нәдит. Тәва, һәр йәки чәнд топ «Қазбек»,

бала хwә бьдьне-нә жи «Прима» йане жи щьгарәкә дьне, ле «Қазбек» кьрибун, щеве пенщәке хwә рәпьтандьбун. Әз һьзрәта wан бум, дора wан бубум тьрьк, дьчум дьһатьм, ле wана әз зу бир кьрьм. Әм бежьн, сәре сәрда нәшәwьтин. Әз дьвем һьнәка жь wана дьле хwәда готьн: «Һәла бала хwә бь де, Wәзире гӧнди пехаси, дәвqәльши, льнгqәльши тьм-тәлә-кә чаwа wәргьртйә у ньһа жи һатийә буйә моташе мә». Лаwьке мәйә бажерда дьман, әва Қәрәм у Шькое мәйә Рostәм, чәнд лаwьке майин лаwьке гӧнд дәстә-дәстә тәглиф дькьрьн, дьбьрьнә бәр будка авщәһе, араq у авщәһ wанра дькьрин, ле кәси әз бәнди тьштәки һәсав нәдькьрьм. Wана qә ньзаньбу, wәки әз жи we дәме, растә һе чукьм, бawара дьле хwәда хwә мер-щамерәки там һәсав дькьм. Рue ве йәкеда жи мьн әмре хwәда һәр wa ләзандийә зу мәзьн бьм, бькәвьм реза щамера, ле чахе мәзьн бумә-жь we хwәстьна хwә пошман бумә. Ньһа жи дьqащqьщьм «пашда һәрьм», щаһьл бьм, ле иди навә.

Дәwәтәкә хwәш жи бира мьда майә, дәwата Шаликое бьре мьн. Әw сала 1957-а бу, чахе әзи ль Ереване һе хwәндкаре университете бум. Мала мә, гӧндие мә готи бьһатана бук жь Гйумушгесе (наве аванейи әсли Лусакертә) сйаркьрана. Әз жь Ереване чум гьһиштьмә wан. Әw жи дәмәкә һьзрәти, дәмәкә хwәш бу.

Әз чум, лӏе иди әз дәwса мер-щамера даданим. Гәлә лаwьке гӧнде мә ӏатьбун: Фәтие Иво, Р'әшиде Мирзә, Э'слане Қәсо, Усьве Ӈәсән, Узое Бәк'ър, Мирие Қәро, Элое Қәймәз, Щә'се Осе, Әфие Э'вдо, Хәтиве Р'әсул, Мьразе Щәлил, Ханое Хьдьр, гәләк. We ӏьнге дәнге мьн хwәш бу. Лаwьке мә, хазма Р'әшиде Мирзә ӏниви кърьн әз к'ълама «Шех Мирзае» бьстрем. Гәлә ль мьн Ӈәйрин. Әм we шәве бawарки нәӏ-дәӏ лawьк чунә мала Хәлое бьнәлуйе Мирәкейи wәхтәке. Щамери щиньвине р'ьнд мәр'а данин, ле Ӈәта сьве хәw нәк'әтә ч'э'ве мә: лawька лаqьрди кьрьн, к'әтьн к'ър'е ӏәв, qәрф жьне ӏәв кьрьн, Ӈәта сьвә ль мә р'он бу. Барьстаникә мәзьн әwә, wәки шкле we шайа ль Гйумушгесе к'ъшанди әз мина т'ьбәрәкәки бал хwә хwәйи дькьм, чawa биранина 'wан гӧндие мьнә э'зиз, п'ае к'ижанайә п'ър'е ньӏа ах у бәре сарданьн. Әз бь qәдандьна борще хwәйи зйарәти наве wан дьдьм у йәке жи, awa, чьма.

Wи чахи мере 50—60-сали, малхwе мала бона щинартие у әшqа дьне жь П'ампе дьӏатьн, дәрдьк'әтьнә т'анга Ереване. Фәтие Иво жьн у зар'ава дьӏат. Ле ньӏа? Дә ищар ньӏа әз чәнд гьлйа дәрӏәqа дә'wәте гӧнде мә у Тьмлисейә иройинда бежьм, wәки дьле хwә р'әӇ'әткьм, п'әрч'а мьн дайнә. Wә т'ьре әзе мина шайе бӧӇӧри гьлие qәнщ у Ӈьзрәти бежьм? На. Бьра гӧндие мьн, лawьке Т'ьвлисе бьбах-

шиньн, әзе Ӈәвәки дьле wанк'әвьм, чьмки дьле мьн дәшә, у әз нькарьм ӏьнәки сәрт нәвежьм, чawa әwләде wан, пешәwьтие wан.

Бона сәре wә зә'ф нәкшиньм, әзе кӧр'т бежьм.

Бәре э'wльн, әз дӧ дәрәще wайә кемасие бьдьм к'ъвше. Тә Ӈәw ньӏер'и П'ампеда, щинаре дәре wан дәре Ӈәвда, сәр, чawa дьвен, т'и т'ӧнә «позе хwә жь Ӈәв ӏьлдан» у Ӈәв т'әглифи шайа хwә нәкьрьн, йане жи т'әглиф кьрьн, ле щинар нәчу. Щарна жи жь щәр'ьнәк'сие дәwса хwә кӧр'е хwәйи 12—15-сали дьшиньн, к'ижан мьqабьли Ӈәму қануне р'абун-р'уньштьне, т'әрбәтдариейә: тьфал дьчә сәр т'әхте ич'ке, вәхарьне, р'әх мәрьве т'ае кальке хwә р'удьне, к'аса шәраве у араqе сәр хwәда дькә. Әва т'әне бәрамбәри wе йәке нинә, кӧ әw щинар бь we йәке нәчу шайа щинаре хwә. Зар'о нә Ӈәсавә. Ле әва йәка сәрбаре сәрда жи беӇӧрмәтйә. Әw дьхwәзә бежә: «Бала хwә бьде, мьн qәдре тә wәкә ви тьфале хwә гьрт, тӧ нә лаиqи, wәки әз хwәхwә бем». Әз хwәхwә бумә шә'де дәрәщәкә 'wа, Ӈәма хут гӧнде мәда. Мьн пьрс у пьрсйар жь зар'а кьр у пе Ӈьсйам, wәки баве wана гьшка гӧндданьн, ле нәӏатьнә сәр т'әхте хwәйе шайе. Йане жи дәрәщәкә 'wа дьqәwьмә: начә шайа щинаре хwә, ле дьчә йа йәки дәрәкә. Ахьр, чawa дьвежьн, қануне нәньвисар Ӈәнә. Әгәр щинар qәwьме тәйи незик жи нинә, диса Ӈәсав дьвә мәрьве незик. Щьмә'та мә дь-

вежэ: «Мэрьв сьве зу ӷадьбэ, бьре тӭме де у баве навинэ, ле сьфэте щинер дьвинэ». Гьлики майин жи дьвежьн: «Хwэде тӭне мираҭа щинер нэдайэ щинер». Дьхwэзьн бежьн, щинар дькарэ бьвэ мираҭхӧре щинер, эw лаиқи we йэкейэ.

We сале йэки гӧндие мэ ҳат, эз тӭглифи шайа кӧӷе хwэ кьрьм, ҭопайи мьнӷа анн. Эз йа хwэ бежьм, гэлэки ша бум, льнге мьн, чаwa дьвен, эӷрд нэгьрт. Пэй гэлэ салаӷа эзе бьчума шайа гӧнде мэ, мьне эw дэф у дэwэта ҳьзрэта дьле хwэ бьдита.

Эз чум. Ҳӧрмэт-сйанэт, эзэт-қӧльх: чаwa лазьмэ, чаwa ӷьзма мэйэ мьлэтие буйэ. Ле бесэбьрие эз «харьм». Чӭве мьн лебу, кӭа эме кӭнге ҳэӷьн говэнде, гоме. Эw дэм жи ҳат. Эм чунэ гома колхозе: фьрэ, қэдэфэкьри, тӭмьзкьри. Орҭеда тӭхте хэмьланди ӷасткьри: чь тӭме дьле тэ бьхwэзэ сэр ҳэйэ. Ле говэнд ҳе гьран нэбубу: чэнд кэчък у зьлама дэсте ҳэв гьртьбун, қэйдэки сьвьк дьлистьн. Орҭа «говэндеда» жи чэнд кӧлфэт у заӷ ӷуньштьбун.

— Чьма ӧса дэрэнг тенэ говэнде? — мьн жь щамерэки ӷэх хwэ пьрси.

— Кӭи дэрэнг тен говэнде? — эwи дэстхwэда нета пьӷса мьм фӭм нэкьр.

— Гӧнди, иди кӭи! — мьн жеӷа шьро вэкьр.

— Гӧндйа дьхwэзи, гӧнди ванэ, ҳатьнэ.

— Ҳэма эвьн?

—Эре, бьра, иди ҳивйа кӭэсэки нибэ.

— Чаwa, гӧндие мэ ҳэма ҳаqасьн? Нэ шькьр мал ль гӧнде мэ зедэ бунэ. готи ньҳа мӧхӧлqэт ль ве гоме ҳьлнэҳата, чаwa дьвежьн, дэрзи бавитана-нэкӭэта эӷрде.

— Э, бьра щан, — эwи бь дьлэши щаба мьн да, — тӧ бега гӧнде бэре дьчи. Гӧнде бэре чу. Ннa нэ щинарти майэ, нэ қэдьр, нэ сйанэт. Ҳьнэк хэйидинэ, чэнд мал дьлшькэстинэ, чэнд мал жи кӭа кӭнге хwэ дьгрьн бенэ гоме, дьвен бина пӣис же те. Эва жи гӧндие тэ.

Ӷастие жи. Ҳэта дэрэнг чӭве мьн ль дэри бу, дэwса мэрьв сэр е ҳатида зедэбьн, ҳэла сэрбаре сэрда жи кем бун. Эwе ҳати жи ҳьнэк нэ ҳатьн сэр тӭхтэ, нэ жи кӭатьн говэнде. Чэнд зьламе гӧнд хwэ дабун сэре гомейи жорьн, щьӷарэ дькӭшандьн, хэбэр дьдан у щаршарна жи дькӭэнйан. Сэҳэтэке, дӧда, сьсйа wэдэ wа дэрбаз бу: мьн иди тӭаба хwэ нани. Эз ӷабум чум пешбэри wан сэкьним у мьн готе:

— Гэли лаwька, ҳун эварда ль вьра чь дькьн?

— Эм хwэӷа хэвэр дьдьн...

Эwе щаба мьн да, шагьрте мьни wээтэке бу.

— Wэки wэе хэвэрда, ҳун иди чьма ҳатьнэ вьра?

Эwана пешие нета мьн фӭм нэкьрьн, у йэки жь wана гот:

— Чьма бона хэвэрдане ль вьра чь хьравэ?

— Хьрав нинə, — мьн щаба wи да, — əз дьвем, чьмки дəнге дəф у зӧр̓не наhелə hун р̓ьнд бьбhен. Əгəр дьле wə дьхwазə, əзе бежьм, бьра дəнге дəф у зӧр̓не кəр̓кьн, wəки wə шəрпəзə нəкə.

Hежа hьнəки сəр гьлие мьнва чун у вəбəшьрин.

Əw гьшк жи лаwьке «хопанчи» бун у, чаwа мьн т̓əг̓мин кьр, дəрhəqа ə̓щеве хwəйə хопанеда həвр̓а гьли дькьрьн. Qьрафəте wана ль вьра бун, ле h̓ьш у сəwде wан h̓əйло ль хопане.

Мьн wанр̓а гьли кьр, wəки бь чь тəhəри кал у бав, де у хушке wан wəхтəке дьк̓əтнə говəнде,сəре говəнде у поч̓ка we дьhатьн, дьгиhиштьнə həв, у h̓əта бəрбанга сьве к̓əси нəдьхwəст дəсте говəнде бəрдə. Мьн wанр̓а гот, wəки бь ви тəhəри дəф у дə̓wəт, говəнде мəйə кӧрманщие we hьлен, əw нəхш у ниг̓аре, кӧ кал у баве мə че кьрьнə,we ӧндабьн, həр̓ьн. Э, к̓ер̓а дьвежи! Дьqəwьмə, qəйдə, р̓əqаса кӧрманщие жи бир кьрьбун.

Говəнде зу жəв бəрда, дə̓wəт зу бəла бу. We шəве, h̓əта сьве, хəw нəк̓əтə ч̓ə̓ве мьн.

Го, жьнəкə хwəйа h̓əфт кӧр̓а, həр wа дьгот:

— Ахьри-аqубəт h̓əта бəр дəве гор̓е.

Гӧ, həр h̓əфт кӧр̓е we же дьхəйдин, дьле хwə дькьрьн, дьготьне:

— Дае, шькьр h̓əфт кӧр̓е тə həнə, əм тə

хьрав хwəйи накьн, наhельн, тӧ h̓əwще тьштəкиби, чьма həрр̓о wан гьлйа дьвежи?

— Э, го, лао, h̓əта бəр дəве гор̓е жи аг̓ьриаqбуəта хер лазьмə.

Сал бӧhӧрин, ə̓мре we к̓ӧлфəте т̓ам бу, чу р̓ə̓мəте. Дə, həр h̓əфт кӧр̓а дайка хwə хəмьландьн, чьqа зер̓ у зив, хьшьр-ь'мбарəте we həбун пер̓а данин, кəфəн кьрьн. Щьнйаз данинə сəр чардаре, бьрьн нав мəг̓бəр. Щьнйаз данин бəр лева мəзəл, гор̓а we, həw ньhер̓ин щəрдəкə беwа wанва дəрк̓əт. Бу qьрч̓ə-qьрч̓а гӧлла. Хəлqе hесир, е р̓əвин, е бьриндар бун, е hатнə кӧштьне. Щəрде щьнйазе дйа wан həр h̓əфт бьра шеланд, хьшьрь'мбарəт, зер̓ у зив гьшк бьрьн. Hежа həр h̓əфт бьра р̓уньштьн, т̓əпа hатнə сəре хwə, готьн: «Wəйле малка мə шəwьти, дайка мə дьг̓от: «Ахьри-аqубəт h̓əта бəр дəве гор̓е», ле мə хwəшие хwə пе дькьр. Ле дəрəще wа жи дьqəwьмьн?»

Дӧ сала пешда диса əз т̓əглифи шайике кьрьм. Т̓əхте wан беqӧсур бу, сазбəнд-диса ӧса, ə̓зəт-qӧльх, мьн т̓ӧ qӧсур we дəрəщеда нəдит. Ле тӧ wəрə бьньhер̓ə, wəки нə говəнд бу, нə р̓əqас. Бук пəйа кьрьн, щьмə̓т дəстхwəда к̓ьшйа сəр т̓əхтə, сазбəнд жи пер̓а. Т̓опайи авитьн, у həw wəхтəке мə бала хwə дае: к̓əс сəр к̓əси нəма. Həмин чəнд лаwьке «хопанчи», кӧ щаhьлйа хwəда зьк бəрданə, кьрьнə куп,

пер̣а-пер̣а чун: нә хатьре хwә жь мә хwәстьн, нә жи-қәт.

А мьн лӛма әw мәсӛла «Ахьри-аqубәте» бир ани: бона ӈәрдӧ шайа ӈьмбәри ӈәвкьм.

We сале әз пе машина р̣йа ӈәсьни жь Тьвлисе дьӈатьмә Ереване. Р̣ева чәнд лаwьке алие Т̣ӛлине р̣асти мьн ӈатьн, мә ӈав бәреда нас дькьр. Жь шайа қәwьме хwә дьӈатьн. Йәки жь wана кӧле хwә бәр мьн р̣етьн:

— Р̣оке мьн бала хwә дае: автомобилӛкә «Волга-24», йа Гӧрщьстане бәр дәре мә к̣ип сәкьни. Пәйа бун: әва гӧндие мәйә wәхтәке, дьӈа р̣аст, әwлӛде wан, е кӧ сале 30-и жь гӧнд чубун. Ле чьмки чуйин-ӈатьна вана ль гӧнд ӈәбу, мә әwлӛде wан жи нас дькьрьн: ӈәрт̣ьм малва дьӈатьн ӈавинге. Ле пәй мьрьна wанр̣а, р̣ӛмә ль wанбә, әwлӛде wан бәрәбәрә льнге хwә жь мә бьр̣ин. Дәве Бӛра Р̣әш, Мәнгьлис, Қощор̣, Қикети бунә ӈавинге wан. У ньӈа, чахе к̣аре дӛwәта хwә дькьрьн, әм ньшкева к̣әтьбун бира wан. Әз йа хwә бежьм: гәлӛки ша бум, wәки гӧнди-щинаре мәйә wәхтәке әм бир анинә, хwә ль мә гьртьнә. Мьн дәстхwәда пәза хwә шәрже кьр, к̣ӧлфәт, зар̣е мә бәр wан чун-ӈатьн, т̣әхтә р̣аст кьрьн. Әм р̣уньштьн, мә к̣ефәкә готьна тә кьр. Мәрьвнә бәшәрхwәш, ӈәйф бун, т̣әне дӧ тьшт ль мьн хwәш нәӈатьн: наве гьшка е гӧрщьки

бун: Даѓо, Шоѓа, Ѓина, Ѓамара. Дә, меваньн, хwә әм әйба wан надьн р̣уйа. Мә гьшка әw нав р̣аст ӈьлдьдан, ле т̣әне каләмере баве мьн дәwса Даѓо дьгот Ѓато. Wәхта әwана чун, мьн баве хwәр̣а әв йәк гот. Әw шаш у мәт̣әл ма, чахе мьн гот тә наве шаш ӈьлдайә. «Чьма наве wи Ѓато нибу» — баве мьн пьр̣си у гьлие хwә думайи кьр: «Ле Ѓато дьӈа р̣ьнд ле дьӈат: малавайи хәбәрәк чийә, хәбәрәкә кӧрманщи р̣аст нәгот».

Әре, мьн бь хwәстьна wан бәләди кьр, әw бьрьнә чәнд мале гӧндие мәйә дьне жи, мале ван лаwька. — У мерьк лаwьке дора хwә нишани мьн дан.

Р̣ожа сьве дӛwәтә, әм ве к̣ома хwәва жь гӧнд р̣е к̣әтьн. Дә, р̣йа ӈәсьни, ӈәвал-ӈогьр жи гӧндие тә: we чьqа хwәшбә! Мале мә гьшка к̣аре мә кьрьнә: иди мьришке соркьри, гоште қәланди, пәнер, араq-шәрав. Қ̣ӧлфәт жи мәр̣а ӈәнә, әw жи тенә Тьвлисе, дәм у дәзге we бьвиньн. Әw жьне лаwьке Тьвлисер̣а ӈатьбун, wана әw т̣әглиф кьрьбун, wәки әсә ӈәр̣ьн шайа wан, т̣әхтә, дәм у дәзге Тьвлисе бьвиньн. Бәрбанге әм ль станциае пәйа бун у ӈивиенә we бенә пешйа мә. Ӈәрами р̣әшбә: кәсә жь wан мә ль wьра нәдит. Ле нав у нишане мале бал мә ӈәнә: ньвисинә, данә. Қәйи ӈаж фела хwә ӈәбун. Ньӈа турәки тәр̣ьки харьн, ич̣кә бәр мә майә. Хwәде, әм

wи ħьземəте харьне-ич'ке чаwа бькьн? Шəрмə. We нəвеж: хwə мала мə хьрав нəбубу, wə харьна хwə бь хwəр'а анийə. Мə р'о кьр, пива у ħатьн сəр we фькре, wəки we харьне у ич'ке бьдьн йəки бəлəнгаз. Э, бəлəнгаз к'ö бьвиньн? Əм ван мьталада бун, qаз-qöдрəте хwəде, чəнд мьр'тьве левдəqанди зар'е хwəва ч'ьк бəр мə сəкьнин. Мə тур т'əслими wан кьр у əм чунə щие таксйа. Нħа сьрекə тəр'ькийə, кəч'ьке мə жи дьлəзиньн: «Ħа зу бькьн, əм ħəр'ьн qасəке бьк'əвьн говəнде, бьлизьн!» Сьрйа мə гьħиште. Əре, р'ева лаwькəки мə гот: «Гəли лаwька, п'əра ħазьркьн, əме пəйабьн, бьра бəрдəстбьн, əз заньм дəфе бе пешйа мə, əм бьдьне». Мə öса жи кьр. Дə, əгəр гöндада мə сельх йане жи пенщльх бона дəрəща öса ħазьр дькьр, ле ль вьра, мə бьр'йар кьр, дəħльха ħазьркьн: бона qəдре дьне, бона наве гöнде хwə.

Таксие əм бьрьн бəр дəре ħ'əйатəкə Т'ьвлисейə бəре. Дəнге дəф у зöр'не нəк'əтə гöħе мə. Əм ньħа чунə ħöвдöр'е ħ'əйате, чарнькале хwə дьньħер'ьн, «wəки бьвиньн, к'а к'ижанə мала дə'wəте. Чəнд кöр' у qиз дьчьн-тен, дьлəзиньн. Дöрöфе эздйа wан дьк'əвə, ле ħəвр'а гöрщьки хəвəр дьдьн. Ль сəре ħ'əйатейи жорьн дö кöлфəте щаħьл жь əйwанəкə сəр р'уе э'рде дəрк'əтьн у мə дəст хwəда йəк жь wана нас кьр: Т'амара бу. Əва тə əм дитьн у дəwса пешйа

мəда бе, сəр мьле хwə зьвьр'и у бь дəнгəки ħелə ль мəрьве ħöндöр'е əйwане кьрə гази:

— Мовиднен, мовиднен (Две, əз гöрщьки п'ак заньм, го: «ħатьн, ħатьн»).

Жь э'йwане мерəки, диса öса бь дəнгəки ħелə, wəки мьн бьħист, же пьр'си:

— Вин, гого, вин мовиднен, гого? (Йане, к'и ħатьн, к'и qизе?).

— Гьлехеби, гьлехеби! (Гöнди, гöнди).

Ħьлбəт, дəwса wан мьн шəрм кьр у əв гьли ħəвале хwəр'а т'əрщьмə нəкьрьн.

Дö хорт жь э'йwане дəрк'əтьн у мина гöрщ т'əзə кöрманщи ħинбьн, мəр'а готьн:

— К'арамкьн, пешда вар'ьн.

Əм пешда чун. Əйwанеда данə р'уньштандьне. Мə ч'э'ве хwə гəр'андьн: лаwьке ħатьбун гöнд хане нəдькьрьн. Мə пьрс-пьрсйар кьр, готьн, wəки йəк чуйə шəрава «Васмойе» дəстхə, е дьн жи чуйə лимонада «Асоби». Бь созəки, ħ'əта «Васмой» у «Асоби» анин, əм дəст хwə чун: дə, wəстиайи, хəwьхи, нħа жи иди бьрчибуне ль мə зор кьрийə. «Васмой» у «Асоби» щи кьрьн, ħатьн бал мə, сьлавк'ьлав данə мə:

— Э, qа чаваньн, к'ефе wа чаваньн, Мьн гот: «К'ефе мəе чаwабьн, сайа сəре we-хwəшьн», ле дьле хwəда сəрда зедə кьр: «We к'ö хwəшьбьн, хwəде мала wə авакə, əва се-чар сəħ'əтьн

əм hатьнə, к'əс ль мə навə хwəйи, нə нанəки, нə авəке».

— Дə, hунə, ль ма бьбахшиньн, к'орсилийə, да (йане: дə'wəтə) чаwа дьхwазьн: йане хwəр'а р'унин йане жи hьнаки нав шаhаре ма бьгар'ьн, щьмə'те эваре саh'əте 9-а баравба.

Готьн у чун.

— Дон к'əтə ч'ьра мə, — həваləки мə гот.

— Ло дон жи к'əте, «Васмой» у «Асоби» жи к'əте, — мьн щаба wи да у дəйи ль лаwька кьр: — Р'абьн, əм чьма вьра р'уньштьнə, р'абьн əм həр'ьн нав бажер', ч'ара сəре хwə бьвиньн.

— Ле к'ӧлфəт?

—Əме к'ӧлфəт к'ӧда бьвьн?

Əм чун, мə хатьре хwə жь кӧлфəт хwəст.

Əм ньhа дəрк'əтьнə к'уче у хwə у h'але хwə дьк'əньн. Ньhа лаwькəки мə qьч'е сəкьнийə, две: «hа əм həр'ьн вакзала мəзьн, hа əм həр'ьн».

— Кӧр'ӧ, чьма, чи мə h'əйло вакзале к'əтийə, дьвəк тӧ дьхwəзи əм шунда həр'ьн, ле əв к'ӧлфəте мəе чаwбьн?

— На, — əве тə дьвежə, — бона шундачуйине навежьм, дəрде мьн əw мьришке мəйə соркьри, əw пəнер, əw ич'ка мəйə. Мьн гот: бəлки əм дьчьн, wан мьртьва дьвиньн, h'але хwə wанр'а гьлидькьн, бəлки wи нани, wе ич'ке ль мə нивəк'ари дькьн.

Əм т'ер к'əнйан, ле к'əне бəр гьри бу. Чь сəре тə бешиньм, əм чунə нав бажер', мə р'есторанəкеда щеве хwə сьвьк кьрьн у əм сəh'əта 9-а вəгəр'йан. Иди дьреж накьм: мə ль вьра жи щеве хwə сьвьк кьрьн. Ниве шəве гьшк бəла бун. Диса орт'еда əм ман. Həр йəки мə hьндава хwəда сəре хwə дани сəр т'əхтəки у əм эмəки хəwр'а чун. Əм веспе жи р'абунə, жь wьр тен.

— Ле hун чаwа вəр'е кьрьн? — мьн же пьр'си.

— Вəр'екьрьна чь, h'але чь? Мə хатьре хwə жь wан хwəстийə у əм hатьнə. Əре, бьр'а, qəда дəрəwинак'əвə, лаwькəки wан бəр мə зари бу, гот: «Бьбахшиньн, зьмебо (бьрано) əм вастийанə, йане на-мае hун h'ата вакзале вəр'екьрана».

— Ле тə чь готе? — мьн жь мерьк пьр'си.

— Мьн жи готе: Зьмао, чьма щəфе бьвиньн, əмə гӧндинə, гьлехьн, чьма кӧл мə hатийə, wəки щəфе бьдьнə wə. Мə щарəке к'ӧме хwə хwəлиева дайə сəре хwə, hьлбəт йазйа мəда жи wа hатийə ньвисаре.

— Э, əwи чь гот?

Чь бежə, вəбəшьри, дəсте хwə да сəр мьле мьн, йане: чь мəрьвəки h'əйфи!

Бьра хушк у бьре мəйə Т'ьвлисе бьбахшиньн, wəки əм гьлие wан wа əшкəрə дькьн. Дəрде мə нə əwə, кӧ мəрьв, мале ӧса бькьн

р̓обәт, чьмки бейи мә жи әw наве хwә дәхьн. Ле әм дьхwәзьн э̓рф у э̓дәт, р̓ьзма кал у бава биньн бира wан: әwана ӈәта щие хwәндие хwә нәкьрьнә, qонаха wан к̓ъвш нәкьрьнә. т̓опайи нәданә wан.

Бәле, мьн ӈьнәки сәрт гот, ле бой хатьре ве мәсәла щьмә̓та мә öса гот: «Дьжмьн мәрйа дьк̓әниньн, дост-дьгриньн». Әз дәрәщәке жи дьхwәзьм бьдьм к̓ьвше: Т̓ьвлиседа мал гьшк öса ниньн. Гәлә мал ӈәнә, wәки бь ӈөрмәт, бь нандари у меванӈъзйа хwә сәр мале мә-к̓өрде Әрмәнистанер̓аньн. Бал мә жи, ль Әрмәнистане кемаси ӈәнә. Мьн дәрӈәqа ӈьнәка жь wанада гот, ле дәрӈәqа ӈьнәкада жи, хазма дәрӈәqа «Хопане» у «хопанчйада» әзе ӈәла пәйр̓а бежьм. Ле ве гаве мә дьхwәст фькре хwә дәрӈәqа дә̓wәта, т̓опайада т̓омәрикьрана.

Т̓опайи, бефьтйа, пашмайина э̓мре бәрейә у ве гаве ангори qәйдә-қануне мәхлуqәтйа сосиалистие нинә. Бәре т̓опайи к̓әсива авитйә сәр нане дәwләтйа, бь щур̓е т̓опайи жи хәрщ у хәр̓ащ данә. Паше т̓опайи нава щьмә̓теда мәрәмәки майин жи wәргьртийә: бона алик̓арие бьдьн we мала к̓әсив, йа кө qәлән дайә у бона т̓әхте шайе чьхаре хwә дькә. Т̓опайи зәмане бәре п̓әрәти нибуйә, чьмки п̓әрә нава щьмә̓теда кем бунә р̓уе кемп̓ешк̓әтьна ӈәләqәтие әшйатие-п̓әрәтиеда. Бәре

пәз, щә у гәньм, әшиае щөда-щөда авитьнә сәр нане хwәйе шайе. Ӈена мәда тьште ӈәри р̓аст әwә, wәки хлата, п̓ешк̓еша бук у зә̓вер̓а дьвьн, хазма тьште öса кө кери мала wанә пашwәхтие бен, йане жи чаwа биранина фьлан йане беван мәрьви ӈәта-ӈәтайе бал wан бьминә. Ньӈа буйә ләщбәзйа п̓әра у әw ӈәләqәти ӈаqа зәлал р̓ут у тә̓зи бунә, wәки щур̓е к̓ърети wәргьртьнә: «Мьн т̓опайе кör̓е тә авитийә, тө жи борщдари е кör̓е мьн бавежи». Буйә тьштәки мина арьш-верьше у лә̓ма жи qәдьр, сйанәт, мәрьвати жь орт̓е те ӈьлатьне. Дә̓wәтеда бәрәв дьвьн у дәwса бук у зә̓ве шакьн, ширәта ль wана бькьн, авитьна т̓опайи, ӈәсавкьрьна п̓әрада дьк̓әвьн. Бь ӈәсаве к̓өтасие т̓ө к̓әс к̓аре нак̓әвә: тә чьqа дайә, те ӈаqа жи бьстини. Э, дьӈа баш навә: нә бьди, нә бьстини.

Нӈа дәрәщәкә р̓ьнд нава щьмә̓та мә, дәба wеда пешда ӈатийә: qәлән бәрә-бәрә те ӈьлатьне. Әм ве дәрәще бь дьл сьлав дькьн. Бь т̓әг̓мина мьн әм готи дәрӈәqа т̓опайи, щур̓е авитьна wида жи бьфькьрьн. Ӈәла бала хwә бьдьне: ӈе к̓еф дәстпе нәбуйә, дәст бь авитьна т̓опайи дькьн, к̓ижан, лап кем, дө-се сә̓ӈәта дьк̓шинә. Сәре ӈазьра геж дьвә, дьwәстьн, к̓ефа wан дьшке, мә̓де wан те гьртьне. W̓ә̓дә бона шабуне, к̓ьлам у р̓әqаса лап кем дьминә.

А бь ви тәһәри, әм бенә сәр гьлие хwә, пайизе дәст бь дә̀wәта, шайа дьбу.

Мә дәрһәqа одада чәнд гьли пешда готьн, ле ньһа әм пайизѐа гьредайи бир биньн, к̀а әw одә чawa дәстпе дьбун, чь тәһәри «вәдьбун». Гәлә садә, бе һәйтәһол. Вәбуна ода һәйаме сале, һәwѐа гьредайи бу. Һәма чawa бәрфа әwлън дьк̀әт, мал дьһат гьртьн-дәст бь ода дьбу. У ода̀а гредайи хәйсәтәки әщеви Һәwасk̀ар бал гөндйа диһар дьбу. Һәйаме салейә майин, чахе щинарәк бь хьзмәт дьчу мала щинарәки, һьлбәт, гьли дәрһәqа мераданә, бь р̀әсми, бь һәйтә-һол дьчу, әw жи бь wи тәһәри qәбул дькьрьн. У нава we р̀әсмитиеда дәрәще шәрме, вәк̀ьшандьне һәбун, әw фькьр һәбу, кө тө дьчи ощаха щинаре хwә, мала wи у готи хwә лаиqи we йәке жи бьгри. Хwәйе мале, нәфәре we лəв дьчун-дьһатьн. Щарна, wәхта е һати р̀унәдьньшт у малхwe we мале нә ль мал буйа, кәвани пешда дьһат, дьгот: «Wи, бьре фьланк̀әс, ла ч̀әвe мьн р̀ьжиае, к̀әрәмкә р̀уни, чьр̀а тө һәрр̀о тейи мала мә?» Ле р̀ожа одейә әwлън әw һәләqәти бь щарәкева дьһатьн гөһастьне. Әм наве одәваники дайньн Һәсо. Һәсое тә we эвара әwлън мәрдмәрдана дьчу һөндөр̀, мина нәфәре мале у дьгот: «Эвархера wә» у не хәбәре вәгьртьна сьлаве дәве хwәйе мале, одеда бун, әве тә иди һа-һанга мьдаса хwә дәхьст у щие хwә сәр

көлев, бәр кәвйа тәндуре дькьр̀ чawa мәрьв һәр̀ә дәрсхане у ль щие хwә р̀уни: өса садә у бе вәк̀ьшандьн. Тәе qәйи бьгота әw щи, әw говәк̀а әрде у көлев нә кө е we маленә, ле одәвани жь мала хwә анийә.

Дәрәщәкә майин жи: жьн у зар̀е we мале вәдьк̀ьшйан, дьк̀әтьн қөлч̀ у бущаха, тә qәйи дьгот әwә хәрибьн, ле нә кө щинаре одәвани. А бь ви тәһәри т̀әмамйа хани йане жи оде дьк̀әтә бьн қоле одәванйа, мере мәһәле. Бь ве йәке жи дәст бь әмре зьвьстане дьбу, әмре әдьли, сәqьр̀и, чахе мәрьв дьбунә һәвал-һогьре бираниие хwәйә ширьнә һьзрәти, wәхта жь ве дьне һьлдьһатьн, дьчун дьнйа ч̀ир̀ока, бәйт̀-сәрһатйа, мьжулйа, qьса, мәсәлә у мәт̀әлока, әмре кал у бавайи бәре.

Мә бь ви тәһәри сал бь п̀ампйа̀а т̀әвайи дәwрәмиш кьр. Нһа әм дәрбази т̀ариqа гөндбьн.

ЖЬ Т̀АРИQА П̀АМП-СИП̀АНЕ

Нета мә т̀өнә әм т̀ариqа П̀ампе-Сип̀ане жь wә̀де һәрә кәвьн бьдьн һәта р̀оже мә. Нә жи әм дькарьн we йәке бькьн, чьмки т̀ариqа гөнде мәйә бәри диwана советие һимли мәва тарийә, нә әйанә. Тө избатие бь ньвисар жь we т̀ариqа сәдсалйа 19-а, чахе П̀амп шеләмиш

буйә чаwа гӧнде эздиа, бьн дәсте мәда тӧнәнә. Тариqа сәдсалйа 20-и жи мә ньвисийә сәр Ӈиме биранине мере мәзьн, занәбун у биранине хwә. Ӈьлбәт диса дьwәкълиньм, әw там нинә, ле әме бьщәдиньн әwе пъри-Ӈьндьки биньнә бәр чәве ньсләта ньӇа, хазма әwләде гӧндә ироййин, кӧ әwана заньбьн ль кӧ, чь гӧндида дьдәбьрьн, кал у баве wан кәнге Ӈатьнә вьр, чаwа дәбьринә у бь чь тәӇәри рькне бәхтәwарйа wанә ироййин данинә.

— Пампжь кижан Ӈенеда Ӈәйә?

Мьн әв пьрс 15 сала бәре жь мере гӧнде мә кьр у Рәшиде Мирзә wа щаба мьн да:

— Жь нивәка сәдсалйа 19-а вьрдатьр.

Ӈьлбәт, гьли дәрӇәqа Пампа Кӧрдаданә, ле чаwа шенкльк, чаwа шәдәтие дьдьн, әw бәри Ӈьнге жи Ӈәбуйә, ле гӧнде адьрбещана буйә.

— Бьнәлуе гӧндә әwльн ки бунә, жь кӧ Ӈатьнә вьра?

Щаба ви гьли жи Рәшиде Мирзә да, гот:

— Бәрәка Мьстие Шәмо буйә, qәwьм у пьсмаме wи бунә. Әwана жь алие Дерсьме Ӈатьнә вьра, мӧщаӇьр бунә. Ль wьра бьн qоле Сьлеман-аґае сипкида бунә.

Әм жь тариqе, хазма жь очерка нурдаре әрмәниайи мәзьн Хачатур Абовйан пе дьӇәсьн, wәки Сьлеман-аґае сипки мәрьвәки зор у әйан буйә, wәки хане әщәмайи (Иране) ль

Рәwане caw же гьртийә. А ви Сьлеман-аґайи дәӇсалие сәдсалйа бӧӇӧрийә пешьнда сәрwери кьриә, Ӈәтани Әрмәнистана Рояьлате жь дәсте Иране дәрдькәвә у тәви дәwләта урьс дьвә. Бь Ӈәсаве мә, готи эзди дәстхwәда пәй ве йәкера жь Дерсьме Ӈатьбьн. Тьме өса буйә. Кӧрда, хазма кӧрде эзди, е кӧ жь алие дәwләта Туркиаеда у дьнйа мӧсӧлманиеда Ӈатьнә зерандьне, Ӈәртьм хwә ль дәwләта Сари Москов (урьс) гьртьнә, wәки жь we зьнеqәтие хьлазбьн. Руе we зордариеда буйә, wәки паки эздйа гәлә пешда жь бьред хwәйә ль чйае Шәнгале qәтйанә у Ӈәр wа хwә ль Шьмале гьртьнә. Туркиаеда әwана ль чәнд щйа бьнгә гьртьнә: алие Щьзира Бота, Wане (нәйа Беркьрие), дәшта Әлашгьре, алие Дерсьме, ль чйае Синәке, qәза Сӧрмәлие у ль qәза Qәрсе, нәйа Дигоре. Ӈена Шәре Ӈәмдьнйаейи әwльнда, чахе бь әрмәнийара тәвайи Ӈӧкӧмәта Тьркед щаӇьл өса жи ль кӧрде эзди Ӈатә хәзәве, тәмамйа эздихане жь wан нәйие готи кьшйа, Ӈатә дәшта Арарате, алие Аґбаране, нәйе майин у пәйра говәка дәwләта Туркиае чаwа жь әрмәнйа, өса жи жь кӧрде эзди хали бу. Өсанә, бьнәлуе Пампейә әwльн лап дәрәнг, дәстпебуна сале 30-и Ӈатьнә вьра.

Qәйи бьнәлуе гӧнде щинар жи Ӈимли wи

чахи ҺатьнӘ. Ле әм ве йәке бәрк' нькарьн бежьн, чьмки ве гаве избати бьн дәсте мәда т'ӧнәнә. Бь т'әг'мина мьн, әгәр әм бь ленҺер'андьна ве пьрсева мьжулбьн, гәлә пьрсе т'ариqа гӧнде мә у пер'а жи гӧнде wәлате Аг'баранейә эздиайә майин 'we ә'йан бьвьн. Ле ве гаве жь т'ариqа П'ампейә бәре, йа Һ'әтани т'әстиqбуна qәйде советие, т'әне әв избатие т'ариqи бьн дәсте мәда Һәнә, избатие бь ньвисар. Сала 1873-а 292 бьнәлуе П'ампе Һәбунә, сала 1886-а-394, сала 1903-а-464, сала 1914-а-560, сала 1916-а-436, сала 1919-а-384.

Әм ньҺа леньҺер'андьна ван р'әqәма дәрбазкьн у бала хwә бьдьне, к'а әw р'әqәме р'әqә-р'ут чь дькарьн мәр'а бежьн. Бәре ә'wльн лазьмә әм гӧҺ'дарйа хwә бьдьн сәр р'әqәме се сала: 1873-а, 1914-а у 1919-а. Сала Һәрә дур йа 1873-анә у р'әqәма Һәрә ньмьз жи йа we салейә. Тьштәки фә'мдарийә, wәки чьqа чуйә Һаqа р'әqәма бьнәлуе П'ампе зедәбуйә у әв зедайи чаwа дьвежьн, йа т'әбйәти буйә, ләвзедәбуне буйә. Р'әqәма Һәрә бьльнд сала 1914-а буйә-560 бьнәлу. Ле we шунда дәст бь кембуне буйә. Әва жи фә'мдарийә. Һәтани сала 1914-а сале ә'мре ә'дьли бунә у ләма жи бьнәлу ләв зедә бунә. Сала 1914-а йа дәстпебуна Шәр'е Һ'әмдьнйаейи пешьнә. Иди сале шер'да әw р'әqәм чьqа чуйә, Һаqа кем буйә. Әw жь р'әqәма сала 1916-а те к'ьвше. Ле ӧса

жи ә'йанә, wәки сала 1918-а 20—30 мале эздйа жь нәҺ'йа Дигоре, жь гӧнде Ширьнкӧйе, Әмәнчйире, Qӧзӧлqӧле, Qозьлще у ед майин мӧщаҺьр бун, Һатнә П'ампе. П'е-п'ейи wан Ордйа Т'урк'иае чәнд алйада эриш кьр, Һат дәрк'әтә Сәрдәраве, Аг'баране, Qәрәк'ьлисе (Кировакана ньҺа). Ль вьра әскәре т'ьрк ниве мӧҺащьре жь нәҺ'йа Дигоре к'ьшанднә бәр шур (ль Щамушвана Мәзьн, Әләгәза ньҺа), ньви жи гьртьн у чаwа дил бьрьн. Жь wана к'әс вәнәгәр'йа: Әw бьрьн бу, бьрьн. Әва бӧҺара сала 1918-а qәwьми. Һәта Щангир-аг'а хwә жь дәште Һесире эздйар'а гиҺанд, иди т'ьрка шӧхоле хwәйи qьлер кьрьбун. А бой ве йәкейә, wәки дәwса к'иси моҺащьра р'әqәма бьнәлуйе П'ампе зедәбә, Һәла сәрбара сәрда кем дьвә. Ӧсанә, әwе кем бунә-гьшк Һатьнә кӧштьне йане жи дил бьрьнә.

А бь ви тәҺәри, п'ампйа дӧ щара Һатьнә ви гӧнди: йәк дәстпебуна сәдсалйа 19-а, чахе Әрмәнистана Р'оҺьлате к'әтә нава говәка дәwләта Урьсете, йәк жи Һена Шәр'е Һ'әмдьнйаейи ә'wльнда. Һәрдӧ щара жи пәй qәwьмандьне к'ьвшр'а. Әва избатйа шә'дәтйа дәрәщәкә майинә жи. П'ара мьләте мәйи Һәри зерайи-к'ӧрде эзди т'ьме хwә ль әрмәнйа у дәwләта Урьс гьртьнә у чахе п'ьр'и-Һьндьки мәщал че бунә, дәст хwәда мәзила орт'а хwә у дәwләта Т'урк'иаеда дьреж кьрьнә, жь

синоре we дəwлəта хунхӧрə зӧлмк'ар дур к'əтьнə. У чаwа т'ариqе избат кьр, т'əне бь сайа щьмə'та урьс у диwана советие п'арəкə мьлəте мə азайи у сəрбəстйа мьлəтие дəст ани. Əw азайи нойабьра сала 1920-и hат, чахе Əрмнистанеда диwана советие hатə избаткьрьне. У шə'дəтикə азайи, бəхтəwари у пешк'əтьна к'ӧрде Əрмəнистана Советие жи ə'мре П'ампа дӧhə, е пəй сала 1920-р'а, гӧлвəдан у пешк'əтьна Сип'ана иройинə. А лəма жи нишандйина ə'мре Сип'ан-П'ампе hьм алие наскьрьне-занйариеда, hьм алие сəйасəтиеда дəрəщəкə фəрз, к'ардар у лазьмə.

Мə гот, wəки шə'дəтйа ə'мре П'ампа бəрейə бь ньвисар т'əне əв р'əqəм бун. Ле шə'дəти, избатикə wи ə'мрийə h'əwаск'арə майин жи həйə, кӧ бəхтар'а h'əта р'ожа иройин щи--щина майə, те qəйи бежи хут бона we йəке, wəки əм бькарьбьн бь щур'е дьhа зəлал у к'ьвш ə'мре П'ампа бəре у Сип'ана иройин hьмбəри həвкьн. Əм дьхwəзьн дəрhəqа we шə'дəтиеда бьньвисьн, чьмки əwə иро бəр ч'ə'ванə, ле сьва-дӧспа əwe жи мина бəрфа бəлəкйа hьле у шə'дə-шуде П'ампа бəре т'əне биранин у ньвисара сəр к'аг'əз we бьминьн. Əwана əw хьравə, к'əлəфə, авайе həдьми у нивщи həдьминə, е кӧ т'əк-т'ука, əw жи, чахе р'ьнд бала хwə бьдейи, хане дькьн, чьмки к'əтьнə бəр тə'лде шанəшине ньhайə бьльнд. Ль we т'аг'а

П'ампе, йа кӧ ль бəрп'ала ч'йае Дьбурийə, əw хани, к'ох, мəрəк, сьвдəр, гом у т'əwле бəре дьhа р'ьнд hатьнə п'арастьне. П'ампйа навəки ə'щев данинə сəр ван авайе т'аг'ейə бəре. Wанр'а дьвен: «Т'унела т'аг'а мьхайла». Т'унел кь т'унелə. Мəрьв жь ви сəри бьк'əве-we сəре дьнва дəре. Həму ч'ə'вие ван авайа həвваньн, həвва qəмьтинə, диwаре гьшка йəкə, арə орт'а wанда т'ӧнə, нə кӧ тӧ бежи т'əне орт'а ч'ə'вие авайе малəкеда, ле ӧса жи орт'а е щинарада. У, дьвəк, П'ампа бəре, йа hена Мьстие Шəмо, həма ви чешити буйə. Əв щур'е авайа ль гəлə гӧнде к'ӧрдайə ч'йа həбуйə. Мəрьве жь бəрəкəке, тахьмəке авайе хwə к'ипи həв че кьрьнə, wəки, чаwа дьвен, гӧhе wан сəр həвбə. Диwаре орт'а малада жи п'əлтьк hьштьнə, wəки р'оже ог'ьрме гьран, wəхта щəрд у щəрдбашйа давитə сəр wан, йане жи дьжмьн ль дəре йəки дьгьрт, ə'шарəтие бьдьнə həв, гьлие həв бьh'əсьн, бькарбьн зу həр'ьн həwара həв. Əв буйə П'ампа бəре.

Həта wан сала жи, чахе йəки п'ампи хwəр'а ханик давите, гӧнд-гӧндити ч'ə'вр'онайи дьдане у паше, чахе гьли дьhат сəр wи тьшти, həвр'а дьготьн: «Мьразе wи певə, фьланк'əсе ханики ӧсайи qӧвə авитие, wəки-говəнда шайикə гьран теда дьгəр'ə».

Ҥале ҥ̇əму гӧнде Əрмəнистанейə к̇ӧрда бəри диwана советие əв бу.

Ле иро? Иро п̇ампйа авайи, от̇ахе ӧсада дьминьн, е кӧ бь ҥ̇əму дəм у дəзгə, бь навмала хwə бь т̇ӧ тьшти жь от̇ахе бажар̇вана щӧда навьн. Wи гӧнде 70-е маледа щарна йəк от̇ахəкə фьрə сəр е ҥəйида зедə дькə у гəлə щинар бь ве йəке наҥ̇ьсьн. Ньҥа, чаwа дьвен, авайе дӧqате бунə ə̇дəт. Пешие, сале 30-ии чəнд мала, т̇əне чар пенщ мала от̇ах че кьрьн, дьҥа р̇аст-ҥəр малəке от̇ахəк у сьвдəрəк. Пəй шерр̇а жи от̇ахе бь wи щур̇əйи че кьрьн: от̇ахəк, сьвдəрəк, дӧ от̇ах-орт̇еда сьвдəр. We шунда щур̇ə гӧҥастьн, кьрьн щур̇е «углавой», жь хəбəра «чəнə». От̇ахəк дьрежайе давитьне, йəк жи бəр сəре wеда че дькьрьн у орт̇а ҥəрдӧ от̇ахада чəнə че дьбу. Əw чəнə жи дькьрьн əйwан, йа шушəкьри-шушəбəнд. Əва нəмуше сале 60-и бу. We шунда Р̇əшиде Мирзə у пəй wир̇а Хальте Ə̇мəр авайе дӧqате гӧндда кьрьн ə̇дəт.

Wəхтəке от̇ахе гӧнд сəр печ̇ие ҥəрдӧ дəста ҥ̇əсав дькьрьн у wана т̇ере дькьр. We шунда т̇ьлие ҥəрдӧ дəста бона ҥ̇əсавкьрьна wан мала qат дькьрьн, е кӧ от̇ахе wан т̇ӧнə бун. Ньҥа Сип̇анеда к̇əсəки бе от̇ах т̇ӧнə.

Wан сала, чахе əз ль Т̇ьвлисе мəк̇т̇əбеда ҥин дьбум, ҥавин-ҥавин дьҥатьм гӧнд, дьҥатьм, wəки р̇оже бəтал дəрбазкьм. Сала ə̇wльн,

чахе жь бажер̇ вəгəр̇йам, тьштəки ə̇щев бəр ч̇ə̇ве мьн дьqwьми, к̇ьвш бу: от̇аха мə бəр ч̇ə̇ве мьн ӧса ньмьз хане кьр, wəки мьн ҥəw т̇ьре əw ə̇рдеда ньщиайə: wəкə метрəке. У əмəки мьн ӧса т̇əг̇мин кьр, wəки əз дькарьм р̇абьм сəр бане we у жь wьра бемьнəт банздьм ə̇рде. Ҥəмин ханмане гӧндə майин бəр ч̇ə̇ве мьн бубун ҥольке ӧса, е кӧ мə зар̇отйа хwəда мина Балули Занə че дькьрьн. Паше əз мə̇на ве əщеве пе ҥ̇ьсйам: мьн бажер̇да хан-мане бьльнд, е се-чар qате у дьҥа бьльнд дитьбун, ч̇ə̇ве мьн, мина тьштəки, ҥини wан бубу у лəма от̇ахе мə у хазма авайе гӧнд ньмьз к̇ьвш дьбун. Ҥьлбəт, паше ч̇ə̇ве мьн ҥини дидəма гӧнд бун, авайи бəр ч̇ə̇ве мьн ҥатнə сəр qьрафəте» хwəйə бəре, иди əw тьшт нəмəк̇ьли: Ҥəта əз чəнд сале дьн ль гӧнд вəгəр̇йам, иди бəнгзе wи т̇ам ҥатьбу гӧҥастьне. Əw се-чар от̇ахе гӧндə бəре ль бəр е т̇əзə бунə «п̇əпук». Qəдəфə жи ль сəр бане от̇ахе гӧнд п̇əйдə бун, qəдəфе сор̇ə-сьпи. П̇есира гӧндйа жь дьлопе бӧҥаре хьлаз бу.

Ньҥа гӧндда дӧ авайе дӧqатейə дьн жи диҥар бунə: авайе дəрсдара у е мəк̇т̇əба Сип̇анейə хwəндна орт̇ə. У, чахе дурва бала хwə дьди Сип̇ане, тə ҥəw т̇ьре п̇əр̇ки бажар̇е wə̇де ньҥайə. Ле əз йа хwə бежьм: П̇ампа бəре, хазма дидəма we дьҥа мьн хwəш дьҥат. Qə на, бона мьн нҥа ӧсанə. Бəре ə̇wльн əз жь ди-

дəма бажаре wəде нһа а'щьз бумə, əw мьнр'а мина тьштəки буйə нишана əмре к'əсьр, нə р'əһ'ət. Мьн бира гöнде мəйи бəре кьрийə, бира П'амп у п'ампие бəре, мьн, чawa һəваləки мə щарəке гот, бира мьрийа кьрийə. Мьн бира бина дуе тəнруре т'əзədадайи, дəwе к'упе һəр'и, дəwе qətанди у лорька, бина к'охе дйа хwə, шире «р'ахьсти», авр'енщ у э'йаре тораqе кьрйə, мьн бира харьна дəсте дйа хwə кьрийə. Гöнд у т'əбйət йəкьтикə т'омəри бун: мəрьв ньзаньбу ль к'идəре qумаха хени хьлаз дьвə, к'идəре дəст бь зəви, хозан у бостане мала дьвə. Ле нһа? Нһа лawька сур у бəдəн, т'ор'е wəкə е Мöхöрзəмине у хасбаг'че Щьзира Бота к'ьшандьнə дора авайе хwə, у|əме Бор'е Мəме Алан кö биньн, wəки сəрр'а фырqаскə? Лawька сур, т'ор' данинə орт'а хwə у т'əбйате: зəвие һешин, чимгане хwəш, г'öл у сосьна, ле хwəр'а, орт'а we суреда э'рдəки р'əqи-р'ут йане жи бетон һьштьнə. К'и чь дьхwəзə бьра бежə: əз дьһа зə'ф П'ампа wан сала, П'ампа зар'отйа хwə, п'ампие we һене һьз дькьм. Qəйи əва һьзрəта мьнр'а жи гьредайə, һьзрəта һьндава р'оже бöһöрида, е кö we иди вəнəгəр'ьн. Əw жи һəйə. Ле əw йəк жи һəйə, wəки, чawa дьвежьн, ава мьн у п'ампие иройин щəwəкер'а начə. У нə кö хəйсəте мьн һатийə гöһастьне, ле на хəйсəте гöндие мьн буйə е нəнаскьрьне: əw

жи һимли хопанер'а у чəнд дəрəще э'мре нöһр'а гьредайə.

Wан сала, wəхта гöндда дьбу шайи, дəф у дə'wət, хwəйе we бəри т'əва т'ьвдира лəмп'а дьдит, əw жи, чawa мьн жоре гот, е чəнд мала һəбун. Сала 1953-а бу дəнги, кö энергйа электрикие we бе гöнд. Һьнəка бawар кьр, ле һьнəке мина Р'əхбəта Щəлил qə ина нəкьрьн. Əва тə, нə вьрда, нə wеда гот: «Бо, э'щева нəкьн: П'ампушкə у лəмпушкə?». Ле һе салəк дəwр нəбубу, əw жь готьна хwə п'ошман бу: лəмп'е Илйич гöндда бунə р'ез, хəмлəкə һькйати данə П'ампа р'əнгин.

Wан сала П'ампеда, чawa мьн иди готийə, патефоне дö мала һəбун. Чьма т'əне П'ампеда? Пирка Гəwре, кö əw патефон сер, тьштəки батьни һəсав дькьр, ле wəки иро һəбуйə, we ищар чь нав ль р'адиое у р'адиоһьлданоке бькра, we дурдитьнокер'а чь бьгота, wəки нһа һəр малəкə Сип'анеда һəйə?

Wан сала, чахе дьбу багəр, шöхöле һəри чəтьн анина аве бу. Щəwa орт'а гöнд буз дьгърт, дьqəр'ьми. Чəнд мере зəг'м дьчун, сьве зу һəта нивро, к'öте-к'öте тəвəке бузейи qальн qöл дькьрьн, qöни вədьдан, һежа гöндйа дьдан э'лб у qəйнт'əра, дьчунə аве. У готи бьк'ətана сəр чока, сəһ'ətəке ав жь qöнйа к'ур һьлч'ьнандана. Чawa мьн жоре гот, пирка мьнə Хəме бь wи т'əһəри, багəре П'ампеда р'оже дə-пан-

здэ пӏи ав бона вэхарьна нэфэра у бона мале гьран данин. Ӏавина жи пӏампӏа ава щэwе вэдьхwарьн, чьмки кание гӧнде мэ зэӏф дурьн. Чахе пэз у дэwар бэрдьдан-ава щэwе шелӧ дьбу. Бона ава зэлал у сар бона вэхарьне биньн, диз у буке Пампе бэрбангда дьчун Даване. Сала 1960-и бу. Го: «We аве биньн гӧнд, ава каниейэ сар». Диса ӏьнэка бawэр нэкьрьн. готьн: «Шӧхӧлэки чэтьнэ, кани дурьн». Ле дӧ сала шунда, сала 1962-а орт'а Пампеда ль чэнд щйа бу бьлдина ава сарэ мина ч'ьр'а шир, ава Канйа Бэла. Ньӏа сип'анйа дэстпе кьрьнэ луле аве дьк'шиньн мале хwэ жи.

*
* *

Ӏэйф, избатие бь ӏургьли дэрӏэда т'астиқбуна қэйде советие гӧнде мэда бьн дэсте мэда т'ӧнэнэ. Wэхтеда мэ жь заре мэзьна гьли-готьне дэрӏэда we қэwьмандьна мэзьнда ӏьлнэдан, эм т'эзэ сэр ӏьше хwэда ӏатьнэ, ле иди дэрэнгэ. Ӏьлбэт, эз дэрӏэда wан гьлйада дьвежьм, е кӧ к'ьтебе т'ариқеда т'ӧнэнэ, дэрӏэда р'ожа т'эстиқбуна қэйде нӧӏэ э'wльнда, дэрӏэда we йэкеда, кӧ щьмэ'та гӧнд чь тэӏэри эw қэбул кьр, к'и we щьватеда ӏазьр бу, эw мэрьве э'w-

льн к'и бу, кӧ эw мьзгинйа хере ани у тьште дьнда. Т'эне эз we йэке заньм, wэки белук йане жи т'аг'бурэкэ Ордйа Сор, йа 11-а гедука Сьпитакер'а ӏатийэ у бэрбь Ереване чуйэ у дьвен незики гӧнде мэ эскэре диwана дашнака т'опе хwэйэ гьредайи, тӧндӧрӧст щида ӏьштьнэ, р'эвинэ. Ӧса дьвен. Ле эм ӏаж пе ӏэнэ, wэки ви гӧнде ль щие ӏасейэ бьч'укда жи қэйдэ-қануне нӧӏ ӏеса щие хwэ нэгьртьнэ. Пропаганда джмьна, кӧ жь алие дэwлэтйа, шех у п'ире р'еаксионда дьӏатэ бэлакьрьне, болшевик нишан дьдан чawa мэрьве бе дин у бе иман, йане: бе р'э'м у бе исаф, мэрьве ӧса, е кӧ бьр'йар кьрьнэ ӏэму қэйдэ-қанун, дэб у р'ьзма э'мре щьмэ'те п'епэскьн, гьшка «бьн льӏ'ефэкэ мэзьнда бэрэвкьн у бькьн ч'ьрап'ьф». Бь ви тэӏэри, мал-ощахе, нав у намусе гьва we п'епэскьн, бьдьн ӏьланине. У ӏьнэ мэрьве кемзанэ хефьк жь ван гьлйа бawар дькьрьн: нэ ахьр бьнэлуйе гӧнд п'ае п'ьр'е нэхwэнди бун. У болшевике нэӏ'йе у гӧндэ э'wльн ӏэрэк'эте п'ьр' хэрщ кьрьн, wэки нет у мэрэме қэйдэ-қануне нӧӏэ э'йни щьмэ'тер'а шьро вэкьн, wана бьдьн бawаркьрьне, сэрwэхткьрьне, wэки эw гьлие, кӧ пропаганда дьжмьн бэла дькьн, жь сери ӏэта бьни вьр' у дэрэwьн, wэки мал, ощах, ӏэлэқэтие жьн у мэр, нэфэре майин we диса бенэ п'арастьне, чawa қануне зйарэти.

Диwана советие, qәйдә, һәләqәтие сосиалистие бь сайа шӧхӧлкьрьна комунисте П'ампейә һелә избат бун. П'ампеда пешие комсомол пешда һатьн: Сәфое Кәсо, Аһ'мәде Хӧдо, Сьлемане Хӧдо, Фәтие Иво, Әмьре Усьв, Нәзәр у Мисак Хачатьрйан, Исаке Ә'мәр, Элое Qймәз п'ампие ә'wльн бун, кӧ к'әтьн нава т'әшкила щаһьлайә лениние-комсомоле. Әw бун, wәки бь льнге п'ехас, чипр'ут, бәйраqа сор феза сәре хwәда дьгьртьн, бь р'ӧһ'дарбун у к'ӧбари орт'а гӧндр'а-сәр р'йа шошер'а һәвразбәржер дьчун-дьһатьн, дьк'әтьн мәшqе у газие мqабьли дьжмьне сьньфие бь дәнгәки һелә дьготьн: «Бьра ӧндабьн кулак у к'әдхӧр». We шунда щаһьле П'ампейә ә'wльн бунә әндәме партиа лениние, партийа болшевика. Сальһ' у Узое Бәк'ьр, Фәтие Иво, Р'әшиде Мирзә, Әшое Һути, Ә'мьре Усьв гӧндда әндәме партиаейә пешьн бун. Паше Щәwое Мамо, Әфие Ә'вдо, Щә'се Осе, Әщәме Һәмид, Элое Qәймәз, Аһ'мәде Мирзә, Ә'зизе Әшо у ед майин нава щерге партиаеда һатьн qәбулкьрьне.

Сала 1934-а пайизе П'ампеда малһәбуна колектив-колхоз һатә тә'шкилкьрьне. Усьве Һәсән жи бу сәдре wейи ә'wльн. Колхоз бу һ'име хwәшкьрьна һ'але п'ампйа, һ'име бәхтәwарйа wанә иройин. К'е we qә на, 50-сала бәре баwар бькра, wәки бь сайа qәйде советие ль ви гӧнде ч'йа нава 20—30 салада щот у

кам, к'отан у т'апане сал у зәмана we т'ам бенә һьланине, дәwса wан трактор у комбайне бьгрьн, ле дәwса ә'рәба-автомобиле барк'еш. Чаwа мә жоре гот, к'е баwар бькра, wәки дәwса дӧ мәһа тракторе нәһ-дәһ р'ожада ә'рде шовкьн, дәwса дӧ-се мәһа комбайне һ'әфтекеда нан бьдрун у бьк'ӧтьн. Щьмә'те жь we щәфак'еши, зьнеqәтйа сал у зәмана хьлазбә.

МӘК'ТӘБ, ХWӘНДЬНА ЩЬМӘ'ТИЕ, ДАНИНА Р'ЬК'НЕ МӘДӘНЙӘТЕ П'АМПЕДА

Бәри диwана совтие т'әмамйа qәза Ереване (Р'әwане) у марза Qәрседа, ль к'идәре к'ӧрд дьман, т'әне пенщ гӧнде к'ӧрдада мәк'т'әб һәбун: ль Qӧндахсазе (ньһа Р'йа т'әзә), Щамушвана Мәзьн (ньһа Әләгәз), Зоре, Бащәлуе у Оргове. Дәрсдаре wан мәк'т'әба урьс бун, чьмки wанда шагьрт т'әне һини зьмане урьси дькьрьн. Хәма диwана п'адше зьмане к'ӧрдайи зькмакие нибу. Әw мәк'т'әбе элементар бун, к'ижанада шагьрт анщах һини хwәндьн-ньвисаре дьбун. Пешйа т'әстиqбуна qәйде советие ль т'әмамйа Әрмәнистана Р'оһьлате т'әне дӧ дәрсдаре к'ӧрд пешда һатьн: Ә'лихан Шагинов жь Ә'сланлуйа нәһ'йа Сӧрмәлие (Синәке) у

Qанате Надьр ль П'оште (ньһа Ә'мре т'әзә). Ле П'ампеда нә мәк'т'әб һәбу, нә жи, фә'мдарийә, шагьрт у дәрсдар. Һаqа буйә ардьмйа диwана п'адше Урьсете бона щьмә'те, wи п'адшайи, е кӧ хwә Һ'әсав дькьр баве щьмә'те, ле әw нава т'арие, пашдамайинеда дьһьшт, хазма мьләте ч'ук, е ль гошә, п'әр'е wәлет.

Мәзьне мә гьли дькьрьн, wәки wан сала п'ампйа бь дәсти мәрьвәки-дӧда нә'мә хәрибе хwәр'а дьньвисьн. Әгәр гьлики дьзива жи һәбужь е нә'мә дьньвиси-һиви дькьрьн, ле дьһатьи лава-диләка: «Әз бәхте тәдамә, те к'әсир'а нәвежи, Мьстое мьнр'а бьньвисә...» У т'әмие хwә дькьрьн.

Сала 1922-а бу. Һӧкӧмәта Әрмәнистана Советие бьр'йар дәрхьст гӧндәки к'ӧрдайи ч'йада-П'ампеда жи мәк'т'әбе вәкә. Дәрсе мәк'т'әба чарсалә we һене ода мала Тәйаре Озминда дькьрьн. Истол-р'уньштока шагьрта т'әхтәки гӧловәр' бу. Шагьрт бәр wи т'әхт'әйи сәр сәргина р'удьньштьн. Ле әва жь бәре четьр бу, әгәр әм Һ'але бьнәлуе П'ампәейи бәре-Ә'мие Феро бир биньн. Чахе жь П'ампе дәртейи, бәр п'ала Qәмәрдаг'ә р'оһьлатер'а, р'йа шошейә бәрер'а бәрбь шьмале һьлдьк'ши, дьчи дьгиһижи нәwаләкә тәнг, кӧ орт'а гедука Сьпитаке у Qәмәрдаг'да һатйә һәв. Ве нәwалера дьвежьн «Qӧлч'ьке тә'ри». Тә'ри, кӧ тә'ри. Те qәйи бежи ль вьра мәзила тә'ве жи кьнә: дәрәнг дәрте у зу

жи дьчә ава. Звьстана т'әне тәрәwьл, чаwа дьвен, гӧре сәре ч'йа ль вьра р'еч'е ль пәй хwә дьһельн. К'ижан бәндә тӧрӧш дькә бәре хwә бьдә ви щие беwа у саwк'еш? Һ'әд у qӧрсаг'е к'е һәйә бьдә нав багәр у фьзьлдумана Qӧлч'ьке Тә'ри? Дә, ь'аща дьле Ә'мие Феро чьqа п'ьр'буйә, wәки зьвьстана, чахе зукина дәба, ба у багәре буйә, р'еwие сәре р'йа хальфинә чәндьк-чәнд щара хwә ль Qӧлч'ьке Тә'ри «щер'ьбандийә»,навр'а дәрбаз буйә, чуйә-һатийә: «барәки» гьран жи ль сәр пьште. Әw пьшто жи кӧр'е wи буйә. Әва йәка дәвә-дәви сәдсалике, qӧр'нәке бәре бу. Го, Ә'мие Феро кӧр'е хwәр'а дьгот: «Лао, чәрха дьне сәр хwәндьнейә». Әв ширәт сәр зара әwи кӧр'е хwәйи Мирзә пьшта Qӧлч'ьке Тә'рир'а дьбьр, дәрдьхьст Һ'әйло гӧндәки әрмәниайи дур — Чотьр' (ньһа Сарамеща нәҺ'йа Сьпитаке), wәки бәр дәсте к'әшиш хwәндьне һьлдә. А ләма жи Һ'әта сала 1922-а П'ампеда т'әне дӧ мәрьве Һ'әрфнас, бона we һене хwәнди һәбун: йәк Мирзе Ә'мо, е дьн-Хальте Хәто.

Мә гот, wәки мәк'т'әб сала 1922-а П'ампеда вәкьрьн у сәрwер у дәрсдаре wейи ә'wльн әwләдәки щьмә'та әрмәнйа Ваһан Мьхит'арйан к'ьвш кьрьн. Әва әw мәрьв бу, е кӧ п'е хwә авит П'ампе, навит-бу Һ'ьзкьрие т'әмамйа щьмә'та гӧнд. Наве Ваһан Мьхит'арйан Һ'әта ван сале пашьн жи, чаwа дьвен, п'ьзка сәр лева

wан пӏампӏа бу, е кӧ әw дитьбун, пер̣а дәрбазйа ӭмьр кьрьбун. Щарна, хазма хернәхазе щьмӛта мә дьвежьн, wәки кӏӧрда жь хwәндьне Ӈьз нәкьрьнә, хwә ль хwәндьне нәгьртьнә, дәрде wан пәз буйә, ӭмре кӏочәрие. Бәре ӭwльн әw пьр̣с, кӧ кӏӧрд Ӈимли кӏочәр бунә, зува жь алие ӧлмда Ӈатийә инкӏаркьрьне. Ӈа дӧда, әw йәк, кӧ наве дәрсдаре гӧнди ӭwльн Ваһан Мьхитӏарйан Ӈәта ньһа жи гӧндда сәр заре бьнәлуйайә у бь қәдьргьртьнәкә тъбәрки, зйарәти wи нави Ӈьлдьдьн, шӛдәтйа we йәке дьдә, кӧ щьмӛта мә чьqа қәдре қәләме, қәдре хwәндьне занә. Ле, Ӈьлбәт, Ваһан Мьхитӏарйан, кӏижанир̣а гӧндие мә бь щур̣е садә готьнә Ваһан, ланqи ви қәдри буйә ӧса жи бь сайә хәйсәте хwәйи мәрьвтайе, мәрьвӈьзйие у хазма кӏӧрдӈьзие. Әм готи тӧ сал у зәмана нав у әмәке wан әwләде щьмӛта әрмәнйа бир нәкьн, е кӧ пәй тӏәстиqбуна қәйде советнер̣а хwә, сьрафәт у Ӈәрәкӏәте хwә тӏам пӏешкӏеши шӧхӧле хwәндьна щьмӛтие, мәдәнйәте кьрьн нава кӏӧрде р̣еспубликаеда. У ве дәрәщеда, нава we кӏома әмәкдаре мәдәнйәта мәйә ӭсле хwәда әрмәнида, нава дост у херхазе щьмӛта кӏӧрдайә амьн у Ӈәлалда наве Ӈәри Ӈьзкьри, деме Ӈәри гәш Ӈакоб Гӏазарйанә (Лазо), кӏижанир̣а кӏӧрда бь Ӈьзкьрьн у бой қәдре дьне готьнә Апо. Бәле, кӏӧрда әw бьре баве хwә Ӈәсав кьрьнә. Әва әw мәрьве хwәйе хwәндьна дәрәща бьльнд, әw

фькьрдаре әрмәниайи мьләтиейи наскьрийә, е кӧ занәбуна зьмане кӏӧрди да хәбате у бона зар̣е кӏӧрда Әрмәнистана Советиеда әлифба кӏӧрдийә ӭwльн бь наве «Шәмс» Ӈазьр кьр у ль Эщмиазине да чапкьрьне. Бь ве кӏтеба Лазо Ӈәтани кӏӧтасйа сале 20-и ль Әрмәнистане нәхwәндити дьдан Ӈьланине, гӧнде кӏӧрдада дәрс дьдан. Паше Лазо ль Тьвлисе сәва зар̣е кӏӧрдайә ӭтимә бехwәйи мәкӏтәба интер̣нат да вәкьрьне, кӏижанеда зар̣ бь кӏьнща у хӧрәква р̣рази дькьрьн. Лазо у кӏӧлфәта wи-Олга Гӏазарйане бь Ӈьзкьрьн у хәмхӧрйа wәкә де у баве Ӈәлал зар̣е кӏӧрда тӏәрбәт у Ӈин дькьрьн. Ләма жи, чawa мәзьна бир дани, wәхта Лазо сала 1926-а чу р̣ӛмәте, кӧрманще Тьвлисе әw wәкә әмләде щмӛта мәйи Ӈәри Ӈьзкьри тӏәслими ӭрде кьрьн. Қӧлфәте кӧрманща, го, сәр wи мере че, wи мәрьве Ӈьндава щьмӛта мәда Ӈәлал у әмәкдар дьньватьн, кӏлам давитьнә сәр. Вьра лазьмә бьдьн кӏвше, wәки гәлә шагьрте Лазо пашwәхтие бун занйаре кӏӧрдә ӭйан, хәбатчие партиае у дәwләтейә кӏвш.

Лазо тӏәне нибу. Ве дәрәщеда гәлә Ӈогьре wи, гәлә пәйӈатие wи нава щьмӛта әрмәнйада пӏәйда бун у жь wана йәк жи әw Ваһан Мьхитӏарйане кӏархер бу, е кӧ Ӈатә Ӏампе мәкӏтәб вәкьр. Лазо, Ваһан Мьхитӏарйан у чәнд Ӈәвале wанә майин, е кӧ сале 20-и у 30-и гӧнде кӏӧрдада чawa дәрсдар хәбьтин, әw әрмәние жь

Әрмәнистана Р̌оавае бун, е кӧ зьмане кӧрди wәкә е зькмаки заньбун. Әwана әw әwләде щьмә̀та әрмәнйа бун, е кӧ бәр ч̀ә̀ве хwә хәзакьрьна щьмә̀та хwәр̀а т̀әвайи йа кӧрде эзди бь дәсти әскәре Ордйа Т̀урк̀йае дитьн, е кӧ заньбун, wәки мина йазйа һәрдӧ щьмә̀те щинар, ӧса жи дьжмьне wан йәкә-сәрwере Т̀урк̀йаейә мьләтчи, шовинист-пант̀уркист у панисламист. Әwана бәр ч̀ә̀ве хwә дитьбун, кӧ бь чь тәһәри п̀аки щьмә̀та мә нава қәтьлхуна Шәр̀е Һәмдьнйаейи әwльнда хwә да сәр әрмәнйа у ль Сардарапате (Сәрдәраве) у Аг̀баране избат кьр, wәки әw дост у т̀ьфаqдара әрмәнийә Һәлал у амьнә. Чахе гьли те сәр һәләqәтие кӧрда у әрмәнйа, досте щьмә̀та мәйи мәзьн, әwләде щьмә̀та әрмәниайи лаиq академикос Һовсеп̀ Орбели дьдә к̀ьвше, wәки һәлабәла шәр̀ у дә̀we гьранда, чахе мәрьв һәw т̀ьре дәзие р̈ӧһ̀анине орт̀а һәрдӧ щьмә̀тада (әрмәнйа у кӧрдада) әвәкә we бьqәтә, ле әw йәк нәqәwьми. Пей Шер̀е Һәмдьнйаейи әwльнр̀а жи әрмәние жь Әрмәнистана Р̌оавае, е кӧ хьравайа һьнә бәг у аг̀е кӧрдайә нәп̀акә фьроти һьндава хwәда дитьн, т̀әрка страна к̀ьламе кӧрди, хәвәрдана бь зьмане кӧрди нәдаң у һәла сәрда жи бь ах у кован, бь һьзрәта к̀ур дости у щинартйа әрмәнйа у кӧрдайә бь сәдсалиайә қәнщ бир данин, йа кӧ р̀уе сәйасәтйа һӧкӧмәта «т̀ьрке щаһьлда»

бь чапәкә к̀ьвш һәр̀ьми, си к̀ә̀тә сәр. А һәма әв йәк Һ. Орбели Һәсав дькьр т̀әвгьредана р̈ӧһ̀ание, йа кӧ бәр щер̀ьбандьне һәрә гьран тәйах кьр. Лазо, Баһан Мьхит̀арйан, һәвале wанә майин хенжь зьман ӧса жи әрф у әдәт, дәб у р̀ьзма щьмә̀та к̀ӧрда, зарготьна wейә дәwләмәнд р̀ьнд заньбун, ләма жи гәлә зу жь алие wеда һатьн Һьзкьрьне, лаиqи ит̀бара к̀ӧрдайә т̀ам бун. У чьмки Баһан Мьхит̀арйан рьзма әширие р̀ьнд заньбу, әw бу һәвал-һогьре гьрәгьре П̀ампе, мере wейә к̀ьвш у т̀әви wан ӧса жи гәлә пьр̀се һәләqәтие бьнәлуйа сафи дькьрьн, дә̀we гьран че дькьрьн. Баһан бу һогьре мере п̀ампейә ӧса, чаwа Әмәре Чәто, Әмәре Чәтое Хәло, Надие Сә̀до, Иские Сьло, Qәрие Чәто, Дәwреше Бәдо, Усьве Һәсән, Әмәре Мамо, Сафие Қәсо, Таһаре Хӧдо, Әмәре Бәдо, Бәк̀ьре Шәмо, Һәсәне Иво, Qәрие Һәсо, Щьмшите Т̀әмо, Р̌әсие Һьсо, Ивие Һьсо, Әшие Озмин, Аһмәде Қало, Хәмие Әйо у ед майин, е кӧ qәдрәки п̀ьр̀ нава эла хwәда qазанщ кьрьбун. Чахе бә̀са Баһан Мьхит̀арйан дькьрьн, те бира мьн, мере П̀ампейә әw дитьбун, бе шькбәри, бь qәдьргьртьнәкә мәзьн дьготьн: «Wаһ, мала wә авабә, к̀а мере бьгота әз Баһаньм-һәбу: бьчуйа хуна, хун сафи дьбун».

В. Мьхит̀арйан ӧса жи гӧндиар̀а дәрһәqа нет у мәрәме диwана советиеда, qәwьмандьн у wәргӧһастьнед дьнйаеда шьровәдькьр. Мәк̀-

ҭәб жи бу әw ощах, жь кӏижане кадре гӧндхwәндие әwльн дәркӏәтьн, е кӧ бун пионер, комсомол, партиаван у активист, хәбатчие партиае у советие, чекьрчи у ҭәшкилдаре әмре нӧҺ.

Бона we Һене, сале 20-и у 30-и тьштәки нәбинайи бу, wәки қиза кӏӧрд Һәрӏә мәкӏҭәбе, рӏәх зьлама рӏуни, бәр мере рӏусьпи бь дәнге бьльнд кӏътебе бьхунә. Ле әв шӧхӧле чәтьн жи ль Һәв Һат. Гӧлизәра Мәмәд, Щәма Бәкӏьр, Һьнара Мирзә, Чила Әмәр, Нәвата Қәро, Һьзрәта Әмәр — әвана әw қизе гӧнд бун, е кӧ рӏйа хwәндьне бона жьна кӏӧрд вәкьрьн. Ле пәйирӏа Гәрдәна Усьв, Сусика Әшо, Аса Бәкӏьр у ед майин нә кӧ ҭәне чунә мәкӏҭәбе, ле ӧса жи бунә комсомол.

Чахе В. Мьхиҭарйан сала 1928-а хатьр хwә жь пӏампйа хwәст, Һәла Һе гӧндда дәрсдаре кӏӧрд ҭӧнәбун. Ве щаре Һакоб Гӏазарйан Һатә Пӏампе. Әва нә Һакоб Һазарйан Апо (Лазо) бу, ле йәки дьн бу, әw жи әwләде щьмәта әрмәнйа, әw жи херхазе щьмәта кӏӧрда. Арӏакӏел Аветисйан жи Һатә Пӏампе, wәки дәwса Һ. Гӏазарйан бьгрә, wәки заӏе гӧнд бе дәрсдар нәминьн.

Сале 30-и wәргӧҺастьнәкә кӏьвш кӏәт гӧнд. Шагьрте В. Мьхиҭарйан гьҺиштьн, чаwа дьвежьн, бәжьн кӏьшандьн у бунә Һәвалбәнде әрмәние бьра, бунә дәрсдаре гӧнде хwә. Әw дәрсдар

әвед Һан бун: Узое Бәкӏьр, Фәтие Иво, Рӏәшиде Мирзә, Щәwое Мамо, Сьлемане Хӧдо, Һьсе АҺмәд, Исое Һащо, Иские Әмәр, Әмьре Усьв, Германе Әмәр, Әвдие Қәро. Рӏастә, хwәндьна wанә бьльнд ҭӧнәбу, ле гәләк жь wана бь сьрафәт у щеӏьбандьна хwәва Һьнкӏуфе дәрсдаре хwәйе хwәндьна бьльнд бун. Ле әв дәста дәрсдаре кӏӧрд щарәкеӏа, гьшк бь Һәврӏа нәдьхәвьтин. Сале щӧда-щӧда Һьнәк жь wана дәрбази хәбата малҺәбунне, советие у партиае дьбун у нәҺиеда кадре кӏьвш бун. Ләма жи гӧнд, мәкӏҭәба we Һәла Һе Һәwще дәрсдаре дәрәкә бун, кӏижан, әгәр әм Әфое Кӏәлойи жь гӧнде Чобанмазе у Тикое МьҺойи жь гӧнде Әләгәзе Һәсав нәкьн, гьшк әсле хwәда әрмәни бун. Чьқа хорт у қизе әрмәни Һатьнә гӧнде мә у чунә, ле Һәр йәки wан биранинкә қәнщ ль пәй хwә Һьштийә. Дьқәwьмә, Һьнәк жь wана ньҺа ҭӧнәнә, чунә рӏәмәте, ле шагьрте wан манә у бь шекӏьрдари наве дәрсдаре хwә Һьлдьдьн.

Сала 1937-а мәкӏҭәба Пӏампе кьрьн йа Һәфтсалә. Бой ве йәке жи дәрсдаре щи ҭере нәдькьрьн у диса е дәрәкә дьҺатьн. Һәта сале 40-и у 50-и жи пӏае дәрсдаре мәкӏҭәба гӧндә пърӏе диса әрмәни бун. Нава wанда дәрсдаре ӧса Һәбун, е кӧ Һьм пӏешәкзане сәр дәрәща бьльнд бун, Һьм жи бь Һәлали дьхәбьтин, Һәрәкӏәте хwә оӷьра Һинкьрьна заӏада нәдь-

ħевьшандьн. Чәнд лаwьке әрмәнийә жь гӧнде Сахкаħоыите (Ħәщихәлила бәре) мәк'т'әба П'ампеда хәвьтинә, жь wана лаиqә әм наве дӧ бьра бьдьн-Мак'сим у Николай (Авагйана) к'ижана хwә бәр ħәв гӧвастьн у навәки qәнщ пәй хwә ħьштьн. Йәк жи диса бьнәлуйе wи гӧнди Ħрач Тонойан бу. Занәбуне к'ур данә шагьрта Мамикон Халат'йан у Саргис Никойан. К'ижани бежи? Йәк жь йәки четьр.

Сале щӧда-щӧда сәрк'ари мәк'т'әба гӧнд кьрьн Мик'аел Саħакйан, Григор Ħакобйан у Ħрач Геворгйан. Ле иди к'ӧтасиа сале 50-и и дәстпебуна сале 60-и к'ома дәрсдаре к'ӧрдә гьран, йа кадре гӧнд ħәв гьрт. Бәхте мьн жи ле хьстийә се сала we мәк'т'әбеда чаwа директор бьхәбьтьм, ль к'идәре wәхтәке шагьрт бум. Әw сале 1958—1961-е бун. Әз ль вьра р'асәри чәтьнайикә мәзьн ħатьм: мьн готи сәрк'ари ль чәнд мәрьва бькра, е кӧ wәхтәке дәрс дабунә мьн. Ħәта к'ӧтасие жи мьн нькарьбу әw п'әрда шәрме бьqәтанда, йа кӧ орт'а мьн у wанда ħәбу, чәwа орт'а шагьрт у дәрсдарада.

Жь сала 1961-е ħ'әта сала 1977-а Щәwое Мамо директори ль мәк'т'әбе кьр. Вьра лаиqә әм чәнд гьлйа дәрħәqа ви дәрсдаре әмәкдарда бежьн, е әмәкдарә нә кӧ т'әне бь шӧхӧлкьрьна хwәйә п'ьр'саләйә беqӧсур, ле бь р'әсми. Әwи бь ә'мьрньвисара пар'ламента Әрмәнистане наве дәрсдаре р'еспубликаейи әмәкдар стәндийә.

Ħәwаск'арә, wәки жь пенщ дәрсдаре к'ӧрдә әмәкдар сьсе жь П'амп'енә: хәнжь Щеwое Мамо, Бахчое Иско у Ә'зизе Иско (ль Т'ьвлисе). Щәwое Мәмо жь сале 30-и ħ'әта ньħа т'әрка wи шӧхӧле ħ'ьзкьри нәдайә. Чьqа-чьqа хорт у qизе П'ампе у Чобанмазе бәр дәсте wи ħин бунә, жь к'ижана гәләк пашwәхтие бунә шайир у ньвиск'ар, жур'налист у дәрсдар, ӧлмдар у дәрсбеж, хәбатчие партиае у советиейә к'ьвш. Щәwое Мамо әw дәрсдарә, е кӧ р'асти жи, бе ħевьшандьн, бе бәрмайин т'әмамйа занәбун, щер'ьбандьн, зен у сьрафәте хwә хәрщ кьрийә сәва ħинкьрьн у т'әрбәткьрьна зар'а. Те бира мьн: Щәwое Мамо т'ьме дәрсе зедә дьданә wан шагьрта, е кӧ хwәндьнеда сьст бун у т'ӧ щара газьн жь хәбата гьран нәдькьр. Ħәwаск'арә, wәки ħ'әму дәрсдаре мәк'т'әба гӧндә иройин жи шагьрте wинә. Щәwое Мәмо wи чахи жи хwә чаwа бажар'ван у wәт'әнħ'ьзе ә'йини к'ьвш кьр, чахе щәрде ħимлерие бь нәмами авимьәнә сәр wәлате мә. П'есира wи әwләде щьмә'та мәйи лаиq бь орден у медале ħ'ӧкӧмәтева хәмьлийә.

Мьн очеркәкә мәзьн бь наве «Гӧндәк буйәк бу, ле...» сала 1970-и ньвиси у we сале жи әw р'ожнә'ма к'ӧрдида ħатә чапкьрьне. Әw т'ам п'ешк'еши т'ариqа мәк'т'әба П'ампе бу. Wи чахи мьн ньвиси, wәки В. Мьхит'арйан зенди буйа, we «шаш у мәт'әл бьма, әгәр ви гӧнде ч'укда

ħaqa дәрсдаре бь хwәндьна бьльнд бьдитана». Бәле, wи чахи у пәйр̓а ве мәк̓т̓әбеда хенжь Щәwое Мамо у Р̓әшиде Мирзә, әв дәрсдаре хwәйе хwәндьна бьльнд дьхәбьтьн, у йа ħ̓әwас-к̓ар әwә, гьшк жи бьнәкуйе П̓ампе: Сталике Узо, Ферике Усьв, Авт̓андиле Фәти (wи чахи сәрwере п̓ара хwәндьне, пәйр̓а-инструкторе Комитеа нәħ̓йа Арагасейә ПӘК у к̓атьбе комитеа wе нәħ̓иейә партиае), Бәк̓ьре Р̓остәм (ньħа сәрwере п̓ара хwәндьне), Ә̓зизе Щәwо (паше директоре мәк̓т̓әба Дерькейә хwәндьна орт̓ә, ньħа ль Ереване р̓едакторе дәрәща пр̓есае), Т̓емуре Миро (паше директоре wе мәк̓т̓әбе жь wе ħенеда, чахе әw бу йа хwәндьна орт̓ә), Т̓емуре Щьнди (ньħа инструкторе Комитеа нәħ̓йа Арагасейә ПӘК), Р̓оза Ә̓слан, Ħерика К̓амьл, Т̓ор̓ьне Ħәмо (ньħа директоре мәк̓т̓әбе), Араме Ә̓гит.

А бь ви тәħәри, әрмәние бьра гӧндда, паше ле Ереване кадре к̓ӧрд ħазьр кьрьн, е хwәйе хwәндьна бьльнд у ль щьмә̓та wан вәгәр̓андьн. Бәле, ль щьмә̓та wан вәгәр̓андьн, кадре мьләтие ħазьр кьрьн. У әгәр әм готьна академикос Ħ. Орбели бир биньн, әв кьрьна әрмәние бьра wе дьħа зәлал, бәлӧ у п̓ьр̓к̓әмал бе бәр ч̓ә̓ва: «Әwе щьмә̓те (йа к̓ӧрда-W. Ә.) әwләде хwәйә ħәрә бьжарә бьн наве ә̓щәма, т̓ьрка, ә̓рәба, әрмәнйада ӧнда кьрьнә, әwләде ӧса ӧнда кьрьнә, наве к̓ижана чаwа наве шайир, сазбәнд,

сәрәскәре нав у дәнг т̓ариqа щьмә̓та дьхәмьлиньн...». Иро әw тьр̓с у хоф иди т̓ӧнә. Бь сайа сәйасәтйа лениниейә мьләтие, алик̓арйа щьмә̓та әрмәниайә херхаз у ħ̓әлал Әрмәнистана Советиеда интелигенсйа к̓ӧрдайә мьләтие, бәле, ħәма хут әвә тьште сәрәкә у керħати, ә̓йни у хут йа мләтие пешда ħатийә. У щерге wе кадре Сип̓ане (ль нәħ̓йа Арагасе) — хьлазкьрие мәк̓т̓әба ви гӧнди жи дьхәмьлиньн. Мәрьв иро иди нькарә сәр т̓ьлие дәста wан п̓ампйа ħ̓әсавкә, е кӧ хwәндьна бьльнд дәст анинә у е кӧ ħ̓имли хьлазкьрие мәк̓т̓әба гӧндьн. Ле чьqа бьнәлуе Чобанмаза щинар (Авшена ньħа) мәк̓т̓әба П̓ампеда ħин бунә, паше хwәндьна бьльнд хьлаз кьрьнә у бунә к̓ӧбарйа щьмә̓та хwә.

К̓ӧтасйа мәħа т̓әбахе бу, сале 1977-а. Әм чәнд ħәвале жь р̓едаксйа хәбәрдане к̓ӧрди, йа р̓адиоа Әрмәнистане, дьчунә ә̓йдәке, ħәйтәħоләке: т̓әви вәкьрьна авайе мәк̓т̓әба гӧндә дәħсаләбьн. Дьл-дине мьн бәр ħәв нәдьдан: мьн дьләзанд, wәки эмәки зу бьгиħижьм wе шайа гӧнде хwә, ħәвал-ħогьре хwә пироз у бьмбарәккьм. Ле гәло ħәвал-ħогьра т̓әне? Әз чаwа «дӧ мәрьв» дьчумә гӧнде хwә: чаwа директоре мәк̓т̓әбейи wәхтәке, ле ӧса жи чаwа шагьрте wейи бәре. Ле әз бәре ә̓wльн дьчум чаwа пампи, әwләде щьмә̓та гӧнде хwә. Ħьлбәт, әзе бьгиħижьм гӧнд у әw р̓ӧħ̓дарбун, шабун у

кӏэла дьле мьнэ беӈэсав we ӈьнэки дайнэ: эзе шэ̆де we йэкебьм, кӧ бь чь тэӈэри пӏае гӧндиайэ пӏьрӏе ль wьра нэ ӈазьрьн. Ӈэйф! Сэд Ӈэйф!

Эз дьчумэ гӧнде хwэ у мьн готи борще хwэйи we рӏоже тӏам бьқэдана, wэки пӏорӏ у пӏошман вэнэгэрӏйама. Мьн готи, бэре э̆wльн, шабуна хwэ алтӏкьра, wэки Ӈьше хwэ бэрэви сэр Ӈэвкьм, хэбэрэкэ хwэщэ ланқ дэрӏэqа we qэwьмандьна бона гӧнд, йа шабуне у тӏариқи бежьм. Мьн готи гӧндие хwэйэ Ӈьзкьрийэ Ӈэйи у тӧнэ, дэрсдаре хwэйэ э̆зизе зенди у рӏэ̆мэти, кӧтаси, шагьрте хwэйэ ширьн бир банйана.

Эм гьӈиштьн щие-щи — Пӏампе у бэр дэре авайе мэкӏтэбейи нӧӈ пэйа бун. Пэй рӏэwша авайе мэкӏтэберӏа qэлфе шагьрте хэмьланди бэр чӏэ̆ве мэ кӏэтьн.

— Тьштэки Ӈэwасқарэ: — Ӈэвале жь дурдитьноке Феликс Авагйан эз тӏэк кьрьм у мьнрӏа гот, — шагьрте ви гӧнде тӏэпа чӏйа бь тьмтӏел, хwэкьрьн, wэргьртьна хwэ, бь шам у шӧрэта хwэ qэ жь шагьрте Ереване щӧда навьн. Ахьр гӧнде wэ жи, —э̆wи бэре хwэ да Пӏампе, — qэйи дьвежи гошэ, пӏэрӏе бажарэки гьранэ анинэ ль вьра данинэ, щи кьрьнэ.

— Ле чаwа, —эз бь гьлие Ӈэвал эпӏещэйи, чаwа пӏампйа дьвежьн, бэр хwэрӏа чум, мьн бь кӧбари гот, —верӏа дьвен Пӏамп!

Феликс ль чӏэ̆ве мьн ньӈерӏи у, эз дьвем,

мэ̆на кӧбарбун у шабуна мьн фэ̆м кьр. Вэбэшьри.

Гӧнди у меван, шагьрт у дэрсдар бэрэ-бэрэ ль мэйдана бэр мэкӏтэбе бэрэв бун.

— Ле мэкӏтэба мэ бь чь жь мэкӏтэбе бажерӏ щӧда дьвэ? — ве щаре мьн хwэст, чаwа пӏампйа дьвен, Фэликс бьлэциньм.

— Бь тӏӧ тьшти, — э̆wи щар дьне ль авайи, шанэшине мэкӏтэбейи дӧqате ньӈерӏи у перӏа жи щаба мьн да — баwарки авайе wайэ беqӧсур бажерӏда дэгмэ тенэ чекьрьне.

Меван гэлэк бун. Нэ ахьр qэwьмандьна we рӏожейэ сэрэкэ нэ Ӈaqa вэкьрьна дэрге авайе мэкӏтэбейи нӧӈ бу, чьqa э̆w, кӧ мэкӏтэб дьбу йа дэӈсалэ.

Пэйи Ӈэйтэӈол, митинга вэкьрьне qэйтӏан, чаwа э̆дэтэ, бьрӏин у эм чунэ Ӈӧндӧрӏе авайе мэкӏтэбейи дӧqате. Мьнрӏа пешда дэрӏэqа авайи, дэм у дэзге wида гьли кьрьбун, ле, эз йа хwэ бежьм, мьн нькарьбу бе дитьн Ӈaqa тьшт тӏэгминкьра. Чь кӧ мьн дит-жь we дэрэще зедэтьрбу, йа кӧ мьн дурва, бь фькре хwэ дани бэр чӏэва...

Эм бь дьлэки барьстан вэгэрӏйанэ Ереване. Пешйа дэстпебуна сала хwэндьнейэ нӧӈ дэрӏэqа мэкӏтэба Пӏампейэ нӧӈда, Ӈэйтэ-Ӈола вэкьрьна wеда гэлэ рӏожнэ̆ме рӏеспубликаеда Ӈатэ нвисаре, бь рӏадиое Ӈатэ э̆ламкьрьне. Бь сэда Ӈэзара тӏэмашэчие дурдитьнока Эрмэни-

стане у бь wанӏа öса жи шагьрт у дәрсдар, бьнәлуе Пампе бь һәйтә-һол вәкьрьна авайе мәкӏәба орӏәйә нöһ ль гöндәки ӏеспубликаейи кӏöрда дитьн.

Сьвәтьре, чахе әз чумә идара дурдитьноке, wәки сәва wи шöхöле лаиqи шекьрандьне у керһати ӏазибуне әламри һәвал-һогьре хwәйә әрмәникьм, әwана бәри мьн әз пироз кьрьм у готьн:

— Ньһа дьле тә ӏәһәт бу? Дöһ Пампа тә, мәкӏәба гöнде wә нава мәркӏәза гöһдарйа ӏамамйа ӏеспубликаеда бу.

Мьн һәвалаӏа гот, wәки кӏәмала ве qәwьмандьне жь говәка ӏеспублика мә дәрте. Әва алӏьндарйа сәйасәтйа ленининейә мьләтиейә, шәдәтйа дости у бьратйа щьмәте әрмәни у кӏöрдә, йа we йәке, кö бь чь тәһәри Әрмәнистана Советиеда гöһдарйе дьдьн сәр пешдабьрьна мәдәнйәта щьмәта кӏöрда. Бьра сәрwере ньнә wәлате Ӏоньлата Незик у Орӏә бьвиньн, кӏа кӏәрәмәкә чаwа бона чәнд һәзар кӏöрда буйә ль wәлате советие. Бьра бьвиньн, wәки бь сайа диwана советие гöндәки кӏöрдай бьчӏукда, ль һесуйа чйа, кӏижанида сәри-бьни 70 мал һәнә, мәкӏәбәкә öса че кьрьнә, ль кӏидәре заӏа бь щуре wәде ньһа һини дәрса дькьн. Бьра бьзанбьн, wәки we мәкӏәбеда заре кӏöрд öса жи зьмане зькмаки, әдәбйәта кӏöрди һин дьвьн, һәлбәстин у поэме Аһмәде Хани, Мәллә Щьзири, Горан, Щәгәрхwин, Һәжар, әфрандьне шайир у ньвискӏаре кӏöрдайә советие дьхуньи у әзбәр дькьн.

Wәхта вәкьрьна авайе мәкӏәбейи нöһ авайе мәкӏәбейи бәре, әw авайе гöндйа һатьн бәр чәве мьн, кӏижан диwане ӏуе we йәкеда кӏьре дькьрьн, чьмки оӏахе мәкӏәбейә әсли ӏере нәдькьрьн. Әгәр әм ӏариqа Пампа дöһ у Сиӏана иро бь щуре ӏомәри дьдьн фәрзә öса жи һәрали ӏариqа мәкӏәба гönд бьдьн. Мә дәрһәqа we йәкеда әӏещә ньвиси. Әм дьхwәзьн шагьрте иро, е кö wи авайе дöqате, дәрсхане ӏонькә фьрәда һин дьвьн, бьзаньбьн пешйе wан кӏидәре у чаwа һин бунә. Мә море гот, wәки мәкӏәба чарсалә Пампеда дәстпебуна сале 20-и һатә вәкрьне. Ле we ньнге авайе мәкӏәбе тöнә бу, ләма жи дәрс ода мала Әшие Озмин у щие майинда дькьрьн. Авайе мәкӏәбейи әwльн дәстпебуна сале 30-и һосте Ньмамлие — Мамӏьре у Ньованнес че кьрьн. Дö оӏах у сьвдәрәкә wи авайи һәбун. У чьмки сала 1937-а мәкӏәб бу йа ӏәфтсалә, диса оӏахе бьнәлуе гöнд бона мәкӏәбе, дәрбазкьрьна дәрса кӏьре дькьрьн: оӏахе Щәке Тәйо, Ӏәшиде Мирзә, Узое Бәкьр, йа мә у е дьне. Кӏöтасйа сале 40-и дö оӏах жи сәр авайе мәкӏәбеда зедә кьрьн. Бь дö дәна дәрбазкьрьна дәрса ӏежа авайе мәкӏәбе ӏере кьр у дәст жь кӏьрекьрьне кӏьшәндьн. Чахе әз хәбьтим, мә дö оӏах жи, пьшта авайе кәвьнда сәрда зедә кьрьн.

Әва бу т'ариqа мәк'т'әба П'ампе-Сип'ане жь сери гьрти ҺӘта к'ӧтасие.

Мә нәдьхwәст навбьр'и бьда т'ариqа мәк'т'әбе, ләма жи әм алие wә'дәда пешда к'әтьн у мә qәwьмандьнәкә т'ариqиейә Һәрә к'ьвш, чаwа нава ә'мре wәлате мә, ӧса жи ә'мре П'ампеда, бәрр'а бәрда, wәки паше вәгәр'ьн сәр. Әw Шәр'е Wәт'әниейи Мәзьнә.

ШӘР'Е WӘТ'ӘНИЕЙИ МӘЗЬН У П'АМП

22-е мәҺа ҺӘзиране сала 1941-е, бәрбанга сьве, чахе чаwа дьвежьн, Һе ч'ьвике хwәде жи хәwа ширьнда бун, щәрде фашисте Һитлерие бь нәмами у нәмәрди Һӧщуми сәр wәт'әне мә-wәлате советие кьрьн. Щарәкер'а лейи-лемьшта танка у фьр'ьнда ль wәлате мә qәльби, жорда сәр гӧнд у бажар'е мәда тәйрока пола у Һәсьне сьнщьри бари? Р'уе р'ое Һатә гьртьне: бона бь Һәзара у Һәзара бажар'ване wәлате мә Һәта-Һәтайе. Дәст бь Шәр'е Wәт'әниейи Мәзьн бу мьqабьли дьжмьне wәлате мә у т'әмамйа мәрьвае. Пе газйа Партиа комуниста Һәму щьмә'те советие р'абун шәр'е зйарәти, шәр'е хирәт у намусе. У чахе жь дәнге т'оп у т'ьвьнга, танк у фьр'ьнда, бомб у гӧлләр'әша ль Сталингьраде у Курске, Ленингьраде у Севастополе ә'рд у ә'зман т'әв дьләрьзин. П'ампе,

ч'йа у бани, мерг у зәвие wе дәнг у Һьс т'ӧнә бу, Һәр тьшт кәр' у сәqьр'и бу, тә Һәw дьгот дәрәwә: т'ӧ щйа шәр' наqәwьмә, хуна әwләде щьмә'та советие мина ч'ем нак'ьшә. Ле сьре Һатә сәр әwләде П'ампе жи. Әвана жи бәре хwә данә пешә'ние, шер' у хуна wан жи бу щәwәке у әw щәмк к'әтә нава wи ч'ә'ме гӧр'и мәзьн, ч'ә'ме хуна бьре wанә урьс у белор'ус, украин у тащик, әрмәни у гӧрщ, йа бь дәҺа мьләт у щьмә'тед советиейә майин.

Чахе щаба шер'ә нә бь хер ль П'ампе дак'әт, мәлули, дәрдәки гьран сәр дьле бьнәлуйе wе р'уньшт, хазма wан мәрьва, е кӧ зӧлма Шәр'е Һәмдьнйаейи ә'wльн, зӧлма Р'ома Р'әш, хәзабуна әрмәнйа у к'ӧрда бь дәсти зәфтчие т'ьрк бәр ч'ә'ве хwә дитьбун. Һәр wана р'ьнд заньбун шәр' зӧлм у шьп'укәкә чьqа гьранә бона щьмә'та, бона бьнәлуйа. Чахе жьне гӧнде мә дьлубандьн, Һесьр дьбарандьн, әм зар' ә'щевмаие wе йәке дьман. «Чаwанә, — әм дьле хwәда дьфькьрин, — Һе к'әсәки гӧнде мә бәр шер' нәҺатийә кӧштьне, ле әвана шинәкә гьран данинә. Чьма?». Бәле, мә wи чахи ньзаньбу: чьма?

Т'әви бь Һәзара у милиона лаwе щьмә'те советиейә майин лаwе к'ӧрда жи бәре хwә данә ә'р'афе мәйдане, wәки азайи у сәрбәстйа wәт'әне хwәйи сосиалистие бьп'арезьн, бь wанр'а ӧса жи әwләде П'ампе. Әwана жь бәрп'ала

Qəmərдаґ у Дьбури бəре хwə данə р'аст у бəсте Урьсете, ль к'идəре пьр'са азайа П'ампе жи дьhатə сафикьрьне. Əwана чунə пеша'ние жь П'ампе дур, wəки дьжмьн нəе нəгиhижə гöнде wан, нав у намусе э'рз у həйале wан п'епəс накə. У wана бьр'йар кьр, wəки ль э'рафе мəйдане кöштьна wан həбə, ле р'абун т'önəбə. П'амп жь пеша'ние дур бу, ле чахе həсьн у полае сьнщьри сəр гöнд у бажар'е Урьсетеда р'о дьбу, wəхта э'рде Урьсете, Украинае, Белор'усиае бьн гьранйа танк у т'опе дьжмьнда дьна'лйа, «бьрине» к'урə хəдар же че дьбунтажане давит ч'йа у бание П'ампе, ч'ике давит дьле п'ампйа жи. Нə ахьр wəт'əне мəйи мəзьн бəдənак, qьрафəтək бу у wəхта сəри дəшйакьнще давит мьла, льнг дəшйа-тажане давит пьште. Əwлəде П'ампе чунə бəр шер', wəки we азайе у бəхтəwарие бьп'арезьн, йа кö п'аки щьмə'та к'örда нава həзара сале т'ариqа хwəда бь сайа щьмə'та урьсайə мəзьн, бь сайа диwана советие т'əзə дəст анибу.

Чawa həму шенльке wəлате мəда, öса жи П'ампеда сонд хwарьн-ч'ьлка хуна хwəйə пашьн жи бой азайи у сəрбəстйа wəт'əне э'зиз нəhевшиньн.

У лawке П'ампе сəр р'йа Əлəгəзе к'ətьн р'езе, wəки жь wьра, жь бəр комисариата нəh'иейə əскəрие бəре хwə р'аст бьдьн мəйдана шер'. Əw хорте т'урə бун, е кö бəре сьмела

т'əзə ле хwи дабун у мьраз ль пешйа wан бу. Əwана qиза hьзкьри-qиза п'ампейə ч'ə'вр'əшə wəкə Зина Мир Севдин ль гöнд дьhьштьн. Əwана малхwе малайə т'əзə бун, е кö гöндда жьна букин у hурьке хwəйə hур дьhьштьн. Əwана əw мер бун, е кö к'аре шайа кör у qизе хwə дькьрьн у həла he дəф у дə'wате wан ша нəбубун. Wана гьшка хатьре хwə жь гöнди, дəр у щинаре хwəйə э'зиз дьхwəстьн, жь де у бав, жь хушк у бьра, жь qəwьм у пьсмама. Əwана хатьре хwə жь Qəмəрдаґ у Хама, Пьч'еха у Даване, К'урке у К'əwшəн дьхwəстьн, ль к'идəре зар'отйа wанə hькйати бöhöри бу, ль к'идəре əwана həсина бəнгибунейə э'wльн т'əґмин кьрьбун. У wана ньзаньбун-гəло we диса ль гöнде хwə, ль мəрьве хwə у ль ч'йа у бание П'ампе вəгəр'ьн, йане на.

У hьнək вəнəгəр'йан.

Диса э'йд у шайи к'ətьнə qап'ие П'ампе, диса ль ч'йа у банна дəнга кьрьнə зьнгин, диса сəр р'е-дьрбед дур у незик р'ewиед настнəнас hатьнə хане, ле əw п'ампйана иди həтаhəтае сəр hелуна хwəда вəнəгəр'йан. Р'ожа, мəha, сала данə пəй həв, р'езбун, гəлə тьшт анин, гəлə тьшт жи бьрьн, ле иди, к'ан, лаqьрди у хəмхöрие wан п'ампйа нав мəша хwəда нəдитьн. Ле чахе нəвики wан шькле калке хwəйи ль диwер дьнhер'ə, бь фə'мдарийа зар'отиейə зəлал дьпьрсə — «К'ане кало?» — щаба

ѡи чаѡа бьди? Ѡе дәме гәрә п'әнщәре вәки, Сип'ане нишани ѡиди у бежи: «К'алко нав ве хѡәшбәхтиеданә!» Бәле, нав ишьq у хйале р'ожа Ѡәт'әнә Мәзьн у Сипана иройинданьн:

САВЕСКИЕ QӘЙМӘЗ (Ә'МӘРЙАН)
МӘДӘТЕ Ә'ЛО (Ә'ЛОЙАН)
МУСАЕ ХӦДО (ҺАЩОЙАН)
СЬК'Е ХӦДО (ҺАЩОЙАН)
МӘҺМУДЕ УСЬВ (БӘК'ЬРЙАН)
К'ӘЛӘШЕ К'ӘРИМ (БЬРОЙАН)
САЛЬҺЕ БӘК'ЬР (ЩӘФӘРОВ)
РОСТӘМЕ ШАО (МИРЗОЙАН)
ҺУТЕ МИРЗӘ (МИРЗОЙАН)
К'ӘЛӘШЕ ЧӘТО (МЬСТОЙАН)
ДӘѠРЕШЕ СӘРДАР (УСУБЙАН)
Ә'ВДЬЛЕ ШАО (Р'ӘСОЙАН)
ӘФӘНДИЕ ЩЬМШИД (Т'ӘМОЙАН)
ҺӦСНИЕ ЩЬНДО (Т'ӘМОЙАН)
ХӘЛОЕ ЩЬНДО (Т'ӘМОЙАН)
ХӘМОЕ ИВО (УСУБЙАН)

Әвана әѡ наве ә'зизьн, е кӧ бь ҺӘрфе зер'ин к'әтьнә нава т'ариqа ѡәлате мә у хазма т'ариqа гӧнде П'ампе.

Ле паше наве ѡан п'ампйа, бь дьлбарьстани бир биньн, е кӧ чунә, шер', ле зенди манә, вәгәр'йанә:

ЩӘѠОЕ Ә'МӘР (МАМОЙАН)
Р'ӘШИДЕ МИРЗӘ (МИРЗОЕВ)

УЗОЕ БӘК'ЬР (ЩӘФӘРОВ)
ӘФОЕ Ә'ВДО (ЩӘѠОЙАН)
ӘМЬРЕ УСЬВ (БӘК'ЬРЙАН)
АҺМӘДЕ ХАЛЬТ (ХӘТОЙАН)
ЩӘЛОЕ НАДО (ХӘТОЙАН)
ЩӘЛОЕ ХАЛЬТ (ХӘТОЙАН)
Ә'ВДОЕ QӘРО (ҺӘСОЙАН)
СЬЛЕМАНЕ ХӦДО (Р'ӘСОЙАН)
ҺӘМИДЕ НАДО (Р'ӘСОЙАН)
ҺУТЕ ШИРЬН (МЬҺОЙАН)
ШӘВАВЕ УСЬВ (БӘК'ЬРЙАН)
ХӘЛИФЕ Р'ӘЩО (СӘ'ДОЙАН)
ИСОЕ ХӘТО (ҺАЩОЙАН)
Р'ОСТӘМЕ ШАО (Р'ӘСОЙАН)
Р'ОСТӘМЕ Ә'МӘР (СЬЛОЙАН)
ѠӘЗИРЕ Ә'МӘР (СЬЛОЙАН)
УСЕ ОЗМАН (СӘЛИМЙАН)
АҺМӘДЕ Ә'МӘР (ЧӘТОЙАН)
ГЕРМАНЕ Ә'МӘР (ЧӘТОЙАН)
QӘРӘМАНЕ ХӦДО (Ә'МОЙАН)
ХӘЛОЕ Ә'ГИТ (ШӘМОЙАН)
QАЧАХЕ Ә'ГИТ (ШӘМОЙАН)
QАСЬМЕ СЙАБӘНД (К'ӘЛӘШЙАН)
К'АМЬЛЕ ШӘКО (БӘК'ОЙАН)

А ӧса, 42 мере П'ампе бәре хѡә дан шер', бь ферьзи мьqабьли фашиста шәр' кьрьн у жь ѡи 42 мери 16 жь ә'рафе мәйдане вәнәгәр'йан. Жьн у зар', qәѡьм у пьсмаме ѡан, чаѡа шер'да

ə̇дəт бу, к̇аґəзе wанə р̇əш стəндьн. Ле ангорп р̇ьзма мьлəте к̇ӧрд шина гьран сəр мере мерхас накьн, е кӧ бай хирəт у намусе сəре хwə дьдə. Лаwе П̇ампе бь милиона лаwе советиейə майинр̇а сəре хwə дан оґьра wəт̇əн-тьште һəри зйарəти дьнйаеда. Əwана ə̇мьре хwə дан, wəки дьжмьне нəмам нəе нəгиһижə ч̇йа у бание П̇ампа wанə хwəш нəһ̇əр̇ьминə, дəсте сар нав нəфəре wан нəк̇əвə, намуса wан нəе п̇əпəскьрьне. Гəлə мьраз ч̇ə̇ве wанда ман: əwана иди бӧһар у һавине П̇ампейə хwəш, дəф у дə̇wəте wейə гьран нəдитьн. Ле хwəхwə бунə бəнд, бунə дəргəки пола пешйа лейи-лемьшта дьжмьн. Əwана, чаwа щьмə̇та мə дьвежə, р̇уе хwə у һ̇əфте һ̇əфт говəк баве хwə сьпи кьрьн, наве бьльнд у сйанəти бой мьлəт у гӧнде хwə qазанщ кьрьн. У чаwа дьвен, əгəр шире п̇ампйа һ̇əлабə-готи наве wан шер у ə̇фата бир нəкьн. Чаwа дькарьн наве йəки мина Сальһ̇е Бəк̇ьр Щафаров бир бькьн, е кӧ чаwа запьте Ордйа Сор, чаwа комунист бь ферьзи шəр̇ кьр у бь ферьзи жи һатə кӧштьне. Сальһ̇е Бəк̇ьр фькьрдарəки к̇ӧрдайи советиейи ə̇wльн бу, е кӧ хwəндьна хwəйə бьльнд бажар̇е Ленин-Ленингьрадеда дəст анибу. Пешйа шер̇ у һ̇əтани чуйина хwəйə ль пешə̇ние əw нəһ̇йа Əлəгəзеда чаwа сəрwере п̇ара хwəндьна щьмə̇тие дьхəбьти. Чахе ə̇wре р̇əшə гьран сəр wəлате мə тəлп гьртьн, wи мере че ə̇рза хwə да у

бь р̇əзадьли чу шер̇. Сальһ̇е Бəк̇ьр бь чəнд орден у медалава һатə р̇əwакьрьне у наве wи һ̇əта-һ̇əтайе навниша ферьзе дəwлəта советиеда һатийə ньвисаре.

Шер̇да һаqа мер жь П̇ампе чун, ле ə̇мьр, жиин, р̇а у т̇ьвдир ль вьра нəсəкьнин у нəт̇əр̇ьбин у бəре ə̇wьлн бой хатьре пешə̇ние. Мере П̇ампе чун, ле к̇ӧлфəте wан дəwса малхwе хwə wəкə мера к̇елəнди у баноки, дьрган у дə̇с һьлдан. Мерхасикə зор жи ль вьра, пьште дьһатə кьрьне, əw мерхасйа хəбате бу, йа бой wе йəке, кӧ əwлəде щьмə̇тейə ль пешə̇ние бьрчи, п̇ехас у бе сəрп̇е нəминьн. У п̇ампйа жи wəкə һəрəк̇əте хwə алик̇ари данə пешə̇ние.

Ə̇мре гӧнди һена шер̇ р̇ьнд бира мьнда майə. Мьн нане п̇ала дьбьр у мина ньһа бəр ч̇ə̇ве мьнə, wəки гəлə мера сьве һ̇əта эваре к̇елəнди дьк̇шандьн, ле хӧре wан шорба кьр̇упе qич̇ки р̇ьжи бу. Ə̇дəт бу, wəки к̇елəндик̇еша гьшка йане жи к̇ом бь к̇ом т̇əвайи нане хwə дьхwарьн. Əw мерьве, кӧ заньбун wанр̇а шорба р̇ьжи, бе нан wе бе, т̇əк дьбун у нане хwə т̇əне дьхwарьн. Ле тӧ wəхта бегӧман, һесир у т̇əнгəзар нəдьбун. Əз дьхwəзьм мəхсус дəрһəqа жьне П̇ампеда бьдьм к̇ьвше, е кӧ дəwса мера дьхəвьтин у нав у намусе мере хwə бьльнд хwəйи кьрьн. Чаwа дəрһəqа Зəлиха Ə̇мəр у Р̇əхбəта Тəйарда нəньвиси, е кӧ, чахе мере wан чунə шер̇, һе букин бун. Əwана хwə данə

сәр заре хwә, әw, чаwа дьвен, фьра хьстьн у тӧ гьлики му-мьсqал хьравие нәһат сәр пеша wан. Гәло әва мерхаси, ферьзи нибу. Әз кӧ дәрһәqа wан дайке мәда дньвисьм, дәстхwәда әв мәсәла щьмәта кӧрда дькәвә бира мьн: «Шер шерә, чь жьн, чь мерә». Мә наве гәлә мере Пампе ньлдан, ле лаиqә wан жьне Пампе, wан кәвание мале гьран жи бир биньн, е кӧ, чаwа дьвежьн, wәхта бубу хәлайа мера, нәфәре мала хwә у тәмамйа гӧнд ләв дьһӧлӧмандьн, мьqати нав у намусе мера дькьрьн. Әва әw жьн бун, е кӧ бона жьне щаһьлә букин бубунә нишана нав у намуса гьран. Әва әw кӧлфәт бун, кижанара дьвежьн: «Ханьма кӧрманщие». Әwана әw жьн бун, әхтйарйа кижана һәбу бь мере чера сйарбьн, рәх wан кәвьн у һәрьн һәwар у газйа. Әwана жьне мерани бун, кӧ бь тәрб-торә, рабун-руньштьна хwә бона щаһьла бубун мәсәла жеһинбун у чәвледайине. Әwана дайке тәмамйа гӧнд бун: Ширьна Шао, Чила Һорйа, Гӧлизәра Рәсо, Шьрафата Шәвав, Порсора Мирзә, Баша Муса, Ширьна Надо, Фидана Хӧдо, Пәришана Озман, Қьда Иво, Мәйана Рәшид, Қара Усьв, Һаща Басо, Щәмәда Әмәр, Сӧрма Әмәр, Зәва Әмьр, Телйа Qәро, Хәма Чачин, Сәйрана Әмәр, Алмаста Рәсо, Шарибана Чопо, Сәйра Хӧдо.

Пампйа жь дәве хwә дьбьрин, ле һәдайи (урьси: пасилкә) әскәре сорра дьшандьн. Те

бира мьн: баве мьн сәдре колхозе бу у һәдайи щарна мала мәда дадьгьртьн. Кье чь карьбу, чь жь дәсте кье дьһат-дани: горә у ләпьке рис, кадә у һәwлә, һурмур у хӧрәке майин.

Әм чь вәшерьн: һале щьмәте хьрав бу, әбуркьрьн чәтьн. Шер бу, дьжмьн нәһие wәлате мәйә нанбещәркьрьнейә һимли зәфт кьрьбун у ләма жи нангьрани пешда һатьбу. Ле wан сале чәтьнда жи щьмәте, гӧндйа хwә ль дәрәще хьравие нәдьгьртьн, һәбуна колхозе мина ронайа чәве хwә дьпарастьн.

Сале шерә һәрә чәтьн жи щьмәта мә гӧманбьр нәбу, нә жи жәв бәрда.

Мәрьве таға мә эвара бәрәви ода апе Һәмид дьбун, гӧһ дьдан дәнг у бәсе пешәниейә нӧһ. У диса гьли-готьн дьсewьрин, диса зарготьне щьмәт рӧһдар дькьр, зарготьна бәре у wәде Шәре Wәтәние.

Бәле, шерда жи, wи һале чәтьни гьранда пампйа нә кӧ тәне һәсина һуморе ӧнда нәдькьрьн, ле һәла сәрда жи дьстран. Ньһа һимли кьламе шер дьстран, е кӧрманщи у әрмәнйә тәзәсewьранди: «Ширьне Әло», «Йар, кӧ барак бойит мернем», («Йаре, әз һәйрана бәжна тәйә зьравбьм»), «Дае, каре мьн бькә» у ед майин. Бәле, щьмәта мә, гӧндие мә дьстран, чахе нане щә жи дәст нәдькәт у дәwсе «нане» чади ле дьхьстьн, картоле кәланди дькьрьн нав һәвир, wәки зедәбә. Картоле шише бира

мьн нәчунә, дәwса кӏъваве гошт, картол шишеӷа дькърьн у дадьхьстьн тәндура гӧӷ, чьмки сьве зу тәште тӧнә бу у хазма заӷа тӏаба хwә нәданин Ӈәта шорбә йане жи гърар дькӏәлә, тәндур сар дьвә. Льqат бира мьнданә. Чахе нандьрун хьлаз дьбу, әм заӷ дькӏәтьн нав зәвие колхозе у мә сьмле ль әрде майи льqат дькърьн. Мә пе тьрмьхе кӏӧләше ль зәвйа майи бәрәв дькър, пе дара дькӏӧта у әw чәнд чәнг щәе же дьwәрйа-Ӈьлдьда дани. Әз дәрӈәqа ви Ӈәмушкида дьвежьм, wәки зӧӷәте мә, ньсләта мәйә ирой-ин заньбә, кӏа кал у бав, дайк, мәт у хатие wан шеӷда зьнеqәтикә чаwа дитьнә бона дәстанина алтьндарие, бой we йәке, wәки иро әдлайи Ӈәбә.

Бӧӈара сала 1945-а бу, бӧӈара алтьндарие, йа шайе у әщqе бой Пампе у пӏампийа жи.

Рӏастә, тӧ маләкә Пампе у пӏампик тӧнәбу, wәки мәрьве хwә, хун у qьнета хwә, qә на, гӧнди-щинаре хwә шеӷда ӧнда нәкьрьбуйа, ле шабун у әщq ангор зу кӏәтә нава щьмәте. Әw бәре әwльн шабуна бона алтьндарие бу у бона we йәке, кӧ, qә на, мере гӧндда манә, е ль пешәние зенди манә бәр мьрьне, кӧштьне фьльтин. Щьмәте бира шайе у әщqе кьрьбу. Диса дәнге фиqа бәрхвана, какә-кака шьван у гавана жь пӏала Хама, Дьбури у Qәмәрдаг Ӈат, кӏәтә чӏйа у банйа, гәли-гәбоза. Диса щоткӏар у Ӈотаг, кӏеләндике'ш у гӧрзчи, тьрмьхчи у

әрәбәчие Пампе бь кӏьлам, бь стран чунә кӏәwшән у бь кӏьлам-стран вәгәрйан.

Сале 50-и Ӈале щьмәте хwәш бу, жь Ӈале бәри шеӷ четьр. Бу гьммина дәфе у qужина зӧӷне. Пампйа дәст бь дәф у дәwәта кьрьн: әwләде wан мера зәwьщандьн, е кӧ жь мәйдана шеӷ вәнәгәрйабун, wәки урт-ощаха wи ӧнда нәвә, нәтәмьрә. Пәй шерӷа бьжартьне Совета Тьфаqа Советиейә тәwрәбльнд, совете республикаейә тәwрәбльнд, совете щи Ӈатьн дәрбазкьрьне: диса бь дәф у зӧӷнә. Әйда 9-е гӧлане, йа алтьндарие, әйда 1-е гӧлане у йа Октйабӈра Мәзьн дәрбаз кьрьн: диса бь Ӈәйтәӈол, бь дәф у зӧӷнә. Әмьр чьqа чу-хwәш бу.

ПАМПЙА

Дәрӈәqа Пампе у пӏампйада, хәлq чаwа дәрӈәqа гӧндәки әщев у бьнәлуе әщевда гьли дькьн. Ед кӧ, чаwа дьвен, рӏйа wан Пампе кӏәтийә, ль пӏампйа бунә мевани, Ӈәр wа мәтӈе wанданьн, шекӏра wанданьн. Бәле, пӏампйа qәдьрбьлйан у qәдьргьрьн, меванӇьз у хәрибдостьн, чаwа Ӈәму бьнәлуе гӧнде чӏйа: е әрмәнйа, е кӧрда у мьләте майин. Мәрьве, кӧ бь qәлп у сьтqе qәнщ тенә Пампе, пӏампйа, чаwа дьвен, хwә wанӷа дькьн әрд у хwәли. Ле чаwа

əwləде wи гӧнди, чаwа ʼwəкʼиле пʼампйа əз борщдарьм перʼа жи ьʼшарəтие бьдьм хəриб у дəрəка. Бьра əw hаqаси жи орхайин нəбьн: пʼампйа меванhʼьз, hʼəйф у хəрибдостьн, ле перʼа жи тʼəрка hʼəнəк у мəсqəре хwə, тʼəрка hумора хwə надьн, чьмки əw wанрʼа буйə хун у qьнет. Əгəр hун чунə Пʼампе, дьhа рʼаст Сипʼане у wə нава хəбəрдан, тʼəрбə-тʼоре хwəда кемасик бəрда, əз иди нə хwəйе wəмə, хазма ʼwəхта рʼастhатьна əʼwльн, мевантйа пешьн. Əгəр йəк чу Пʼампе у пʼампйа дəрəща wийə сьст нəдит, тӧ щара хатьре wи накʼəвьн, накʼəвьн кʼьрʼе wи, нав у нучʼька пəй нахьн. Пʼампйа qəдре мəрьве занə у шəʼрəза, хазма е хwəйе hуморе дьгьрьн. Ле əгəр wи мəрьве меван, хəриб бəр интʼама əʼwльн тəйах нəкьр, иди бьра газьна хwə бькə, ле пʼампйа нəкə.

Дьчи Пʼампе у, чаwа бьнəлуе гӧнде майин, пʼампйа жи дора тə чит дьгрьн, пьрʼс у сьлава ль тə дькьн. Тə həw бала хʼwə дае: гьшка хош у беш данə тə, хьлаз кьрьн, дəнге хwə бьрʼин у йəк hежа жь нава wан пешда hат, лап дəрəнг пьрʼс у сьлав ль тə кьрьн: «Фьланкəс, чʼəʼве мьн сəр сəре мьн». Wəйи ль ʼwи, гьлие wи фəʼм нəкьр у дьле хwəйи саг ʼгот: «Чʼəʼве тə ль дьнебə». Ле əгəр əв «дəʼфка» пʼампйа те дəрхьст у бь тəhəрəки əw йəк əʼйан кьр, ӧсанə ʼwе пʼесира wи бəрдьн, жерʼа бьвьн дост. Бəле,

пʼампйа лаqьрдчинə у мəрьве мина хwə шəʼрəза у лаqрдчи hʼьз дькьн.

Лаwьке пʼампе тʼьме ортʼа гӧндда бəрəв дьвьн у чʼəʼве wан ль рʼйа Əлəгəзейə, əʼйни ӧса, чаwа кʼьламəкə мəда те готьн: «Чʼəʼве мьн рʼенга тə qəрʼьми». hун заньбьн wе дəме кʼьрʼе hʼəнəк у лаqьрдйа тенə ʼwан у чьмки жь həв иди зьвер бунə, тʼер бунə, hивйа мəрики хəриби хефке дьле хʼwəнə. Мəтʼа мьнə Мəйанə гьли дькьр, дьгот wəки калке мəйи Рʼəшид зьке хwə hʼьз кьрийə у рʼожа меван ль мала wи qəсьдинə-əw рʼо жерʼа əʼйд у шайи буйə. Ле рʼожа кʼəси дəре ʼwи вəнəдькьр, го, рʼадьбу сəр qумаха хени у бəр хwəда дьгот: «Чаwа qəлйанə, чаwа ль мьн бьрйанə? Бе: wəки hун бен, hуне зйанекʼəвьн? Əзе wəрʼа пəзе шəржекьм, hуне хwəрʼа кʼефкьн, бьхӧн-əз жи бь ʼwəрʼа». А пʼампйа жи щарна wа hивйа хəриба, мевананə. У чахе йəки ӧса те гӧнд, кʼижани пʼампйа рʼьнд нас дькьн у hаж wи у həрəкʼəте wи həнə, дəстхwəда дəйи ль həв дькьн: «Кӧрʼо, чʼəʼве wə нəрʼьжйано, нə фьланкʼəс hатийə, əм həрʼьн сьлавəкə ширьн лекьн»: Иди wе «сьлава ширьн» тʼəне əw бь хwə заньн.

Ле дəрəщəкə wа жи həйə: hун нəфькьрьн, ʼwəки пʼампйа гьшка сьрафəттьр, шəʼрəзатьрьн. На. Тʼəне щӧдатйа ʼwан жь хəлqе əwə, wəки əwана тʼьме hаж хwə həнə, чьмки хwəхwə жи дькʼəвьн кʼьрʼе həв, дьhа зəʼф, нə кӧ е хəлqе.

У ве һажхwәһәвбун, һьшйарбуна мьқими бал wана хәбәрдана бь ҭәгмин, бь һәq у Һәсав, мина тьштәки, кьрийә әрф-әдәт. Әwана ҭъме, чаwа щьмәта мә дьвежә, «хәбәра хwә дьпежьн, паше дьрежьн». Әва йәка иди wанра буйә хәйсәт. Чаwа нәвә хәйсәт, чахе чәве гьшка лейә, ка кижан «зьмане хwә дьшьмьтә». Лэма щьмәта көрда готийә: «Мәрьв льнга дьшьмьтә-те сәр хwә, ле зьман дьшьмьтә»-на». У әгәр йәк «зьман» шьмьти-дәлил Һале wи Дәрәще wада бьра ль бьрә навә хwәйи. Әгәр, әм бежьн, бьре йәки, е кө ангор мәрики дьле хwәйи саґә, шашик бәрда у гөнди ле Һатьн Һәв, бьре wи начә пьште, ҭәне жера дьве: «Көро, мьн тәра Һәзар щари готийә: каре тә гьлйа нәкәтийә».

Гәлә гьлие пампйа Һәнә, wәки чахе әм дәрбази сәр каґәз дькьн, тәма хwә өнда дькьн. Бь ньвисаре, Һәйф, әм нькарьн we ҭәqле, wан awаза әлам бькьн, е кө нава гьлйе пампйада Һәнә. Ҭәне готи бьбһейи. Щарна бь бьһистьне жи мәрьве хәриб нькарә те дәрхә, ка фьлан гьли пампи әкс гот йан бь дьле хwәйи саґ. Ле пампи гьлие гөндие хwә фәм дькә, чьмки гьшк qар у кемасие Һәв заньн. Әм мәсәләкә wа бежьн. Һәмое мәйи апе Усьв дькарә йәки хәрибра ве сонде бьхwә: «Сәре Мәмо». Хәрибе фәqир Һәр занә Мәмо бьре Һәмойә у жь сонда wи бawәр дькә. Ле ве сонде әw нькарә гөндие хwәра бьхwә, чьмки пампйа заньн, wәки Һәмо сәре Мәмо дәрәw сонд дьхwә.

Мьн гот, wәки пампйа хәвәрәкера жь Һәв фәм дькьн, ле щарна жи бь щуре көхйане.

Дө мале щинара шәр кьрьбунә у пәйра, го, бина wан, чаwа дьвен, Һәвра хwәш нибуйә. Һьлбәт, бьра хwәндәван бьбахшиньн, wәки әзе щарна наве wани расти нәдьм, чаwа ве щаре. Мьсто сьве зу дәрте бәр дәре хwә у бала хwә дьде Һәсое щинаре wи жи бәр дәре хwәйә. Мьстое тә дәнгәки дьнтә, дьһа раст ьнтина wи мина we көхйане буйә, чахе мәрьв дьхwәзә гәwрйа хwә тәмьзкә:

— Ь'Һь!

Һәсое тә жи щаба wи дьдә, ле дө щара дьь'нтә:

— Ьһь, ьһь!

Көре Һәсойи мәзьн ль рәх баве сәкьни буйә, дә, әw жи пампи буйә, те дәрдьхә, wәки ҭьштәк we ь'нтина баве wи у дьжмьне wира һәйә, ле чь—ньзанә. Әве тә жь баве дьпьрсә:

— Баво, we ь'ньтина Мьстора чь һәбу, wәки тө жи дө щара ь'нти'йайи.

— Э, лао, — әве тә щабе дьдә, — Мьсто ҭө щара бадиһәwа наь'нтә, тө wи рьнд нас наки. Әwи веспе мьнра да чера.

— Чь гот? — көр же дьпьрсә.

Го: — Мьн кәле баве тә...

Ле тә чь щаба wи да?

—Мьн го: к'әле баве тә у йәк жи зедә.

Мьн гот, wәки п'ампйа бь ь'нт'инәкер'а гьлйа hәв дьдьнә фә'кьрьне. Ле щар жи hәбуйә, wәки лап бе хәбәрдан, бе дәнг у hьс к'әтьнә к'ьр'е hәв. Әз ве мәсәледа жи наве әйни надьм, әзе наве бәрхwәдәрхьсти ль мерхасе ве сәрhатнекьм.

Го, wан сала п'аки гөндйа дьчу ода мала Әсәде Мә'муд. Әве тә мәрьвәки гәлә лаqьрдчи буйә. Го, зьламәки qәwьме wан жи дьhатә оде. Дйа ви зьлами, го, wәхтәке гьзикә т'еле р'ис дьзи буйә. Го, wәхта одә гьран дьбу, Әсәде 70-сали тә'лде хwәда, бь wи тәhәри, wәки к'әсәки майин нәвинә, пе дәста бадана т'әшие нишани wи зьлами дьда. Дә, зьламе тә жи, го, hерс дьк'әт у Әсәдр'а гьлие нәр'е дьготьн. Әсәде тә жи, го, хwә, qәwьли п'ампйава, мә'т дькьр, ч'ә'ве хәлqе дьнhер'и, мина тьштәки бежә: «Hәла ве нәhәqие бьнhер'ьн: әв гәдә чawa щие бадьлhәwa мьн каләмери бегөрмәт дькә». Дә, одәвани жи п'ампйа бунә, мәрьве жь Әсәд хьравтьр. Әве тә жи хwә лап дәwса хама давежьн, дәwса нәзана датиньн у өса дькьн, wәки гьлйа жь гәде hесир дәрхьн, wәки әw qара хwә бежә.

— Көр'о, — го әве тә гәдәр'а дьготьн, — тө р'йа хwәде к'әти: Әсәде щамер чь готйә, wәки тө wи бегөрмәт дьки, нә ахьр дәwса калке тә те.

— Ахьр хwәде wи т'өнә, hун ньзаньн чь дькә, — гәдә щаба wан дьда.

— Чь дькә, бежә, әм жи заньбьн?

Э, гәде hесир we чawa гьлие дьзйа дйа хwә бькә.

Щарәке гөндики мә дьчә гөндәки жерьн. Ль вьра йәки фькьрдар (интелигент) р'асти wи те у же дьпьр'сә:

— Hьло, гөндие wә диса лаqьрдйа дькьн?

— Чийә, дьвәк хьзмәта тә ль гөнде мә hәйә? — п'ампи же дьпьр'сә.

Әве тә дьле хwәйи саг буйә, т'әг'мин накә чь ви гьлие п'ампир'а hәбу у щаба wи wa дьдә:

— Әре, wәллә, тә чawa те дәрхьст: мьн жи дьхwәст бьhатама...

Hе гьли дәве wида буйә, гөндие мә дьвежә:

— К'әрәмәкә, wәрә, сәр ч'ә'ва, сәр сәра. Мьнәте нәгрә, әзи wьрьм.

— Wәйи, хwәде мала wә п'ампйа авакә, мәрьв нәwерә гьлики wәр'а бежә, — интелигенте щамер hежа сәр hьса-hьса дьк'әвә у дьвежә.

Мале п'ампйа гәлә ль Тьвлисе hәнә. Хазма wан сала п'ампие Тьвлисе нәфәре хwәва чәнд мәhа дьhатьн hәвинге (дачае). Бона hатьна wан шабун дьк'әт нава п'ампйа у заньн чьма? Зар'е wана, кө бажер'да мәзьн бубун, дьле хwә саг бун, hаж фәнд у феле п'ампйа т'өнә

бун. П'ампие тə р'оже йəк жь вана, чаwа əрмəни дьвежьн: «кал мещ» дькьрьн, йане ле дьhатьн həв. Щарəке кӧр'ькəки h'əйфи р'унəрм гьртьн у к'əтьн к'ьр'е 'wи: э'йб у кемасие калке wи готьне. Дə, wəки зар'а гӧнд буйа, wе гьлики т'əqьл wанр'а бьгота у жь wана дурк'əта. Ле əве тə ма у п'ампйа əw кӧр'ке р'унəрми шəрмокə жь э'р'не wи дəрхьстьн. Əве тə дəст бь ч'ер'а кьр: ниви гӧрщьки, ниви кӧрманщи. Э, wə т'ьре п'ампйа хəйидин. Wə бьдита чаwа ша дьбун. Əwана ша дьбун, чьмки гьhиштьбун мəрəме хwə: гəдə дабунə хəйдандьне. Əw салəк бу лаwька əw гəдə, хəйд у ч'ер'е wи бир данин, дьк'əнйан у пер'а жи дьготьн:

— К'аре wи сəр ч'э'вабə, хwəзьл исал жи бьhата.

— Э, мала wə авабə, — хале Шəрəф газьн ль hазьра кьрьн, — мə həма щарəкер'а «hек сьпи кьрьн». Гəде фəqир дьhат, дьле хwəйи саг' щаба мə дьда у əм жи ша дьбун. Hуне бьвиньн: əw бе жи, т'ӧ wəхта хwə ль мə нагрə, 'wе версəке жь мə бьр'əвə.

We сале лаwькəк жь Т'ьвлисе hатьбу гӧнде мə, зьламəки h'əйфи дьлсаг'. Əве тə пе э'рəба шир р'оке чу Əлəгəзе у вəгəр'йа. Чахе жь э'рəбе пəйа бу, хwə ль лаwькəки гӧнде мə гьрт, е кӧ сəр сура мала Мирие Qəро р'уньштьбу, сəре wи бəрда, к'əтьбу мьтала. Əз жи hе сьвьк бум, wьра, hьмбəр сəкьни бум. Хорте Т'ьвли-

се сьлав ль п'ампие р'уньшти кьр. Хорте П'ампе вəщеньqи у жер'а гот:

— Wah, Мьсто (əм бежьн наве wи Мьсто бу), тӧ чаwа hати-мьн qə т'əг'мин нəкьр.

— Wah, касо (гӧрщьки, йане: щамер), тə аз надитьм, аз т'ави га hатьм?

— Wah, т'əви га?

— Ле чава!

Əве п'ампи, те бира мьн, дор хwə ньhер'и у хwəст йəки гӧндие мə бьвинə, шабуна хwə бона 'wи гьлие т'ьвлисван э'ламкə у həвр'а р'ьнд тек'əвнə к'ьр'е wи. Həма wе дəме лаwькəк жела бəрбь йале мə дьhат. Иди wи гӧндие мə т'аба хwə нани у дурава ле кьрə гази:

— К'əло, К'əло, həла зу wəрə, малавао, ле qə тӧ навежи чь буйə: Мьстое мə жь Əлəгəзе h'əта гӧнде мə т'ави га hатийə.

К'əлое тə, дə, п'ампи бу. Дəст хwəда сəрва чу у həла дурва кьрə гази:

— Ле əз кь дьвем, лаwьке мə баwар накьн: э'сле Мьсто həйə, мерьки р'əх мəрйа нак'əвə, занə, мəрьве ви зəмани п'ае п'ьр'е qəлпə мьхəнəтьн, ləма р'əх h'əйwане «дьлсаг» — га дьк'əвə.

Иди ньзам: хорте т'ьвлисвани фəqир гьлие 'wани ь'эрьф фə'м кьр йане на, ле дəйи нəкьр. Əw həрдӧ лаwьке гӧнде мə жи т'ер ша бун, у сьвəтьре гӧнд гӧндити ви гьли h'ьсйа.

П'ампйа нəфəре мала хwə жи наhевьшиньн. Чахе мəрьве хəриб наен, əwана ищар вəдьгə-

р̓ьн сəр һəв, дьк̓əвьн к̓ьр̓е һəв йане жи qар у кемасие һəв дьвежьн. Нькарьн тəйахкьн: чаwа к̓ьр̓е щьг̓аре те щьг̓арəк̓еша, ӧса жи к̓ьр̓е һ̓əнəк лаqьрдйа те п̓ампйа. У, чаwа мьн гот, щарна нəфəре хwə жи наһевшиньн.

П̓ампйа сьве һ̓əта эваре ч̓ə̓вньһер̓ие хəрибанə. Чахе дитьн, на, кəси хəриб нəһат, ищар дора гӧндики хwə дьвьн т̓ьр̓ьк. We, чаwа дьвен, һ̓əйфа һ̓əфт һ̓əйштəки хəрибе нəһати же һьлдьн.

Вайə, дӧ мере П̓ампе сьве зу орт̓а гӧнд, сəр сурəке р̓уньштьнə: əз дьвем дəwаре хwə анинə бəри нава гар̓ане данə. Бука йəки жь wана, qаськ-qəйнт̓əре we сəр мьла, те дəрбаз дьвə, һəр̓ə жь чьр̓ьке аве бинə. Əве р̓əх хəзуре букер̓а дьвежə:

— Мьразе тə певə, шькьр бука тə дəстə̓мəлə, qəшəнг у жирə, һа!

— Əре, wəллə, — əве тə щаба wи дьдə, — шире we ле һ̓əлалбə, бəрбанга сьведа сəр даре дӧ льнганə, наһелə хушка тə жь вьра р̓абə, һəр̓ə дəра һан. Һьло, дьвен qӧсура бука тə жи т̓ӧнə, — əве тə ищар жь һəвал дьпьр̓сə.

— Wəйи, мала тə авабə, — һəвал щаба wи дьдə, —qə бе qӧсуре теда дьһелə!

Йəки хəриб ль wьр буйа-те дəрнəдьхьст, к̓а əwи əw гьли чьва гот, ле һəвале wи фə̓м кьр, wəки ə̓к̓ьс гот. Бəле, щарна т̓əне п̓ампи жь п̓ампи фə̓м дькə.

А бь ви тəһəри, дӧ щур̓ə лаqьрдчи ль П̓ампе һəнə: щур̓əк, чахе лаqьрдие wи əшкəрə-тенə к̓ьвше, йəк жи, wəхта гьлие хwə п̓əрдəкьри дьвежə, ле готи һьмбəр сəрwəхтбə у те дəрхə. Мьразе Усьв, мəсəлə, һəма əшкəрə гьлие хwə дадьwəшине, we дəме, чаwа дьвен, ч̓ə̓ве wи, дəве wи жь к̓əн у бəшəра хwəш хали навьн. Ле Һəмое бьре wи-на. Го, Ширьне Пирьке жи ӧса бу: лаqьрди дькьрьн у qə нəдьк̓əнйа. Һəмо т̓əне нəйсəйи бьн левада вəдьбəшьрə у готи we дəме тӧ р̓ьнд бала хwə бьдейи, wəки гӧһастьна бəнгзе wи те дəрхи. Е хəрибə нəнас we йəке дəрщ накьн у гьлие wи дəwса е р̓аст qəбул дькьн. Щарна жи Һəмо нəйисəйи вəдьбəшьрə у т̓ӧ гьлиа навежə. Т̓əг̓минкьрьна ве йəке дьһа чəтьнə, ле мə̓на we ə̓сə һəйə. Əфие Ширьн жи мина баве хwə wəхта лаqьрдйа нəдьк̓əнйа.

Гьлие п̓ампйа гəлə һəнə, у, хwəндəване ə̓зиз, əз чь wə вəшерьм: гəлə гьли нə е готьненə, чьмки əw сӧр̓а гӧндие мəнə, т̓əне wана һəвр̓а, нав һəвда дьвежьн. Ле гьли жи һəнə, wəки бира мьн чунə йане жи əз нькарьм бь we т̓əqле бежьм, бь чь т̓əqле əwана һатьнə готьне. У чахе р̓ьнд нае готьне йане жи ньвисаре-əw гьли бəтсар дьвə у һ̓ӧкме хwə ӧнда дькə. Хен жь we, əw гьли-готьн зə̓фьн у мəрəме мə ве гаве т̓ӧнə wана гьшка биньн орт̓е. Лаиqə wана бəрəвкьн у чаwа ньмуне зарготьне у мəсəле

дьнефәмкърьна гӧндие мә бона ньсләте пашwәхтие бьпарезьн йане жи бьдьң чапкърьне, чаwа, мәсәлә, ль щие майин дькьн. Хен жь лаqьрдйа бал пампйа гьлие щи-wар, тәqьл һәнә, е кӧ шәдәтйа аqьлбәндие дьдьн. Гьлие өса, мәсәлә, Усьве Нәсәни рәмәти гәлә готьнә. Әм гьлики жь wан гьлйа биньн орте.

Щарке мала Усьве Нәсәнда, ньзам бона чь, тәхте кефе датиньн. Гьшк тен, хенжь Нәмое мәйи Усьв. Усьве Нәсән радьвә, хwәхwә дьчә пәй Нәмо. Дә, мәрьве һәвә незикьн, йәке жи мале wан рәх һәвданьн.

— Нәмо, тӧ чьма наейи, — апе Усьви калә-мер дәwе же дькә, — щьмәт һатийә, нә ахьр әм һивйа тәнә.

—Апе Усьв, — Нәмо дьвеже, — әз зәф разимә, әсеванки әз һатьмә, тӧ чьма wи әмре мәзьн һати пәй мьн?

— Нәмо, ахьр навә, wәки тӧ нәейи-хәлqе чь бежә. Тӧ йа мьн дьки: кәрәмкә, әм һәрьн мале.

— На, апе Усьв, әз наем, әз хӧламе тәмә.

— Дә, wәки хӧламе мьни, иди дьреж нәкә, равә бьдә пәй мьн, әм һәрьн.

Нәмо дькәнә у иди бе хәвәрдан радьбә, дьдә пәй апе Усьв, дьчә.

Ле чьqа гьли-готьне Wәзире Әмәр, Әслане Кәсо, Темуре Усьв, Шәрәфе Әмәр, Усьве Иво, Әщәме Нәмид, Кьнйе Әслан, Нәмиде Надо,

Мьразе Усьв һәнә. Һәмин Нәмо щи бь щи, сәрдаће һуморә. У нә кӧ тәне гьлие тәqьл, һәнәк у лаqьрдие хwәш дькә, ле өса жи зари лаqьрдчие гӧндда гьлие wан там бь we тәqле, бь wи щурәйи дьвежә, чаwа wана готийә.

Wәхта гьли һатә сәр Нәмо, әзе гьлики-дӧде wи жи бькьм. Щарәке, мина һәрщар, щьмәт бәр дәре паhесте (кйиләра колхозейә wәхтәке) бәрәв бубу. Гьли һатә сәр мәрики, нае бира мьн-кйе у йәки гот: «Мьсто (чаwа мәсәлә әз ви нави дьвем) мәрьвәки гьранә, Нәмде хwәйә, һәзар гьли гьлики хәвәр дьдә». Нәмо таwа хwә нани, бәр гьлие wи рабу:

— Хwәде мала тә авакә, Мьстие фәqир кйа занә хәвәрдә, wәки гьлйа бежә. Әwe кем хәвәр дьдьн йане жи qә хәвәр надьн, әw һаж хwә һәнә, wәки нькарьн хәвәрдьн. Лаwьке мә жи дьвен-гьва мәрики гьранә,әдьлийә. Ща һәла, кәрәма хwә, Мьсто бьләқиньн, әгәр заньбу дӧ гьлйа раст пәй һәв бежә, әзе мьләки хwә жекьм.

Әз ньһа гәлә щара ви гьлие Нәмо бир тиньм, хазма эварйа, әйда, шайа у кйефада. Ньнә лаwьке мә тен, феза гьшкада «тар» дьвьн, хwә, qәwли пампйава, мәт дькьн. У чахе кйасе хwә жи кйасе ньмбәр дьхьн, тьме кйаса хwә сәрфеза йа wирa дьгрьн. Ле wәхта бьләқини: гьлики аqьл жь дәве wан дәрнае. Щарна, wәхта, чаwа дьвен, хwә бир дькьн у радьвьн

пӏйа, дӧ щьмлэ чьнэ, дӧ щьмла ӈькарьн лэв биньн.

Гьлики дьн жи. Ӈьнэ лаwьке гӧнд жь Ӈэмо дьпэлькиньн, чьмки эw, чахе щи те, дэстхwэда дэqа wанда дьде, Ӈьлбэт, бь лаqьрди. Тэ Ӈэw бала хwэ дае сэр тӏэхте шайике мерэки гӧнд, кӧ кем хэвэр дьдэ, кӏефа wи хwэш дьвэ у рӏадьвэ пӏйа-хэвэрдэ. Ӈэмо жи рӏадьвэ пӏйа, wэки, гьва, аликӏарие бьде, щьмӏэте бьдэ кэркьрьне:

— Чӏэве wэ нэрьжйано, нэ кӏас дэсте Мьстоданэ. — Паше вэдьгэрӏэ сэр Мьсто: — Кӏэрэмкэ, маqул, фэрэзи эвана фӏэм накьн, wэки Ӈэр гьлики тэ дьнеке Ӈежэйэ, бежэ, Ӈэйрана тэмэ, гӧла щьмӏэтерӏа бьрӏежэ!

Э, wэ тӏьре Мьстое хэвэрдэ. Щи бь щи рӏудьни, хwидан сэрӏа давежэ.

Пӏампйа Ӈэнэк у лаqьрдйа, Ӈуморе тьштэки ӧса Ӈэсав дькьн, чаwа мэрьве майин хэвэрдана садэ. Ӧсанэ, тьштэки эсэйи. Чаwа харьн бе хwе навэ, чай бе шэкьр навэ, ӧса жи гьлие пӏампйа бе Ӈумор нае готьне. Эw лаqьрди нэ кӧ щӧда у мэхсус тенэ кьрьне, ле «беӇэмди» пӏампйа жи хэвэрдана wан бь Ӈуморева те пӏэрwэдкьрьне.

Ӈумор, Ӈэнэк у лаqьрди, эв йэк гьшкарӏа эйанэ, тьште ӧсаньн, кӧ аликӏарие дьдьнэ мэрйа-эw зэлулие, чэтнайа алтӏкьн, дэрэще Ӈэрэ гьранда жи бьжин. Эw, мина тьштэки, сэбра

мэрьванэ. У Ӈумор пӏампйарӏа, мина тьштэки, буйэ хун у гошт. Эгэр пӏампиарӏа бежьн «Тӏэрка wан лаqьрди, Ӈэнэк у мэсqэрэтие хwэ бьдан» — эз бawарьм, эwе бежьн: «Щамер, наӇельн мэрьв хэвэрдэ жи», ле навежьн наӇельн лаqьрдйа бькьн», чьмки wан Ӈэнэк у лаqьрдйа пӏампйа чаwа хэвэрдана садэ Ӈэсав дькьн. Эw нэ кӧ лаqьрдйа у мэсqэра мэхсус дькьн, ле бь wана хэвэр дьдьн у бейи wана хэвэрдана wан we нэ йа пӏампйавэ.

Эм гьли биньн сэр пӏампики ӧса, е кӧ ангори лаqьрдчие гӧндэ эйан Ӈэнэка, лаqьрдйа кем дькэ, дьӇа зэф мьрӏузкьрийэ, нэ кӧ бэшэрхwэш. Хэисэтэки Эщойи (эм дьӇа зэф Ӈэма wи тэӇэри наве wи Ӈьлдьдьн) майин жи Ӈэйэ, кӧ жь лаqьрдчйе Сипӏанейэ майин щӧда дькэ. Эw пӏае пьрӏе wи чахи бь Ӈуморе, бь лаqьрди хэвэр дьдэ, чахе Ӈерс дькӏэвэ, тьштэк нэ бь дьли wийэ. Эщэмэ Ӈэмид сале пешьн, чахе электрики тӏэзэ анибун, электрике гӧнд бу. Ӈена wида бь готьна готйа, дар, стуне тӏеле элекмрике гьшка зэфтьр ль тӏаӏа мьхаила мел дьбун йане жи дькӏэтьн. Эщо дэрэще wада кем ль мэна we йэке дьгэрӏйа. Эw беӇэсав Ӈерс дькӏэт, чаwа дьвен, бэр хwэда кӏьфьри у чӏерӏе«чӏьвьр» дькьрьн, ле ашкэла, бона пэрчӏа дьле wи дайнэ у перӏа жи лаwьке we тӏаӏе у тӏахьме жь хwэ нэдэ хэйдандьне, Ӈэр тӏане

бь дьләки кӧл у шәwат дьгот: «Баво, эва лаwьке мәйә мьхаила столбе (стунар̓а hәма ӧса бь зьмане урьси дьгот) хwәйә электрике жорда тиньн, мел у хар дькьн, дьбен: «Ә̓щәми зәг̓мә, 'we хwә бьде-р̓асткә». Wәхта ван гьлйа дьвежә, Ә̓що т̓ӧ щара нак̓әнә, вәнабәшьрә, hәма ӧса мьр̓узкьри дьминә, ле әгәр р̓ьнд гӧhдарби, те дәрщ бьки, wәки дәнге wи дьр̓ьшьфә. hәма әw жи к̓әне wийә, кӧ әw дьщә̓динә ә̓йан нәкә. Нә ахьр әw hерс к̓әтийә, we иди чаwа бьк̓әнә. Ә̓що qәйи hәма ӧса жи дьфькьрә, нак̓әнә, wәки h̓ӧкме хәвәра wи кем нәвә. У ве хәвәр, готьна wийә нивлаqьрди, дьhа р̓аст-лаqьрдйа вәшарти, дәwса хwә гьртийә. Шә̓дәти әwә, wәки п̓ампйа hәрт̓ьм wи гьли бь h̓ьзкьрьн дьwәк̓ьлиньн у әw буйә готьнәкә «класик» нава зарготьна wанда.

П̓ампйа qәдре мәрьве лаqьрдчи гәләки заньн у, хазма, чахе әw жь гӧнде wанә. Әwана гәләки ша дьвьн, чахе лаqьрдчики нӧh жь нава wан п̓әйда дьвә. Бь wи мәрьви ә̓wана фьрнах у бабах дьвьн, пе ша дьвьн. Бәле, п̓ампйа qәдре мәрьве мина хwә заньн у чахе йәк жь гӧндие wан лаqьрдйа ньзанә, wи мәрьви п̓ампие т̓ам h̓әсав накьн. Ле чьqа ша дьвьн, чахе тьфаләк нишане h̓әсина hуморе диhар дькә.

Бона избаткьрьна ви гьли әзе мәсәләке бежьм, кӧ qәwьмандьна р̓астә.

Wан сала Ә̓зизе бьре мьни мәзьн нәхwәш к̓әт у чәнд р̓ожа, чаwа дьвен, нан дәв нәкьр. Т̓увә-т̓ува дйа мьнбу, hәр wа дьк̓әwгьри, wәки Ә̓зизе 'we нан нахwә. Щие Ә̓зиз от̓аха мәйә Мәзьнда данибун (дӧ от̓ахе мә hәбун у ангори аqар, фьрәйа wан мә йәкер̓а дьгот: От̓аха Мәзьн, йа дьнер̓а-от̓аха Ч̓ук). Орт̓а hәрдӧ от̓ахада жи сьвдәрәкә тәнг hәбу. Р̓оке жи Ә̓зизе мә, чахе hьнәки п̓ак дьвә, чаwа дьвежьн, ч̓ә̓ве хwә вәдькә, те дәрдьхә, wәки бьр̓чи буйә. Дә, мәрьве чәндәки нан-харьне нәхwә бинважки дьвә. Ч̓ә̓ве хwә дьгәр̓инә-Ширалие бьре хwәйи бьч̓ук дьвинә, е кӧ wи чахи чарпенщ сали буйә. Дьве: «Ширали, Ширали әз qӧрба, hәр̓ә, дйа мьнр̓а бежә, бе Ә̓зиз дьгӧ бьра, мьнр̓а чәнд нана, пәнер-тораqе у пивазе сәри бьшинә». Шабуна льнге дйа мьн ә̓рд нагрьн. Әва тә, чь Ә̓зиз хwәстьбуйә, дьдә дәсте Ширали, дьшинә, чьмки we дәме вала нибуйә сәр нәхwәшда hәр̓ә. Ищар, Ә̓зиз гьли дькә: «Әз нан дьхӧм, Ширали жи пешбәри мьн сәкьнийә у ч̓ә̓ве хwә жь мьн у нанхарьна мьн набьр̓ә. Чахе мьн нанәк хwар, Ширали ньшкева жь щи qӧлаз бу, мина гӧлла дәве т̓опе банзда от̓аха Ч̓ук, дәри жи сәр пьште hьштьн, бь hеwьрзә кьрә гази: «Қаре, Қаре (мә зар̓а дйа хwәр̓а дьгот: ьне, дае, ле щарна жи бь мәсәла баве хwә-Қаре), Ә̓зиз йәк фитанде жи». Йане: нанәк хwар жи. Ширалие тә we

цьч'е диса вәгәр'йа, һат, диса к'ип пешбәри мьн р'уньшт. Се нан бун, мьн һәрсе жи хwарьн. Wәхта мьн хьлаз кьр, Ширали диса жь щи пәкйа, хwә от'аха Чукр'а гиһанд у щара пешьн хьравтьр кьрә һewьрзә: «Каре, Каре! Әзиз һерсе жи фитандьне». Әва гьлйа дәстхwәда к'әтә гөһе п'ампйа. Э, гьлие өса мале п'ампйада дьминьн. Wә бьдита: чахе бир данин, чаwа бь Ширали ша у фьрнах дьбун. У әз ньһа т'әг'мин дькьм: һаqа бь Ширали ша нәдьбун, чьqас бь we йәке, wәки ньсләта п'ампиайә лаиq wанр'а дьгиһижә, пешда те, йа көwe әдәте кал у бава, е лаqьрди у мәсqәра зенди хwәйкә. Wәкә чьл сала жь we р'оже бөһөринә, ле һе-һе мере гөндә мәзьн, е көwи чахи щаһьле бәнга хwә бун, wан гьлие Ширали бир тиньн у пер'а ша дьвьн.

Һәсина һуморе бал көр'е Ширали-Омәр жи һәйә.

Р'оке, чахе Омәр мина хwә һәрщар «дәрә вәте», зәф хәвәр дьдә, һьлбәт, лаqьрдйа дькә, дьк'әвә к'ьр'е де у бав, хушк у бьре хwә, жер'а бь һерс дьвен: «Омо, тө чьqа зәф хәвәр дьди». Омәр аре накә орт'е, щабе wа дьдә: «Э әз чаwа бькьм, әз дәвә хwә вәдькьм-гьли хwәхwа жь дәве мьн дәртен». Пампйа бь пәйатие хwәйә wа фьрнах дьвьн.

ДИСА НАВ П'АМПЙАДА

П, амп чаwа гөнде к'өрда жь дәстпебуна сәдсалйа 19-а һәйә, ле бәри we дәwса П'ампе шенльк буйә. Дәрһәqа ве йәкеда кәвьрәк, к'өмәйтәки сәр мәзәле бәре шәдәтие дьдә, кө мьн ван ахьрийа т'әг'мин кьр. Әз нә п'ешәкзане we дәрәщемә, ле бь нета мьн әw кәвьр чәнд садсалйа бәре һатийә чекьрьне. Әгәр ләв бе, әзе wи кәвьри нишани п'ешәкзанакьм. Бәле, П'амп шенлька кәвнә, ле нава т'әмамйа т'ариqа хwәда т'ө wәхта нәгьһиштнйә пешк'әтьн у гөлвәдана өса, чаwа иро. Ле р'оже бөһөри, е зар'отие чьqас жи чәтьн у зәлулибьн, пәйир'а мерьвва хwәш у гәш тенә хане, чьмки әw р'ожьн, чахе мәрьв зар'ә, щаһьлә у ләма жи һечхәмә, чьмкн wи чахи дьнйа мерьвва хwәш у нәхш к'ьвш дькә. Awa шайире к'өрдайи советнейи әйан Сьһиде Иво бь һьзрәт у кован зар'отйа хwә бир тинә у һазьрә дәст жь нав у дәнг, qәдьр у сйанәта qазанщкьри бьк'шинә, ле һәр т'әкт'әне зар'оти ле вәгәр'ә, әw зар'отйа, көбуйә биранин у биранин жи һьзрәт у кованә.

Сьве зу һьшйар бума,
П'ехас, башәwал бума,
Льнг тәрьки, левә зһа,
Хwәзьл дниса зар' бума.

Ле әм вәгәрынә сәр Сипʼане. Әw дькʼәвә нава совхоза Щамушванейә ӈәйwанәтхwәйкьрьне.

Сәре-серида лазьмә бьдьн кʼъвше, wәки пʼае дәрәще негатив, кемасийә ӈимли мә хwәхwә, мә сипʼанйа саз кьрьнә, рʼуе тʼәрбә-тʼорә у шӧхӧлкьрьна мәйә нәрʼастда әw пʼәйда бунә у ләма жи wан кемасйа әм готи хwәхwә бьдьн ӈьланине, ӈьлбәт, бь аликʼарйа идарә у тʼәшкиләте ангор.

Сипʼан мала мә сипʼанйа гьшканә, малощаха мәйә тʼомәри. У we маледа әм готи qәwле жийине, әмьрдәрбазкьрьнейә баш саз бькьн, wәки әмре мә дьӈа хwәш у бь шабун дәрбазбә. Ӈәр мәрьвәк, малхwек хәмле дьдә мала хwә, wәки теда ләзәте бьвинә у хәмла ӈәр ощахәкейә ӈимли нәфәре мале хwәхwәнә: ӈазьрйа wан, тʼьфаq у тʼәрбә-тʼоре wани башә. Ле гәло бь ве фькре qӧсур мала мәйә тʼомәри-Сипʼанеда тʼӧнә? Ӈәйә у бәре әwльн алие we хәмла ӈимли-бьнәлуйада. Әзе дәрӈәqа тʼьфаq, тʼәрбә-тʼоре wан бьнәлуйада дьӈа дәрәнг бежьм, ле ньӈа бәри гьшки әзе дәрӈәqа we йәкеда бьдьм кʼъвше, кʼа гәло нәфәре we мала мәйә тʼомәри гьшк сәр ӈәвьн йане на, мала хwәда дьминьн йан же дьрʼәвьн. Мәсәләкә щьмәʼта мәйә хwәш ӈәйә: «Дәwхwәстьн-кодьквәшартьн: чь щаизә». Әсанә, әм кʼәсә дәрбази готьна хwәбьн у кемасйа гӧнде хwәйә иро-

йинә, бь тʼәгʼмина мьн ӈәрә мәзьн бьдьн кʼъвше. Әw «хопан» у «хопанчитийә».

Чахе әм сәре-сәрда, сәрʼа-бәрʼа бала хwә дьдьн ве дәрәще у ӈе нава wеда кʼур нәбунә, дькьрн бежьн: «Хопанчити чь тьштәки хьрав у гӧнәкʼаркьрьнейә, чахе дьчи, диса wәлате хwәда дьхәвьти у бь хwидана әʼнйа хwә кʼәда ӈәлал, qазанще дьки». Рʼастие жи: пе qазанща «хопане» гәлә лаwьке мә автомобил у навмала wәʼде ӈа кʼърʼинә. Бьмбарәк у пирозбә, ӈеqие жи кʼәда wанә ӈәлалә. Ле ль вьра qәзиае майин пешда тен. Бәре әʼwльн әw qәзйа ӈӧщәте, чаwа дьвежьн, йа ләщбәзиейә. «Фьланкәсе кӧрʼе хwә ӈьлдан, чу хопане у ӈәбун, дәwләтәкә гьран ани», — гәләк бь ви тәӈәри дьфькьрьн. Әсанә, әзе жи кӧрʼе хwә хwәрʼа бьвьм, чьма кʼе кемтьрә?» У кӧрʼе 16—17 сали дьвә дькә бьн «нире» гьран, хәвата жь qәwәта wи дәр пе дькә кьрьне. Ӈәла әва жи щие хwәда. Қӧрʼе wи әʼмри әʼсә жь хwәндьне дьбьрʼе: әгәр нә йа мәкʼтʼәбе, ле йа пәйрʼа, хwәндьна ортʼәйә пʼешәкʼарие йане жи йа бьльнд. Чийә, әм дәwса пешдачуйине кʼәтьнә нава дәрәща пашдачуйне? Әʼсә, әгәр әм әʼмре гӧнди бәре у ньӈа биньн бәр чʼәʼва. Wи чахи әwләде хwәрʼа дьготьн: «Тӧ qӧрбана кӧрʼе фьланкʼәсеби, чуйә Ереване институтеда дьхунә, we сьва дӧспа бе бьвә дәрсдар, директоре мәкʼтʼәбе, сәдре колхозе, тә жи хwә кәрʼ кьрийә: нә

мьне, нə тəе». Ньһа? Ньһа qара хопанчйа дьдьн сəре кӧр̇е хwə. Дьвəк бой wе йəке, wəки п̇əре хопанчйа жь е дəрсдара зедəтьрə? Һьлбəт, на. Чахе əм п̇əра сəр т̇əмамйа салə-wəхте п̇арə вəдькьн, дьвиньн, wəки на. Хопанчи 5—6 мəһа дьхəвьтə у чаwа! Ниве ə̇мре ʼwи wе хəватер̇а дьчə. Хенжь ʼwе: wə̇дəда харьна ави, йа гəрм нахwə, шуштьн-вəшуштьна мина мале т̇ӧнə.

Ле гьли əw нинə, wəки кӧр̇е фьланк̇əсе готи ə̇сə бьвə дəрсдар, йане жи сəдьр. Ə̇сə нинə гьшк хwəндьна бьльнд дəст биньн, ле ə̇сəйə, wəки һəр к̇əс сəр мала хwəбə, нава нəфəре хwəдабə. Чь тəвайə, чахе кӧр̇е хwə дьзəwьщиньн, дə̇wəта ʼwи дькьн у һе мəһəк дəрбаз нəбуйə, һе букə р̇убьхелийə-мьле wи дьгрьн, дьвьнə хопане. Хорт ль wьра мькӧр̇йа жьне дькə, жьн-ль вьра. У һьнə хорт мəщбур дьвьн ч̇ə̇вдəрие бькьн. У чьмки щер̇ьбандьна wи т̇ӧнə-дькарə зйанекəвə. Бь т̇əг̇мина мьн фə̇мдарийə, wəки дəрəще wада чь дькарə быqəwьмə. Һəла йа хорт диса п̇акə: Əw нава һəвал-һогьраданə, бина wи дəрте. Ле жьн? Хазма əw бук, йа кӧ жь щики дур анинə у əw гӧнд у мал жер̇а һəла һе хəрибьн, һун заньбьн, чаwа п̇ампйа дьвен, доне wе к̇əтə ч̇ьре мала wе шəwьти.

— Хwəе, — тə һəw ди дайка хопанчики дəwаре хwə бəрдьдə нав гар̇ане, бь жьнəкə

гӧндə һəвала хwə дьсəкьнə у орт̇а р̇йа шошеда «кӧле» хwə жер̇а дьр̇ежə, — əз у мерва хwə qӧрба дькьн, һəйра дькьн, диса лева ве qизе р̇аст навə, диса бь лев у лоп̇əрə.

— Э, чьма? — дəwса бəр дьлда бе, əва тə агьре жьньке дьһа гӧр̇ дькə, — qӧрбана тə, мер у wе малевə, чьма т̇и дьвə, бьр̇чи дьвə? Бəхте мьн у кӧр̇е мьдавə, wəки аве дəрдане зар̇е тə ʼwəрдə, бьхwə-wе т̇ер бьвə. Мала баве һат-ба дьву. Əз хwəйа кӧр̇е хwəмə, ньһа бийə, бийə, дəрйар̇а нае...

Wə т̇ьре т̇əне һена хопанеда wа дькьн? На. Тə һəw ньһер̇и пешйа əскəрие, де у бав ləзо-бəзо дə̇wəта кӧр̇ дькьн. Чийə, т̇опайи бəрəвкьн, дьһа р̇аст, чаwа əwана дьзива малда дьвен, «дəйне» хwə жь хəлqе бьстиньн.

Əва йəка нə кӧ т̇əне беисафийə, ле əм дькьрьн бежьн: тьштəки wəбалə. Бəле, wəбалə, чахе дəсте жьн у мер жь һəв дькьн, чахе əwана һе мəһəке жи п̇аки һəв нəдитьнə.

Дьвен: фьланк̇əсе жь хопане бьлеə̇т п̇əрə анинə, дьвен, һаqа данə сəр һəв, wəки дəнге дика нагьһиже. Əм бежьн анийə. Ле к̇иси чь? К̇иси саг̇ləмйа хwə. Иди ньзаньн, wəки бона wан п̇əра wи мəрьви, чаwа дьвен, хуна хwə хwарийə. Һьлбəт бь р̇əзадьли. Wəлате мəда тӧ wəхта мерьв мəщбур накьн сəһ̇əте к̇ьвшкьри зедəтьр бьхəвьтə. Ле əве тə wе йəке нав хwəда дькьн. Əм бежьн: һəма ани. Ле гəло

дькарә гәлә сала бь wи тәһәри пәй һәв бьхәвьтә?

Гьлики майин жи: гәло әw малда, гӧнде хwәда, нәһйа хwә йане жи ṙеспублика хwәда һaqa хwидан бьṙежә, we пәре ṙьнд qазанщ нәкә? Һьлбәт, we бькә. Бьра һьнәки жи кембә, ле нә ахьр сәр мала хwәйә, нава нәфәре хwәданә. Нә ахьр тъвдира мале, тәрбәткьрьн у хwәндьна заṙа һәйә? Мәрьв qә бона пәра ṙа у тъвдире хwә дьшьһьтинә? Ле тәне ṙа у тавдире хwә. Лawьке хопанчи чь дькарьн бежьн, чахе сәркарйа колхоз у совхоза ṙо-мьṙо газьндарә, wәки хәватчи тӧнәнә. Бәле, гӧндәки мина гӧнде Пampеда хәватчи кемьн. Кәс тӧнә һәṙә бәр пез, деwер, бәрха. Лawьке хопане, һәйрана сәре wанбьм, тен сәр ṙйа хwә ль Москвае дәстә кьнще ṙьнд дькъṙьн, хwә дькьн у һежа тенә гӧнд. Сәрwере малһәбуне чәв wан дькәвьн у иди qӧрсаг накьн бежьне: «Wәрә, һәṙә бәр пез». Әw хwәхwә жи хәвата ṙенщбәрие, ло һәла йа хwәлибещәркьрьне жи тьштәки кърет һәсав дькьн. Иди кәс тӧнә жь wана бьпьṙсә: «Ле һун ль wьра, хопане чь дькьн?» Кәс тӧнә бежә, wәки хәват, йа чь тәһәри жи һәвә, шәрм нинә.

Дәрәщәкә майин жи: әхтйарйа тӧ хопанчики, тӧ нәфәрәкә мала wийә моралие тӧнә хәвата малһәбуна гӧнде хwәда инкар бькә. Нә ахьр мала wи ль wи гӧндийә, пәз у дәware wи ль чиае wи гӧнди дьчерьн, хwәлйа wи һәйә.

Һьлбәт, әм нькарьн тәне бьнәлуйа гӧнәкар бькьн. Иди wәхтә, wәки сәрwертйа нәһие жи, ṙеспубликае жи дәрһәqa ви һалида бьфькьрьн. Гәло навә филиал, пare кархане бажаṙа ль ван гӧнда вәкьн? Һьлбәт, дьвә. Wи чахи һәр гьли-готьне дәwса хwә бьгрьн. Иди мәна хопанчйа жи we бе бьṙине. Әз ве йәке дьвежьм, чьмки дәрһәqa ве пьрседа буйә хәвәрдан. Бәле, гӧнди бь һәqи дәwa хәвате дькьн. У әва нә тьштәки һәqнейә, чахе бьнәлуе һьнә гӧнда бь хәватева дьдьн ṙазикьрьне, ле е һьнәка-на.

Хопан зйанәка моралне дьдә гӧнд у гӧндйа.

Чawa дьвежьн, мә гьшка хwә дитийә, бawарки тәва дәст дайә: щара әwльн ṙасти нәнасәки тейи-мәрьвәки һәйфи дьловaн, дьхwәзи пеṙа хәвәрди, ле ньзани дәрһәqa чьда, жь чь дәстпе бьки, чьва хьлазки. Ле һәвале незик, нас щӧдайә, чawa дьвежьн, пе чәва у дәва жи һун һәв дьдьнә сәрwәхткьрьне. Гьлик, тәк-тәне хәвәрәк бәсә, wәки һун иди, чawa дьвен, сьре, ṙе нәдьн һәв. Шьровәкьрьна мәна ве йәке, бь тәгмина мә, тьштәки зедәйә. Гьшк, мәна ве йәке заньн, дькарьн ви гьли, чawa дьвежьн, маккьн. Дәрәща һәрә сәрәкә әwә, wәки һәвал-һогьре незик һаж говәка бир у бawар, фькьрандьна һәв һәнә у щарна йәк

жь ч'әве е майин те дәрдьхә, к'а әw чь дьхwәзә бежә. Әгәр wа нибуйа-әw нькарьбун бьбуна һәвале незик. Говәка ве дәрәще әм дьһа фьрәкьн у бьгиһиньн йа гөндәки. Гәло дьqәwьмә дө гөндие һәв тьштәки өса нәвиньн, кө же хәвәрдьн? Наqәwьмә. Ле иро әв қануна әмьр гөнде мәда һатийә т'әрьбандьне. Е хопанчи п'ьрй-һьндьки жь һәв фәм дькьн, хазма, чахе әw әндәме бьригадәкенә, ле хопанчи у е гөндда дьминьн-һәв бунә мина нәнаса, хәриба, бәтсари к'әтийә орт'а wан. Ле әва йәки жи тьштәки зйандарә бона т'ьфаqа гөнд. К'анен п'ампие бәре, кө бьлә, чаwа дьвежьн, ньвина шәве жи һәв вәнәдьшартьн. К'ане әw гьли-готьне wанә әшкәрә, чахе қөсура нәфәре мала хwә һәвр'а дьготьн, ле т'ө wәхта әв йәк һәв нәдьқарандьн.

Бәле, гөнде мәда дө қәлфе мәрьва пешда һатьнә: йәк әwьн, е кө гөндданьн, щйада начьн, бал һәвьн у лә́ма жи жь һәв фә́м дькьн, бина wан һәв дәрте. Й'а дьне: е кө дьчьн хопане, һәр йәк щики у нә кө т'әне жь мәрьве гөнд, ле өса жи жь һәв дьбури дьвьн. Һәсина we йәке, кө бьнәлуйе Сип'ане нәфәре малә́кенә-дьтә́мьрә. Жь ве йәке жи, һәма, хьрави те: бәтсари дьк'әвә орт'а мәрьва, әw иди һәсава һәвр'а накьн, сәр һәв, чаwа дьвежьн, нак'альн у бь ви тә́һәри һәсина колективизме бәрә-бәрә дьтә́мьрә.

Хопане зйанәкә майин жи дайә: гөнд хали

буйә. Бәле, дьчи Сип'ане, бь там у таше wева һәйр у һьжмәк'ар дьмини, ле к'әс гөндда төнә, wи гөнди, жь к'ижани wәхтәке зьммин дьһат, диwанханә у клуба гөнд дьк'ьмк'ьмин, бьнәлуйа һәнәк у лаqьрди дькьрьн. Һәмин орт'а гөнд т'ө щара хали нәдьбу. Гөнд хали буйә у зйана ве йәке дьһа гәләкә, нә кө әм т'әг'мин дькьн, чахе, чаwа дьвен, бь ч'әвәки ве йәке дьньһерьн.

Бәре әwльн, нава ван qәwлада, ве халибунеда бина wан мәрйа дәрнае, е кө гөндда дьминьн. Әвана жи фела хwә хьрав дькьн. Wәхтәке, те бира мьн, чахе лаwьке гөнд дьһатьнә Ереване, дәqә-дәqә бесәбьр һивие бун, к'а we к'әнге һәр'нә гөнд. Ньлбәт, әwана т'әне бира ч'йа у бание р'әqә-р'ут нәдькьрьн, ле мө-кө́р'ие щьмә́та гөнд дьһатьнә wан. Ле ньһа? Ньһа чь тьштәки һәwак'ар майә, wәки бьлә-зиньн. Гәло мә́нәк жи әв нинә, wәки ньнәк дьхwәзьн жь гөнд баркьн, һәр'ьн, жь wи гөнди, к'ндәре кал у баве wан манә.

А ль вьрә, wәки әм һьнә бьнәлуе Сип'анейә wәхтәке готи хwә мө́кө́р' бен у кемасийа хwә жи әшкәрә ньлдьн сәр хwә. Р'астә, мә́на чуйина жь гөнд һәбу, ле әw мә́нә мә ькарә ь'афукә. Мә жи гөнд у гөндие хwә ньштьн у әм чун. Әхтиарйа гөндие мәйә т'ам һәйә мәр'а бежьн: «... Ле һун чьма жь гөнде хwә дур к'әтьн?» Бәле, әм дур к'әтьнә, ньһа жи п'ошман

бунә, ле иди дәрәнгә. Мьн, мәсәлә, ӈьнәки хwә бь we йәке ь'афу кьр, wәки гӧнде хwәда ӈавингә да чекьрьне, кӧ бькарьбьм тъме ль wьра бьqәсьдьм. К'и занә, дьвәк wәхтәке әз т'ам ль гӧнде хwә вәгәр'ьм? Ле ве дәрәщеда чәтьнайикә майин жи ӈәйә. Әме, кӧ чунә бажар'а у әва чәндьк-чәнд сальн гӧндда наминьн, бунә мина wи мәрьви, е кӧ киношькла «Мәрьве амфибйада» мерхасе сәрәкәйә. Амфибиа йане: мәрьве дӧдәб. Баве wи ӧлмдар бу у кӧр'е хwә ч'уктиеда ӈин кьрьбу, wәки бьне бә'реда бьминә. Әwи дьхwәст, wәки мәрьв гьшк дәрбази бьне бә'ребьн у ль wьра, гьва, э'мрәки дь'ӈа хwәш у аза дәрбазкьн. Ле ахьриеда ӧса qәwьми, wәки кӧр'е wи нә карьбу бьне бә'реда бьминә, бьжи, нә жи сәр э'рде, нава ӈәweда. А әм бунә э'йни «Мәрьве амфибийа». Мӧкӧр'йа гӧндие хwә дькьн, бира гӧнд дькьн. Ле чахе тен у чәндәки гӧндда дьминьн, бина мә дәрнае, әм а'щьз дьвьн. Дьчьн бажер' жи-диса ӈьзрәта гӧнд дьк'шиньн. Мьн дьхwәст, wәки т'ӧ кәс нәк'әвә wи ӈале мә, әw ӈаләки чәтьнә. Хwәзьла мьн wи мәрьви, е кӧ ӈини щики дьвә: йане гӧнд, йане жи бажер'.

Әм нь'ӈа диса бен сәр э'мре гӧнд. Мә гот, wәки wәхтәке, бьлә ӈена шер'да, диwанхана колхозе тъме къмк'ъмибу. Нь'ӈа диwанханә гӧндда т'ӧнә. Диwанханә дәwca хwәда. Ле кьлуб? Әw жи т'ӧнә, дь'ӈа р'аст, авайе we

т'ӧнә. Әгәр авайи ӈәбуйа, мә иро дькарьбу сәrwере кьлубе гӧнәк'аркьра. Ӈьлбәт, гӧнәк'арйа wи жи, йа мә гьшка жи ӈәйә, wәки р'ожа иройин гӧндәки мина гӧнде П'ампеда авайе кьлубейи ангори w'әде нь'ӈа т'ӧнә. Щьмә'те р'аст готийә: «Ӈәта зар' нәгьри, де бьстин наде». Ле к'е бьгри, чахе гӧндда к'әс наминә. Дьвиньн, вьра жи «хопан» буйә ӈасегәӈ, шӧхӧл шәрпәзә дькә.

Кьлуб әw ощаха мәдәнйәтейә, ль к'идәре гӧнди дькарьн ч'ә'ве ӈәв бьвиньн, qьсәкьн, гьлйа жь ӈәв ӈьлдьн. Нә ахьр мәрьв т'ъме ӈәwще дитьна мәрьвә. Нь'ӈа лawьке мә беч'арйа хwә бәр дәре дьк'ана гӧнд бәрәв дьвьн, ӈьнәк жи, чьqа щи дьвьн, ӈӧндӧр'да. Ле әгәр кьлуба гӧнд бь сәра хwәйә бәдәw, бь дәм у дәзге лазьм ӈәбуйа, we иди чьма ль дьк'ане бәрәвбуна?

Гәло чьqа мәщале ӈәwacк'ар ль вьра дькарьн бенә дәрбазкьрьне: р'астӈатьн т'әви пешване дәранине, т'әви шайир у нвиск'ара. Чьма, мәсәлә, р'астӈатьна т'әви шайир у ньвиск'аре к'ӧрда т'әшкил нәкьн, кътебе wан э'нә'нә нәкьн. Ӈьлбәт, ве пьрседа п'ара ньвиск'аре к'ӧрда, йа Т'ьфаqа ньвиск'аре Әрмәнистане жи гӧнәк'арә, йа кӧ р'астӈатьне wa надә т'әшкилкьрьне. Чьма готи бьнәлуе Сип'ане р'асти к'ӧрдзане мә нәен у пе нәӈьсьн, к'а әwана леньӈер'андьна чь пьр'сава мьжульн. Чьqа дайке

мə Һəwщe ширəте дохтьрьн, дайке хwəйдəргуш. Гəло професоре мə-СьҺиде Ибо т'əглифкьн, əwe нəе гӧнд? We ə'сə бе. Диwана советие əхтйарие мəзьн данə Һəму щьмə'та у пер'а жи мəщале лазьм саз дькə, кӧ əwана мəдəнйəта хwəйə мьлəтие пешда бьвьн. Ле əм хwəхwа wан мəщала надьн хəвате. Қьлубеда дькарьн к'оме хwəə'франдьне т'əшкилкьн, хазма к'ома к'ьлам-р'əqасе. Лаwьке мə, хwəде сəҺəта wанр'абə, говəнде шайа данə Һьланине у к'ома хwəə'франдьне жи т'ӧнə, qəзйа биркьрьна мьqаме мəйə говəнде у р'əqаса мə пешда Һатийə. Wə т'ьре биркьрьн у паше жи т'ам ӧндакьрьна we искуствае тьштəки чəтьнə? На. Һинбун чəтьнə, ле биркьрьн у ӧндакьрьн Һесайə. Ле гəло əхтйарйа мəйə моралие Һəйə, wəки əм wан дӧр' у щəwаҺьра, е кӧ щьмə'та мəйə хwəйшӧрəт у аqьлбəнд бь Һəзара сала че кьрьнə, иро, ван р'оже хwəшə аза, ве фьреqəтиеда жь дəсте хwə бькьн. Һьлбəт, на. Wəхтəке, сале 60-и П'ампеда к'ома к'ьлам у р'əqасейə хwəə'франдьне т'əшкил кьрьн, əw нəҺйеда жи пешда Һат. Дəwса ве дəстанине дҺа мəҺкəмкьн, мə əw щарəкер'а бир кьр.

Wəргьртьна кӧрманщие жи жь орт'е дəрте. Əм нькарьн мəрьва мəщбуркьн, кӧ ə'сə дерə, qольк, мезəр у хьрхе гӧлавдункьри wəргьрьн, к'офи-к'ьтана бьдьн сəре хwə. Ле гəло əм дькарьн we хəмла мьлəтиейə к'аw бона к'оме

хwəə'франдьне бьп'арезьн? Дькарьн. Əм готи ч'ə'в бьдьн мьлəте бьрайə майин. Нə ахьр щьмə'те Авропаейə Һəрə пешк'əти жи wəргьртьна мьлəтие п'арастьнə у р'оже ə'йда бь wан ч'əк у р'ьҺала дəртен мəйдана у к'уча. Бь к'ьнше мьлəтие к'оме wанə фолкьлорие-эт'нографие пешда тен. Қал у баве мə хəмле ӧса пəй хwə Һьштьнə, wəки əм бəр т'ӧ мьлəти нькарьн шəрмида бьминьн.

Бь гьлики, əгəр əм ван дəрəще жорготи чаwа лазьмə, пек биньн, wи чахи гӧнде жь щие а'щьзбуне wəргӧҺези щие мьжулие əшq у ша бьвə, щаҺьле мə жи we хwə ль гӧнд бьгрьн, ч'ə'ве wане, чаwа дьвежьн, дəр, р'əве нибə. Wи чахи, əме бьвинн, гəлə щаҺьле мə'рифəта хwə ə'йанкьн, к'ижан т'əбйəте дайə wан. Ле щаҺьле ӧса, бефьтйа, Сип'анеда Һəнə. Əз жь бьнəлуйе гӧнде мə дьпьрсьм: к'и готи бона мə qəwле дəрбазкьрьна ə'мре дьналькейи хwəш саз бькə, к'и готи мала мə бьхəмьлинə, бькə мала шайе? Һьлбəт, əм хwəхwа.

Əм готи гӧнде хwə бьхəмьлиньн. Авайе Сип'ане беqӧсурьн, йəк жь йəки четьрə. Ле дар, баг' гӧндда, баwарки, т'ӧнəнə. Wəхтəке т'əне дарəк гӧнде мəда Һəбу, йа бəр дəре Р'остəме Һəсəн, к'ижан кӧр'е wи-К'əрəм жи мала дост, жь Һӧмамлие анибу. Сала 1959-а, чахе директоре мəк'т'əба гӧнд бум, мьн т'əв чəнд лаwька жь Ленинакане дар анин, е эп'е-

щэ гьр. Пʼаки wан мэ бэр дэре мэкʼтʼэбе нькандьн, ле чьмки мьqатбун, хэмхӧри тʼӧнэбу, эw гьшк жи ӈьшк бун. Ле жь wан дара бэр дэре чэнд мала гьртьнэ. Бьн хwэ рʼьнд дькьн си. Ӧсанэ, дар гӧнде мэда дькарьн рʼьнд шинвьн: тʼэне мьqатие ле бькьн. Тьштэки чьqа шабунейэ, wэки бэр дэре мэкʼтʼэба гӧндэ нӧӈ мешэки бьчʼук кʼок гьртийэ. Ле даре бэр дэре Автʼандиле Фэти чьqа рʼьнд гьртьнэ? Эгэр мэ 15—20 сала бэре нькандьна дара бькра эʼдэт у мьqати ле бькра, ньӈа гӧнде мэ нава гӧли, бэлге дарада ӧнда бубу. We рʼэwшэкэ чьqа кʼaw буйа. Ӈьлбэт, миасэркьрьна шӧхӧле qэнщ тӧ wэхта дэрэнг нинэ. Тʼэне дьминэ гӧндие мэ алие нькандьна дарада жи чʼэв бьдьн ӈэв, чʼэвнэбарийа qэнщие ӈэв бькьн.

Чахе гьли ӈатийэ сэр дара, эм пьрʼсэкэ дьн жи пешда бькʼшиньн. Ван сала ль синге чʼйае Дерьке. Авшене у чэнде гӧнде майин мешэ авитьне. У чьqа тьштэки шабунейэ, wэки wан меша, жи нэкьрьнэ, дар ль пʼала чʼйае Сипʼане жи нэнькандьнэ. Эз бawар ниньм, wэки гӧндие мэ дэʼwa we йэке кьрьбьн. Ле эw дэw готи эʼсэ бе кьрьне, чьмки чʼйае мэ у we ньӈа тʼӧэ, ӈэнэ чʼйае Эрмэнистане, кʼижана готи бь дара, мешава бьхэмьлиньн у бь we йэке мьqабьли qэзйакэ ӧса шэрʼкʼарие бькьн, чawa эрʼозиайэ. Ле qэзйа эрʼозиае чьqа дьчэ мэзьн дьвэ

у дьӈа зэлал те кʼьвше. Эрʼозйа эwэ, чахе баран хwэлйа бь qьнйат жь синге чʼйае тʼик дьшо, дьвэ у дэwсе хизгэ у хьшьргэ дьминэ, сэр кʼижани шинайи рʼьнд шин навэ йане жи qэ шин навэ. Qэзйа эрʼозиаейэ ӈэрэ мэзьн пэз саз дькэ. Чахе кэре пези гьран ӈэррʼо ль чʼйаки мина чʼйае Дьбури йане жи Qэмэрдаʼ дьгэрʼэ, пе сьме хwэ, мина тьштэки, эʼрде, хwэлйа рʼэшэ бь qьнйат рʼадькэ, сьст дькэ у чахе барана гӧрʼ дьде-ав we хwэлие дьшо, дьвэ. Дьвэк гӧндие мэ эрʼозйа чʼйае мэ тʼэʼмин накьн, чьмки ӈэррʼо wан чʼйа дьвиньн, ле эз рʼьнд дьqэшьриньм. Чʼйае мэ, хазма Дьбури у синге Qэмэрдаʼи щэʼнубе иди ӈавине гэwьр дькьн. Дькарьн бежьн: эw чawанэ, сал у зэмана эрʼозиае бь wан чʼйа нькарьбуйэ, ле ван ахьрйа, нава чэнд салада ӈaqa зйан дайэ. Эва рʼуе we йэкеда qэwьмийэ, wэки рʼэqэма пез зедэ буйэ. Бэре сесьд пэзе колхоза гӧнде мэ ӈэбун. Ньӈа жь ӈэзар пэзи зедэтьр ль чʼйае мэ дьчʼерэ. Эм чawa бькьн? Дэсте хwэ тʼэwаркьн у бала хwэ бьдьне, кʼа чʼйае мэ чь тэӈэри бэр чʼэве мэ жь щерге дэртен, йан мьqабьли эрʼозиае шэрʼкʼари лазьмэ у шэрʼкʼарикэ ӈел. Нэ ахьр, эм борщдарьн wан чʼйа бона сьлсьлэте пашwэхтие жи бьпʼарезьн. Бэре эʼwльн эм готи нэӈэльн кэре пез эwле бӧӈаре ль wан чʼйа бьчʼериньн, ль кʼидэре qэзйа эрʼозиае зэʼфэ. Готи бьӈельн, wэки шинайи ль wьра рʼьнд

бъгъӀижэ, э̆рд чимган бъгрэ, паше пез бэрдьне, эw жи нэ тъме. Йа дӧда: гэти э̆сэ дара бынкиньн, чаwа ль чӀйае гӧнде майин кърьнэ.

СипӀана хwэ дьӀа шен у бэдэw бькьн. Эм гӧнде хwэ ӧса хwэшкьн, wэки пэйаӀатие мэ бежьн: «Wэйи, пешино, рӀэ̆мэ ль wэбэ!».

Мэ жоре да кӀьвше, wэки чьqа хорте ПӀампейэ тӀурэ чунэ бэр шерӀ у иди вэнэгэрӀйанэ. Эwана хwэ дан бэр агьр-алаве, wэки wэлате хwэ у гӧнде хwэ жь хэзабуне, qултие у бындэстие бьӀарезьн. Гэло лаиq нинэ, wэки гӧндие мэ жи Ӏэйкэлэки бирание бона wан мерхас, wан ферьзе хwэ чекьрана, эм бежьн, Ӏэма сэр канйа орӀа гӧнд. Бьра аве жь бэдэна wи Ӏэйкэли бавита у чахе qиз у буке СипӀане бьӀатана сэр аве, наве wан шэӀиде шэрӀе WэтӀэние бьхwэндана, е кӧ сэре хwэ дан оӀьра нав у намуса wана. Чахе мэрьвэк жь гӧнде мэ дьчэ рӀэ̆мэте гӧнд-гӧндити кӀаре хwэ дькэ у Ӏawарйа Ӏьлдьдэ. Гӧндие мэ тӧ qосуре ви э̆дэтида наӀельн. Ле чьма бона ве дэрэще хwэ шунда дьгрьн? Йане: тӀэшкилдар тӧнэ? Нэ ахьр чекьрьна Ӏэйкэлэки шэӀидайи садэ we бьвэ мэщалэкэ тӀэрбэткьрьна ньслэта нӧӀэ зор, тӀэрбэткьрьна бь рӧӀе wэтӀэнӀьзие. Чекьрьна Ӏэйкэле шэӀида борще мэйи зйарэтийэ.

Wэхта гьли Ӏатийэ сэр шэӀида, эме дэрӀэqа пьрсэкэ дьнеда жи дӧ гьлйа бежьн, кӀижан незики эва жорготийэ. Эw пьрса чуйина сэр мэзэланэ. Сале щарэке, рожэкэ кӀьвш, йа мэӀа Ӏэзиране кӧрде эзди дьчьн сэр мэзэла, мьрие хwэ бир тиньн. Э̆дэтэки баш у борщэки зйарэтийэ. Ве рожа, чаwа щьмэ̆т дьвежэ, э̆зиз гӧндие мэ жь Ӏэр дэра тен: жь Тьвлисе у Ереване, жь гӧнд у бажаре щӧда-щӧда. Рожа сэр мэзэла ӧса жи дьвэ рожа дитьна гӧндие мэ. Сале щарэке, wэхт жи Ӏэйэ пэй wэ̆дэки дьӀа дьрежрэ эw расти Ӏэв тен, руе wана руе Ӏэв дькэ̆вэ. Эва жи дэрэщэкэ qэнщиейэ. Ле тӧ wэрэ бьньӀерэ, wэки сэр ви мэгбэре бьчук мэщал че навэ, wэки гьшк Ӏэв бьвиньн. Чьма? Сэвэв эwэ, wэки Ӏэр йэк тӀэхте хwэ бэр мэзэле хwэ раст дькэ. Wэхт Ӏэйэ дӧ гава дури Ӏэв мэрьве дӧ мала, е гӧндэки пьшта хwэ дьдьн пьшта Ӏэв у нан дьхӧн. Эва дэрэщэкэ кӀьретийэ у шэрмиейэ. Гэло ви зэмани нан, хwарьн у мewае кӀе тӧнэнэ, wэки ӧса жь Ӏэв кӀуви дьвьн. Алие эле, чаwа эм неӀие дэшта Араратерэ дьвежьн, ӧса нинэ. Ль wьра гьшк бэр тӀэхтэки радьнин у тӀэвайи нане хwэ дьхӧн. Гьшк рукинэ у йэк гьлие йэки дьбӀе, йэк мэрифэте жь йэки Ӏьлдьдэ. Эва йэка наси у тьфаqдарйа wэкиле мьлэт, чаwа щьмэта мэ дьвежэ, дьӀа qэwин-qэдим дькэ. Гэло гӧндие мэ жи нькарьн бь мэсэла wан тӀэхтэки тӧмэри чекьн у Ӏэла qэдэфэке жи бьдьнэ сэр, wэки тэв сэре wан нэхэ, баран сэр wанда нэ-

барә? Дькарьн. Диса т'әшкилдар лазьмә у йа сәрәкә: хwәстьна бь дьл у шәwат. Әз ван хәм-хйал у мьтале гьранва we эваре вәгәр'йамә нава гөнде хwә. Әw һәwардор ишqева хәмьлибу. Һәwa Һәвки сар бу. Ньшкева дәнге гьрие зар'әкә сава жь п'әнщәра тамәки дөqати пәкйа-фьр'и дәр у нав we сәрмеда п'әрwаз да. Дьһа зу-wи дәнги р'өһ'е мьн у бәшәра мьнда көлилкда, тәйиси. Әз бәрбь бәхвәwарйа бешике п'ампйайә иро у сип'анйайә сьбе дьчум...

К'АРЕ САДӘ-Р'ӘWША WӘДӘ

Мьн п'ампие щотк'ар у к'еләндик'еш, гөрзчи у әр'әбәчи, тьрмьхчи у лодчи бир анин у әз дьхwәзьм ве пашготьнеда бь Һьзкьрьн у Һьзрәт наве wан мәрьва жи Һьлдьм, е кө хәватәкә гәлә садә у пер'а жи кер'Һати у лазьм кьрьнә. Әw р'енщбәре гөнде мәбун: шьван у гаван, бәрхван у голькван. Әз Һьзрәта wандамә, Һьзрәта р'уе wани бәр тә'ве qьмьли у qариайи, бәнгзе wани бь гоне дьлсаг'ие, Һәлалие у момьние хәмьли: Осе Т'әмо, Нөсие Т'әмо, Шәваве Бәк'ьр, Тосьне Ушан, Шамьле Осе, И'сае Нөзни, Qотие Щьмшид, Р'әшиде Нәмид, Нәме Әслан, Усе Озман, Мәһәмәде Нәмид... Әвана чунә р'ә'мәте. Ле р'енщбәре гөндә һәла зенди: Qәрәмане Хөдо, Башое Тәйер, Щәмале Р'әшид, Щәмале Әслан, Мьразе Шао, Бәдьре Усе, Валоде Мисак, Титале Р'остәм, Фәйзое И'са.

Чьqасә qәшәнг у чәләнг, р'өһ'сьвьк у р'унәрм бун әв һәвал-һогьре т'әбйәте, ч'йа у бани, Һәйwан у тәрәwъле бе зар-зьман. Qәйи ләма qәлпи-qулпи дор wан т'өнә бу, нә жи һерс, к'ин у бох. Сьве Һәта эваре ль ч'йа у бание П'ампе дьгәр'йан, льнге wанә бь чарьх кәвьркөч'ка дьк'әт, ле чахе эваре дәрәнг wәстиайи, Һьзек'әти пәз у дәwар данин нава гөнд у дәма дьләзандьн хwә бьгиһиньн мале, лә'зәки зу р'әһ'әтие бьдьн дәст у п'е хwә у Һәма we дәме жи йәки жь нава тарие дькьр гази, кө пәз йане дәwарәкә wи кемә, нәһатийә, әве тә qә мьсqалке жи эщьзайи у нәр'азибун диһар нәдькьрьн: һәвр'а дьк'әтьн нава гөнд, дькьрьн hewьрзә, дәнге wан Һәйи ль ве, Һәйи ль we мәһ'әле дьһат: «Пәза зедә нав е к'еда һәйә, бежьн!». У гөндие, кө пәза зедә нав пәзе wида һәбуйа, дәстхwәда ь'шарәти дьда. Сале шер'ә нангьраниеда р'енщбәра, хазма гавана, нане п'ара хwә, «нане гавин» бәрәв дькьрьн. Бәр дәрйа дьсәкьнин у һәма өса жи дьготьн: «Мале, нане гавин!». Чь сәwтәкә хwәш бу сәwта wан. Тәе qәйи бьгота жь к'урайа сәдсалйа дьһат, чахе пешие мә т'әзә дәст бь к'әдикьрьна Һәйwин дькьрьн. Ахьр бәнгз у сьфәте wан жи мина е момьне we дәwре бу. Мьн п'ешйа т'әва

банз дьда, жь цькэве нан ӈьлдьда у дьгиӈандэ р'енщбэре ӈьзкьри. Йэки жь 'wана, сэд ӈэйф наве 'wи нае бира мьн, ле ӈэр заньм жь мала Щьмшите Т'эмо бу, гэлэки жь мьн ӈьз дькьр у бе ӈэдайи сэр мьнда нэдьӈат: йане баqэ кӧлилке ч'ӣайэ к'эск у qич'ьк, йане карие сьпийэ wэкэ кьлач'е эш, йане жи шилан данин. Ах, бинэкэ чьqа хwэш жь wан дьӈат: бина нане ль бьч'энга wан, бина гӧл у сосьна, бина ӈэwа ч'ие. Бэле, бь бэнгз у бал, бь фэсал у хэйсэте хwэ те qэйи бежи эw жь курайа т'ариqе ӈатьбун: фелбази у хэвэрдана тэ'ри, дэрэw у бӧг'дан нэ п'еше wан бун: эw хэйсэт у фел, к'ижана мэрьв жь ӈэв ӈьлдьн. Ле wан хефьке дьле хwэ we эw феле хьрав жь к'е ӈьлдана? Жь т'эбйэте йан ӈэйwин? Бэрбанга сьве жь гӧнд дэрдьк'этьн у эваре ӈежа вэдьгэр'йан. Хwэ аншах щи-ньвинар'а дьгиӈандьн. Дэстхwэда п'ал дьдан, wэки ӈэстуе 'wан ӈьнэки р'эӈэтбьн у сьве бькарьбьн диса бэре хwэ бьдьн чолн-чолистана, ч'ӣае бьльдэ т'ик.

Бэле, ӈэйwане бе зари бе зьман нэ кӧ т'эне ль чольстане хькэхали «ӈогьри» wанр'а дькьрьн, нэдьӈьштьн ӈерса wан р'абэ йане жи эw эщьзбьн, ле сэрда жи р'эӈэти wанр'а, данин. Ахьр чахе ль wи ӈэйwане бе зари зьман дьньӈер'и, ль ч'эве wанэ, кӧ р'эӈэти, р'эм у момьни же дьбарьн-эw р'эӈэти у р'эм дэрбази нава р'ӧӈе тэ жи дьвэ. Эгэр бина тэ тэнг дьвэ, ӈерс

к'эти, ӈэр'э т'эwла дewер йане жи гома пез у бала хwэ бьде, к'а эw ӈйwане хwэде чьqа р'эӈ'эт, чьqа сэqьр'и дьк'аен: жь дор у бэра, жь т'эqьш-т'оqьша дьнйа ньӈа qэтиайн. У эгэр тӧ дькари хwэ мэщбурки т'ам бьви мот'аще 'wан, те ӈэw wэхтэке те дэрхи-жь дьнйае ӈьлати, т'эбйэтер'а буйи йэк у эw ӈерс у э'йнат, эw к'ин у боха ӈьндава мэрьве нэп'акэ нэмамэ нэмэрдда бир кьр. Хwэзьл мэрьва жи бькарьбуйа жь дор у бэра бьqэтйана, хэм у хйал нэкьрана. Мьн дэрӈэqа шьван-гаване гӧнде мэда гот. Мьн чьма э'мре р'енщбэра у р'енщбэрие бь э'мре, мэсэлэ, к'еләндик'еша йане жи щотк'арар'а нани бэр ч'э'ва? Бой we йэке, чьмки э'мре к'әләндик'еша жи, щотк'ар у гӧрзчйа, э'рэбэчи у тьрмьхчйа жи мьн бь ч'э'ве хwэ дитийэ. Ле э'мре р'енщбэри, кӧ жь мьн дур буйэ, мьн эw бь ч'э'ве хwэ нэдитийэ, мьнр'а майэ чawa тьштэки ӈэри батьни у э'щев. Эз ӈьзрэта wи э'мримэ, кӧ мьн нэдитийэ, ле сэр мэзиләкэ дур ӈэр wa т'эг'мин кьрийэ. Мьн дэрӈэqа э'мре 'wан п'ампйада нэготийэ, к'ижан мьнр'а чawa тьштэки батьни, э'щев у ӈькйати майэ. Мьн дэрӈэqа р'енщбэра, хазма шьван у гаван, бэрхван у голквана, э'мре wани ль гӧӈере, дэрӈэqа qэрэwьле бостане колхозе, ӈолька wан ӈьшт ве п'ареда бир биньм.

Гӧӈер' феза гӧнде мэ бу, синге ч'ӣае Qэмэрдаг', гэр'экэ бьч'укэ т'элдэда у ӈэр wa гӧнд-

ва хане дькьр, чьмки дәwса we нава дор у бәре һешинда р'әш дькьр. Щие һәрт'ьм пәз ле мәг'әл дьһат, we дәwседа гиһа шин нәдьбу. Мьн һәр wa ль we гөһер'а т'әмамийа гөндва к'ъвш, ле бона мьн батьни мезә дькьр у дьхwәст әмре we т'әг'минкьм, биньм бәр ч'әва. Ле әw әмьр мьнва һәта к'өтасие жи батьни ма. У бона әз п'ьр'и-һьндьки wи әмри бьһәсьм у дәрһәqа wида бьньвисьм, готи пьр'с у пьр'сйар шьванәки гөнде мәйи бәре бькра. Әз, чawa дьвен, ль әзмана wи дьгәр'йам, мьн әw әрда дит. Шьванәки гөнде мәйи бәре-Башие Тәйер незики мала мәйә Ереване, базара Нор-к'а Нөһда дьхәвьтә. Әз чумә бал wи, мьн пьр'с у пьр'сйар бь һьзрәт у кован дәрһәqа гөһер'еда же кьрьн, ле әwи әwьл өса ани сәре мьн, чawa Qәрәман анибу сәре зар'әкә гөнд. Әва зар'а пе дьһәсә, wәки гөр к'әтийә нава кәре пәзе бәр Qәрәманда у дьхwәзә пе бьһәсә, к'а гөр чь тәһәрийә. Һәр wa пьр'с у пьр'сйаре жь Qәрәмане дькә, ле әве тә бь щабе хwә һәwаск'арйа wи надә р'азикьрьне. Ахьрие, чахе Qәрәман дьвинә, на, әва п'есира wи бәр-надә, һьнәки һерс дьвежә: «Гөр бу, да, һат, чу!». Башо һерса хwә р'анәкьр, ле нә жи гьлики т'ам мьнр'а гот. Ле жь хәбәрдана бь wир'а әз хәйсәтәки шьвана һьсйам у ләма жи жь we р'аст'атьне гәләки р'ази мам. Мьн го: — Башо ньһа жи (гьва әwи гәлә тьшт готьбун)

нав у нишане чәнд к'әлбе шьванайә гөрех, кө wә хwәр'а дьбьрьн бәр пез, гөһер'е, мьнр'а бежә.

Башо эмәки к'ътә мьтала, ле әз жи бь гөман һивие бум, wәки әw навнишане к'әлба бинә бира хwә.

— Т'әне к'әлбәки гөнде мә, — әwи бь һәйтәһол дәстпе кьр, — we сале гөр хәньqанд. Әw Щәрәке мьн бу, к'әлбе мәйи мале.

У we шунда Башо һәр wa дәрһәqа Щәрәке хwәда гьли кьр: чawa әw дайә йәки Әләгәзе, паше чь тәһәри гөлле ле гьртийә. Бь гьлики, әз һатьм сәр we фькре, wәки пьр'с-пьр'сйаре нөһ тьштәки бош у бәтальн у әгәр әз дьхwәзьм наве к'әлбе гөндә гөрех гьшка бьһәсьм, готи пьр'с у пьр'сйара жь һәму шьване гөндә бәре у ньһа бькьм. Әw жи шөхөләки р'әһәт нинә, чьмки п'аки р'енщбәра wәфат бунә.

Гөһер'. Чахе дьготьн: пәз дәрхьстьнә гөһер'е, өсанә, we эваре пәзе стәwьр нәданин гөнд: әw шәводәро, ль чоле дьма. Ле нәдьготьн шәводәро, ль чоле дьминә. Дьготьн: пәз ль гөһер'ейә. Те qәйи бежи гөһер' авайә, гомә. Р'астие жи гөһер'а гөнде мә жь чоле, чолистане щөда дьбу. Әw, мә чawa гот, гөһер'әкә өса бу, кө бе же нәдьгьрт: нә бае шьмале, нә е щәнубе. Жер'а дьготьн гөһер'а Һәмид, Һәмиде Нөсо. Wи мере бь т'әг'мини зане шөхөл-әмәле р'енщбәрие к'әнге әw щи, чawa дәwса гөһер'е

к'ьвш кьрьбу, əз ньзаньм. Мьн ч'ə'ве хwə вəкьрьн вəннəкьрьн, əw гӧhер' ль синге ч'йае Qəмəрдаг'и ħешин чаwа халəкə ль синг у бəре бəдəwəке дит. Башо гьли кьр, wəки дӧ гӧhер'е гӧнде мəйə майин жи həбунə: йəк йа К'аха, ле йа дьне-Qӧвьке.

Wан сала т'ьвьнге шьвана т'ӧнəбун. Гӧмана wан т'ам сəр к'əлба бу, wəки əw кəре пез жь гӧра бьп'арезьн. К'əлбе башə гӧрех, го, дора пəзе ль гӧhер'е дьбунə чəрх, ħ'əта əw дьħ'əwйан, шьван жи орт'а пезда дьк'əтьн хəwе. Чахе гӧр дьhат-пəз дьсьльки у жь wе т'əqин-гьммине, жь ə'wтина к'əлба шьван вəдьщеньqин. «Ħоща, hа, ħ'оща!» Пəй ве газйа wанр'а к'əлба дьда пəйи гӧра. К'əлбе гӧрех гӧр wəкə километрəке-дӧда жь гӧhер'е дур дьхьстьн, hежа вəдьгəр'йан, əw жи пəй газикьрьна шьванар'а, е кӧ дьтьрсйан, wəки гӧр дькарə ле вəгəр'ə у wана мə'румкə йане жи зйане бьдə wан, əгəр к'əлбəкə у qəwата wи теда дьчə.

Мьн гот, wəки ə'мрəки ħ'ькйати у батьни бона мьн əмре qəрəwьле бостане картола, гӧлбаг'ана у кьркьрка бу. Мьн наве 'wан qəрəwьла hьлдайə. Əw мере гӧндə мəзьн бун, е кӧ иди шӧхӧл, хəвата гьран, əм бежьн, к'елəндик'ешти йане жи гӧрзчити, пе нəдьбун. Əwана хортани, зьламəтйа хwə сəдсалйа 19-да днтьбун. К'олоз ль сəре wан, к'олозе дəвəт'уки, мумайе эрат'и, тə qəйи дьгот жь сəдсалие

навин hатьнə: гӧл у нур жь сьфəте wан дьбари, ə'дьли, ħ'əмде хwə, бе лəзо-бəзтйа wə'де мə дор ħ'олька хwə дьгəр'йан, бала хwə дьдане, к'а к'əси хьравие ль 'wан дəра həйə йане на, у ħежа ħ'олька хwəйə ħенькда р'удьньштьн, т'ьзми дьк'ьшандьн, бəре wани гӧндда, ə'мре бəре бир данин. Ħəр йəк жь wана философе ə'мри т'ам бу, дьнедити, занə у ħəр йəке жь wана барханəкə гьли-готьне бəре, кал у бава бь хwəр'а бьрьн ах у бəре сар, е кӧ ль т'ӧ щйа нəhатьн ньвисаре. Wи тəhəри чьqа дӧр' у щəwаhьре зарготьна щьмə'та мəйə дəwлəмəндхьзна мəдəнйəта щьмə'та мəйə həрə qимəтли, щие бадиhəwа ħ'əта-ħ'əтайе ӧнда бун. Чахе əв фькьр мəжуйе мьнда дьльвə, нə кӧ т'əне бəр хwə дьк'əвьм, ле hьндава wе зйанеда саw ль мьн дьгрə.

Ə'мре wан р'енщбəра жи бона мьн чаwа тьштəки ə'щев у батьни бу, е кӧ т'əwле колхозеда дьхəбьтин, т'əwле ч'елəк у гада. Wанр'а бь щур'е əрмəни дьготьн «гомапаh»: йане-хwəйкьр, к'аркьре гоме. Р'астə, алие термине ħ'əйwанəтхwəйкьрьнеда зьмане мə дəwлəмəндə у ħьнə щьмə'те щинар, хазма т'ьрка гəлə термине 'wе дəрəщер'а гредайи жь к'ӧрда hьлданə, ле хəбəра «гомапаh» т'ам к'əтə нава хəбəрдана щьмə'та гӧнде мə.

Сале щӧда-щӧда чаwа «гомапаhе» колхозе хəбьтинə: Wəзире Таhар, Əфие Ə'вдо, Ə'зизе

Әшо, Авдәле Щәлил, Әлихане Р'остәм, Башие Тәйер, Мьразе Сьлеман, Хальте Әмәр, СьӇинде Әмәр, Әлихане Сьвьк у ед майин.

Әвана жи, чаwа әw хwәхwә дьвежьн, бир тиньн, әмрәки хwәш wан гом у тәwлада дәрбаз кьрьн. Дә, зьламе гөнд бун, дьгиӇиштьн Ӈәв, щики к'ом дьбун: әw жи бәс бу, wәки р'ожа wан, хазма эвар у п'аки шәве, мина дәф у дә'wәте ьбьӇөр'ә.

Хәвата «гомапаӇ», әмре wан бәр ч'әве мьн, баwара дьле мьнда Ӈәр wа тьштәки п'ьр' Ӈәwаск'ар буйә.

Титале Әщәм Ӈәта ньӇа жи чаwа электрике гөнд дьхәвьтә. Сале 50-и әw жи бь мә-чәнд лаwьке П'ампер'а ль Ереване Ӈин дьбу: әм ндаре хwәндьна ьльндда, ле әw-техникумеда. Чахе Титале (мә ширьнайи өса жер'а дьгот) дьчу гөнд у жь wьра вәдьгәр'йа-әw р'ож мәр'а р'ожа шабуне у әйдәкә т'ам бу. Әwи йәко-йәко, бь Ӈургьли дәрӇәqа гөнд, qәwьмандьне wьрә нөӇда гьли дькьр, у мина тьштәки, көрме мә Ӈьзрәтк'еше гөнд дьшкенанд. Титал гьлие өса дькьрьн, wәки Ӈьнәке дьне we Ӈәсавкьрьна чаwа гьлие нәщайиз, мәсәлә, фьлан гөндие мә чаwа газьне хwә ль беван щинари кьрийә. Ле бона мә хәриба Ӈәр бәсәкә «нәтьшток» жи тьштәки әзиз бу, чьмки wи гөнди у wан гөндйар'а гьредайи бу, е кө әм р'о-мьр'о Ӈьзрәта wанда бун. Хәйсәт, Ӈөнөрәки Титали

дьн жи Ӈәйә, кө әм шаш у мәт'әл дьӇьштьн. Әw, әме бежьн «йәк-дөдө», жьнәке йане жи мерәки бьвинә, бәсә. We шунда чь гьли жи дәрӇәqа чешит, р'әнг у р'у, wәргьртьна wи мәрьве нәнасда бьпьр'си-Титале щи бь щи р'аст, бе шаши we тәр'а бежә: к'а соле wи чь р'әнгида бун, йане жи чәнд гөлие we Ӈәбун. Әw дькарә бежә, к'а нәйньке wи Ӈатьбун йане на. Бәле, Титале әм әщевмайе we бира хwәйә дитьне, р'ач'әвкьрьнейә зар дьӇиштьн.

А бь ви тәӇәри, мьн гьлие хwә дәрӇәqа гөнд у гөндие хwәда сәр Ӈәвда ани у те qәйи бежи әз иди дькарьм ньqьтка к'өтасие дайньм. Ле, чаwа дьвен, дәсте мьн наче әз we йәке бькьм.

СӘРХЬТЬМ

Мьне Ӈәw т'ьре әзе бь хьлазкьрьна ве ньвисаре т'әwqе хwә Ӈәта-Ӈәтае жь гөнд у гөндие хwә бьqәтиньм. Ча бькьм? Щар дьн ль гөнд вәгәр'и, диса гьлие хwә бьwәк'ьлиньм? Мьне бькра, әгәр хwәндәване мьн а'щьз нәбуйа. Чийә, дәсте мьн жь П'ампе у п'ампйа навә йан жь биранине мьнә әзизә ширьн? Ӈәрда жи. Ахьр П'амп у п'ампйа мьнр'а бунә хун у qьнет, бейи к'ижана әмре мьни бөӇөри

we бьвә тьштәки бош у бәтал, вьк у вала, бе нет, бе мәрәм. У бона әва йәка әмре мә һәр кәсида нәqәwьмә, әм готи рьк'не ван бирани-не xwәйә ширьн щне бадиһәwa өнда нәкьн. Гәло мә'нәк жи әw йәк нинә, wәки ньһа мәрь-вайа дьнйае һәйкәле т'ариqнейә бирании не өса бь шәwат дьп'арезә, мьqатие ль wан дькә. Ле чь тьштәки xwәшә, wәхта рестораһәке йане жи qawәханәке бь щуре хание бәре че дькьн: Нава һәла-бәл, гөрр'ин-гьммина әмре иройинда бь һәр дитьнәкә авайе бәре мәрьв лә'әта wәк'ь-ландьна әмре бөһөрии сәqьр'и у пер'а жи һ'ьз-рәти дьвинә. У гәло дитьна п'әрди йане жи к'еранәки хание бәре чьqа qате мәжуе мәрьвә бирейә р'азайи һьшйар дькә, е кө карьбун һ'әта-һ'әтайе хәwa һьнгореда бьмана. Ле щар-на әм бь бефә'мйа xwә, бь дәсти xwә р'ык'ьне бирании xwәйә ә'зиз дьһ'әдьминьн. Әз чаwa мәсәлә йа авайе мәйи гөнд биньм. Әw авайе мә, к'ижан мьн һaqаси бир ани, wәхтәкә дьреж нәһатьбу т'әзәкьрьне, чьмки әм гөндда нәдь-ман. От'ахе мә, мина һ'әму от'ахе бәре бе qә-дәфә бун у шьли-шьлоп'а, дьлопа диwар у бане wан эп'ещәйи хьрав кьрьбун. Лә'ма жи, чахе мә бьра чәнд сала пешда т'ьвдира чәкь-рьна һавинга дьдит — бьр'йар кьр, wәки авайе бәре, чаwa е бекер бьһәдьминьн у кәвьре wан от'аха бона данина диwаре е нөһ бьдьн хәва-те. Мә өса жи кьр: әw авайе де у баве мә

дәстпебуна сале сии чәнд салада анщах ава кьрьбун, мә нава чәнд р'ожада һәдьманд. Р'ас-тә, qөсура авайе мәйә ньһа т'өнә, әwә дьһа р'оньк у фьрәнә, qәдәфә жи мә жь дьлопа дь-п'арезьн, ле диwаре wан мәр'а «хәвәр» надьн. Диwаре сьвдәра мәйә бәре башqә бун: дйа мьн пе поч'а кевч'и р'оже һәqа щьг'из дьк'шан-дьи сәр диwер, чьqа литьр шир дәйни дьдан Фьрище. Бь wи тәһәри шире wан дьһа зу дьк'әтә сәр һәв у һьлдана һасьле һеса дьбу. Мә бь һәдьмандьна от'ахе бәре әw щьг'из жи өнда кьрьн, е кө бь дәсте дйа мьнә зйарәти һатьбун к'ьшандьне. Гәлә тьшт мә бьн к'әлә-фе диwарада өнда кьрьн: дьнйакә т'ам, дьнйа зар'отйа xwә. Әз ньһа һежа бь кьрьна мә п'ош-ман бумә. Готи мә әw от'ахе бәре бьһьштана, т'әзәкьрьна, qәдәфәк бьда сәр, у чахе нь'а бьчуйама гөнд-заньбуйа әз начьм мала хәриб, ле бәре xwә дьдьм мала де у баве xwә. Ви авайе мәйи бәреда әв хәвәре дьһа зәлал у шәwат ль мьн т'әсәлә бьбуна:

Xwәзьл wе дәwре, wи зәмани,
Баве мьн малxwе бу, дайка мьн кәвани.

Әз нь'а дьчьм, сәр к'әлә́фе авайе мәр'а дьсәкьньм у дьxwәзьм wан бирании xwә жь бьни дәрхьм, е кө мә өса бефә'мн у т'әwәкәли «ч'әл» кьрьн. Навиньм. Бәләкие бәрфа жи ни-

бун, wəки «хwə бьдьн qöнт'ара ч'йа», к'оч'əр жи нибун, wəки дагəр'ьн. Бəле, п'акə əв хəвəр, əв готьне щьмə'те мьнр'а бунə сəбьр-ськ'ан, дьһа р'аст, əз пе wан дəрде һ'ьзрəт у коване сьвьк дькьм:

Бəлəкие бəрфа,
Хwə данə qöнт'ара ч'йа.

Əв гьли дйа мьн һəрт'ьм дьwəк'ьландьн, чахе дьхwəст бежə: «Салəк жи дəwьр бу, бö-һöри, жь ə'мре мə чу».

Əз дəрде ч'йа, һ'ьзрəта т'əбйəтеда жи дьгрим, дьк'əwгьрьм, чахе:

Ч'йа готə ч'йа:
— К'а һəвале мə ван щйа?
Го: — К'очəр бун, дагəр'йан.

Бəле, əз һ'ьзрəта П'ампа бəре, авайе мəйи кəвьндамə, кö ньһа т'öнəнə. Əз һ'ьзрəта п'ампйа, де у баве хwəдамə, кö ньһа бьн ах у бəре сарданьн. Əгəр һəбуна: дьвəк һ'ьзрəта мьн wа шəwат нибуйа. У чь тьштəки ə'щевə əв һ'ьзрəт: һьм мерьв данави дькə, һьм жи тö нахази т'əрка wе бьди, һəр wи бəрбина тəйə. Qəйи лəзəта ə'мьр жи öсанə: шəр'е тə'лайе у ширьнайе, шабуне у бəрхwəк'əтьне. Щарна, чахе мəрьв жь шайе, шабуне т'ер дьвə, ищар дьлə wи дьк'шинə тə'лайе, шине. Ə'щев жи wа дьвə: һ'ьзрəт тə дьзеринə, ле дəсте тə же навə.

Чь жи бежьн: һ'ьзрəт тьштəки хwəшə, у əз qəйи лəма дьхwəзьм щар дьн ль мала баве, хwə, ль гöнде хwə, ль зар'отйа хwə вəгəр'ьм, фьтлəкə фьрəйə «ч'ьвьр» орт'а wанда бьдьм хwə. Əзе щар дьн ль зар'отйа хwə бьзвьр'ьм, йа кö мьн бь һечхəми у т'əwəк'əли öнда кьр: П'ампеда. Əзе бьзвьр'ьм к'а һ'ьзрəт у кован мьн к'öда дьвьн у əз карьм wе зар'отйа öндакьри бьвиньм йане на?

Əре, əз һ'ьзрəт у кована ə'wле бöһаремə, бöһара П'ампе, чахе щəwьке аве бəлəкййа буза бьн хwə дьмашандьн, дьгиһиштьн р'уе ə'рде р'əш у зиле нанщущьке дьшуштьн, кö мина нöкöле щущьке тəйрəда сор у ширк дькьрьн.

Əз һ'ьзрəта эваре бöһарейə кəр' у лалдаə, чахе т'əне хöшина ч'əме Бəла, qархуна дурва те.

Əз һ'ьзрəта сьве бöһара П'ампедамə, чахе бəр тə'ва ширьн лəйлан ль qумахе ханйа дьк'əвə, дике сорə бəлəк п'ьр'е хwə бəр һəwа зəлал дадьwəшиньм, qошəке-дöда дьдьнə хwə у дькьн гази.

Əз һ'ьзрəта бəрдана бəрхайə ə'wльньм, чахе ль чимгане дора мале пе фьнщке хwəйə тəнг ə'рд у һешнайи бин дькьрьн, дəвке хwə давитьне, чəнд льв дьчьрпандьн, wəки «тə'мишə'микьн» у пер'а жи дьтьрсйан, вəдьщьньqин.

Əз һ'ьзрəт у кована wе дəмемə, чахе qиз у бук дьчунə пич'ока у wəхта вəдьгəр'йан: хəмьл у к'əне хwəр'а бина мерга, бöһаре данин.

Әз Ӏьзрәта we Ӏьнгемә, чахе кәре мие дошани хwә дьда Ӏесуйа Дьбури, бьнаҭаре жи кәре бәрхе wан бу. У чахе Ӏәв дьӀәсйан: кʼалин у зиwина wан чʼйа у бание Пампе Ӏьлдьдан.

Әз Ӏьзрәта Ӏавине Пампемә, чахе гӧл у сосьне Ӏәзар тәрз у awази ль мерга дьсәрьдин у қиз у зьламе бәнги мәна пъщаре дьданә наве, ле дәwса пъщаре чʼәве хwә жь Ӏәв нәдьбьрин.

Әз Ӏьзрәта шәве Ӏавина Пампемә, чахе әм бәр бедәра мале рʼадьзан, ле шәв Ӏәта дәрәнг чʼәве мә ль стәйрка, Рʼйа Қадьз бу, ръжйана стәйрка бу. Мә жь мьрьне фәм нәдькьр, чахе стәйркәк жорда дьӀат, Ӏәврʼа дькьрә гази: «А, йәк жи мьр».

Әз Ӏьзрәта wан эваре Ӏавинейә кәр у лальм, чахе мере гӧнд жь нав бостане картола дәрнәдькʼәтьн: ав дьдан, мьқати ле дькьрьн у сәр мәзила дӧсьд-сесьд метри щинар бь щинеррʼа ӧса Ӏеди хәвәр дьда тә қәйи дьгот бәр Ӏәв сәкьниә. У дәрщ нәдькьрьн, wәки дәнге wан нава we кәр а лалиеда ль тәмамйа гӧнд тʼәсәлә дьвә.

Әз Ӏьзрәта we Ӏьнгемә, чахе пәзе стәwьр жь гӧӀере данин, wәки xwедьн. Дайка мьн xwe сәр сәле пьш хени дьрʼәшанд у Ӏивйа «зейна» бу. Бәле, әйни мина зейа дьӀатьн: дьләзандьн, чьмки бира мале кьрьбун, кәлӧ бубун.

Жорда дьхьнгьрин, дьӀатьн кавьр у бәрдир, Ӏогьчʼ у бәране мә: дawe wанә гӧловәрʼ, тә қәйи дьгот чәрхе хьстьнә. Әм доре дьбунә тотанг: чawa мәрьве мале жь хәрибие вәгәрʼйабьн.

Әз Ӏьзрәта шьли-шьлопʼе пайизедамә, чахе льнге мәйә пʼехас дьтәрькин у wәхта әм эвара дьчунә пешйа пез у дewер, данин, дьӀәwандьн, Ӏежа әм дадьхьстьн тәндуре у агьр-алаве wан дьгьрт. Мә ищар дани рʼуне ньвишки йане жи тоґавк ле дьхьст. Шәwата wан дьӀа зор ль мә дькьр, ле лʼәзәки шунда дьсәқьрʼи у диса дьнйа дьнйа мә бу.

Әз Ӏәйр у Ӏьзрәта пайиза дәрәнгимә, чахе бәрф, чawa дьвен, чʼйа у банйа, газ у гедука дькә Ӏек, wәхта пәз у дәwар те гьртьне, дәре лода вәдькьн у гиӀае кʼодә ль дьрунге рʼадьхьн. Ӏәфт хwәзьла Ӏьнге, чахе бәр дьрунге дьчʼькчʼьким, шәwат бь льнге мьн дькʼәт, у әз бесәбьр Ӏивие бум, кʼа кʼе бе хwә бәр мьн бьгӧӀезә: хушк у бьраки мьн йан пирка мьнә әмәкдар, йа кӧ Ӏе қаськ-қәнтʼәре хwә данәданин-дьләзанд бәр дьрунге, wәки нәвие we сәрма нәкьн, нәхwәш нәкʼәвьн.

Әз Ӏәйр у Ӏьзрәта кʼоза бәрхамә, бәрхке дәврʼәшә чʼәврʼәш, е кӧрʼә кӧришки, қәрә қӧрӧгӧли у гӧӀгӧли. Чьқа хwәшә бәдәw бун әw бәрхке мәйә Ӏьли у врʼни, бь дәнг, кʼалина хwәйә зәнгьли. Ле карьке мәйә соʼон у кәвәр,

кӧ бона нәсие, анизасие дькьрьнә бьн сәпәте? Мьн бира һоза мйа, кәоза бәрха кьрийә.

Әз һьзрәт у кована пәампйадамә, wан мере wейә маqул, аґе шәрте xwә, wан жьне ханьмә хатун, wан qиз у буке wәк кӧлилке нава мерга. ... Әгәр мәрьве иройин, әз бawарьм, бькарбә, qә на, нава рожеда эмәки хәме xwә биркә: жь we йәке рӧһ у мәжуе wие рәһәтбьн, чawа мәлһәм кәwe дьдә бьринәкә кәурә хәдар.

Әва йәка фькрәкә майин жи нава рӧһ у сәwде мьнда дьсewьринә. Гәло мәнәкә we йәке, кӧ нәхwәшйа дьлък иро ӧса пър буйә, әw нинә, wәки мәрьв жь нава qальб-кьрасе xwәйи тәбйәти дәркәтийә, дьһа раст, жь тәбйәте дур кәтийә, жь we тәбйәте, кәижане әw хӧльqандийә у әw һәсав дьвә мьсqаләкә we? Бефьтйа. Әгәр әм qәwле бажаре иройин рьнд у там биньн бәр чәва, нава кәижанада дьминьн, wи чахи әме зенди шькрийа xwә биньн, wәки һәла he саґьн, wәки дьлке мә he хайинти мәра нәкьрийә. Дьлке hесир! Чьqа баргьрани дькәвә сәр? У әгәр шире мәйи һәлалә, әм готи газьна жь wи дьли нәкьн. Wәки әм һәму тьштн алики дайньн у тәне qалмәqалм, гьммин у рьнгина бажаре иройин һьлдьн сәр һәсев, әw жи бәсә, кӧ әм жь тәйахе дьле xwә разн бьминьн. У әгәр иро һәла he мәрьве өса һәнә, е кӧ жь гӧнд бәрбь бажер дьрәвьн, әw жь we йәкейә, кӧ мәрьвайи һәла ве гаве qәзйа

бажер, әмьре wи там дәрщ накьн. Әз бawарьм, wәки wәхтәке шунда нә кӧ тәк у тук, чawa әw йәк ньһа дьqәwьмә, ль гәлә мәрьве вәгәрьн гӧнд, пашла тәбйәте, нава һәйwан у тәрәwьл-тәйрәда, wьра, жь кидәре пешие wан хӧльqинә. Әвае бьвә хазма xwәстьна мәрьве фькьрдар, е кӧ дьхwәзьн щики сәqьри бьвиньн у бьәфриньн. Һена Пушкинда һәла he әв асфалта сьнщьри у автомобил тӧнә бун, ле бона әфрандьне әwи жи xwә ль щие кәри сәqьри дьгьрт. Пушкин Пушкин бу, ле һәта нәдкәт нава qәwле бона әфрандарие баш, нькарьбу бьәфьранда. Гӧнде Михайловске һaqa бь qәнщи һӧкми сәр wи дькьр, wәки шайире мәзьн ль wьра жь шьера тәне сәд шьере бжарә ньвисин. Әз ль вьра готьна ньвискаре урьсайи советие Иван Ефремов бир тиньм: «... ләзкәтьна тәqьл, темпа әмьр, прогреса техникие, чуйин-натьне, рәqәма диһаркьрьне өлмиейә мәзьн, кӧ һӧте-мьте эриши нава әмре һәр мәрьвәки дькьн, мәщал-мькане фькьрдарйа һәмди xwә жь әфрандар дьстиньн».

Әз бawарьм: нава wәдәки нә дурда we нщар дәст бь кеша мәрьвайә пашда бьвә: жь бажер бәрбь гӧнд, у пешйа гьшка мәрьве кәркьрьна бь фьрасәт we вәгәрьн wьра, нава дор у бәре сәqьри, тәбйәта xwәш у әдьл, йа кӧ нава рӧһ у сәwде мерьвда моще әфранда-

рие дьхӧльqинə. Иро, əгəр əм р̓ьнд, бь т̓əг̓-мин бала хwə бьдьне, иди дəст бь wе дəрəще буйə. Əw hавинге, кӧ ньhа h̓əсаб дькьн «Мала дӧда», wе wəхтəке бьвьн мала h̓имли у дəре гəлə квартирае бажер̓, бона к̓ижана иро, чаwа дьвен, həв дьхӧн, wе сəр пьште бьминьн.

Мьн гот, wəки əзе жи вəгəр̓ьмə гӧнд, ле qӧрфəк к̓əтийə дьле мьн у же дəрнае: əw йа hьндава саг̓ləмйа мьнданə. Тьр̓са мьн wе тьр̓сейə, wəки h̓əта əз к̓аре чуйина хwə бькьм, иди дохтьр жи изне нəдьн, wəки əз həр̓мə ə̓рде бьльндщи. У wи чахи гəло əзе бькарьбьм бəр ве дəрба гьран тəйахкьм, П̓амп-Сип̓ан дурва гази мьнкə, ле əз ньkарьбьм həр̓ьм wьра. Ньhа, чахе чəнд сала жи нəчьм гӧнд, hаqа ль мьн к̓əдəр нае, əз бəр хwə нак̓əвьм. Ле əз баwарьм: дəма чуйина гӧнд бой мьн асахкьн, wе мьнр̓а бьвə дəрде həри гьран, wе мьн к̓амчойи у данавикə. Нə ахьр, чаwа мəсəла əрмəнйа дьвежə, р̓əзе асахкьри ширьнə. У wе диса дəст бь h̓ьзрəте бьвə, h̓ьзрəта hьндава гӧнде кал у бава, hьндава wи гӧндида, ль к̓идəре тə зар̓отйа хwə дəрбаз кьрийə у həма ль wьр жи hьштийə, чьмки мьн зар̓отйа ə̓йни, йа hечхəм у ширьн т̓əне ль гӧнд дитийə, ле чахе ə̓мре ч̓укда жи жь wьр дəрк̓əтьмə, h̓ьзрəте, хəм у хйала wəкə мəрьве мəзьн ль мьн дəст данə у бəр хwə к̓əтьмə, хwəда шəwьтимə, к̓ьзьримə. Мьн ль хəрибие п̓аки зар̓о-

тйа хwə ӧнда кьр. Əва зйана həрə мəзьн бу, кӧ мьн ə̓мре хwəда к̓ьшанд.

Биранин. Əва həрəк̓əта к̓əрəмəкə мəзьнə, кӧ т̓əбйəте ь̓санр̓а кьрийə. Бир у биранин əw h̓əсин, əw həрəк̓əтьн, бейи к̓ижана мəрьв ньkарə мəрьв h̓əсавбə бь фькра ве хəбəрейə т̓ам. Ь̓исан дьмрə, дьвə хwəли. Дьнйа wйалин т̓ӧнə: нə щьнəт, нə жи щə̓ньмə. Əw həрдӧ жи ве дьне у мəрьва бь зра фантазйа хwə əw жь хwə дур хьстьнə, бьрьнə дьнйакə дьне, кӧ нə həбуйə, нə жи wе həбə. Ле, бəле, мəрьв т̓ам намрə. Wе жь мьн бьпьр̓сьн: «Ле чаwа дьвə?». Мəрьв, бир у баwар, фькьр у мьталə, хəйсəт у р̓ӧh̓, дьл у тамаре wийə хуне дьминьн, həма нə кӧ ль wе дьнйае, ле ве дьнйае: нава бəдəна зр̓ӧəт, пəйиhатие wида. У бь wанр̓а ӧса жи бира мəрьв у həрəк̓əте h̓ьзрəта wи дьминьн. Əм дькарьн бежьн, wəки əм думайи, пəйиhатие бира пешие хwəнə. У əгəр бир у h̓ьзрəта кал у баве мə нава бəдəна мəда нəманə, ӧсанə, əм нə əwлəде wанə h̓əлальн. Əгəр т̓əбйəт wи həрəк̓əти надə мə, борще мəйи зйарəтийə əм хwəхwа wи дəст биньн, борщ: hьм бь фькра хун у qьнете у hьм жи йа мьлəтие. Əгəр мьлəтəк бира хwə ӧнда дькə, бирсар дьвə, ӧсанə əw т̓ариqа хwə ӧнда дькə, ӧсанə, иди мьлəт нинə. Мəрьв жи, əгəр əw т̓ам бирсар дьвə, ӧсанə, əw иди нə мəрьве т̓амə. Ə̓мре хwəда гьшка зə̓фтьр гӧне мьн wан мəрьва те, е кӧ

ťам бирсар дьвьн, ťӧ тьшти бир найньн Чьqа чәтьнә, чахе мәрьв де у баве хwә, заṕотйа хwә бир дькә. Иди чь дьминә? Әва зӧлма ťәбйәтейә. Ле әгәр мәрьв Ћәмди хwә Ћәр тьшти жь бира хwә давежә, нахwәзә бир бинә, жь wи мәрьви хьравтьр у qьлертьр ťӧ кәс ťӧнә. Әгәр ťӧ бираннне бь фәмдарп жь дәсте хwә бәрдьди, ӧсанә тӧ бь дәсти хwә наве хwә навниша мәрьвада ṕәсти дьки. Нә ахьр бь we ондакьрьне мәрьв Ћәсина борще зйарәти ӧнда дькә. Мәрьв жь Ћәйwan у тәрәwьла щӧда дьвьн нә кӧ ťәне бь Ћьш-сәwдае хwә, бь Ћәрәкәте фькьрдарие, ле ӧса жи бь дьнйа Ћәсинейә дәwләмәнд. У нава we дьнйа Ћәсинада щие къвш Ћәрәкәте бире у бираннне дьгрә. Ṕубен Зарйан гәлә щи у wар дьвежә: «Qәwәтәкә әщевмайинейә бир: хәлqа, кӧ ньсләта бь Ћәвṕа гьре дьдә. Бир, бираним ťәне әw йәк нинә, кӧ тьште бӧћӧри, чуйи тини бәр чәве хwә. Бир у бираним ӧса жи дәнге дьле шекьрдарә». Бәле, дәнге дьле шекьрдарә, шекьрандьна әмәке wан де у бава, е кӧ тӧ анин дьнйа ṕоньк. Шекьрандьн Ћьндава we щьмәтеда, йа кӧ тӧ чawa әwләде хwә ани дьнйае. Әм борщдарьн бир у биранина де у бава, щьмәта хwә думайи бькьн. Мәсәлә, әз борщдарьм дәwса пешие мә, е кӧ иди тӧнәнә, әгәр ньхса мьн Ћәлалә, бира Ера wан, бира гӧнде нәЋйа Дигоṕе бь-

кьм, е кӧ мьн әмрада нәдинә, нәбинанә. Мьн калке хwәйи Ћути нәдитийә, ле әз бира wи дькьм. Ћьнә мәрьв газьндарьн, wәки әw йане әwләде wан дьлтәньк у дьлхьравьн. Ле мьне бьгота, әгәр әw ṕаст ӧсанә, әw мәрьве Ћәрә бәхтәwарьн. Бәрхwәкәтьн, кәwгьрандьн жи кәрәме ťәбйәтейә ӧсаньн, кӧ дәст Ћәмуйа накәвьн. Мәрьве нькарә бьгри, әw тӧ wәхта нькарә бь ťәмамйа ṕӧЋ хwәва шабә, бькәнә. Пешие мә, де у баве мә Ћәр wa дьготьн: «Хwәзьла Ћьнге». Гәло әмре wани бәре е ньћа хwәштьр бу, wәки әwана хwәзьла хwә «we Ћьнге» данин? На. Әwана we Ћьнге зӧлма Ṕома Ṕәш дитьбун, паше зордарйа чиновнике пadше урьс. Әwана хәлайи-щәлайи, qьṕ, хәзакьрьн дитьбун. Ле чьма хwәзьла хwә we Ћьнге данин? Чьмки әw «ћьнг» бӧћӧри бу у пеṕа жи де у бав, кал у пирке wан. Әwана хwәзьла хwә we Ћьнге данин, чахе нә cewи бун, wәхта дәлалие де у бава бун.

Мьн готьна хwә сәр Ћәвда ани, у дьвәк дәстәк бежә: ви дәрћәqa гӧндәки бьчукда чьqа ньвисийә? Ахьр гӧнде wи qә ньqьтк, дәqәкә чук жи нинә сәр хәрита ťопа дьнйае. Wәва, хwәндәване әзиз, ťәне wәва ӧса къвш дьвә. Ле йа мьн щӧдайә. Хwә әз жи мина wә ль сәр хәрите ль Пampe нагәрьм. У гәло әз пе чәва гӧнде хwә дьвиньм, wәки сәр хәрите жи ле бьгәрьм. Әз пе дьле хwә Пampe дьви-

ньм у бawара дьле мьнда әw хәритәкә ҭамә, хәрита ҭәмамйа ҭопа дьнйае. Ахьр мьн дьнйа жь Пампе у бь сәри пампйа дит, нас кьр. Дьненаси у фәмдарйа хwәйә әwльн мьн ль вьра ньлдайә. Ль вьра дәст бь фәмдарйа мьн буйә, дәст бь сewьр, мьталә у хәwнәрожке мьнә хwәшә зйарәти ,Ңәму занәбуне, кӧ иро ңьш у сәwде мьда ңәнә. Мьн ңәw ҭьре рькне Ңәму занәбун у фькре мьн we ңена заротиеда ңатийә даннне. Өса жи ңәйә. Рйа мьнә әмьр у каркьрьне жь Пампе дәстпе буйә у қәйи we ль Сипане жи хьлазбә.

САТИРИКОН

Жьне гот: — Мерьк, хәлq гь бу шайир...

— Э, ищар?

— Ща тӧ жи, qәwли готйава, жь щи бьҤәжә...

— Әз чь бькьм? Нә әз нькарьм бьньвисьм!

— Тә търе е дьнвисьн, гь жи дькарьн бьнвисьн?

Бәре дьготьн:

— Хәта хар бьн гае qәлпданә.

Иро дьвежьн:

— Хәта нәтьшт бьн qәләма Ҥьнә «шайир» у «ньвиск'аре» мәданә!

Йәк бь дьле кӧл дьчә нәшьрәте, дә'we дькә:

— Бьраке ә'зиз, те к'әнге к'ътеба мьн пәйайи нәшьрханеки?

— Э, бьра, бьра, к'ътебе lawка we сәр Ҥәвда манә.

— Сери-бьни әм чар-пенщ нвиск'ар-Ҥимдаре ә'дәбийәта к'ӧрданә, к'е Ҥaqa lawьк к'ьши орт'е кьрьнә?

— Тә! Тә Ҥәрр'о нәдьго: «Lawке мәнә, бьра гь жи бьнвисьн».

— Э, әре, мьн го: бьра xwәр'а бьнвисьн, xwә мьн нәго-бьра ньвиск'аре п'ак жи же дәрк'әвьн, wәки бьбнә ә'дуе сәре мә, мәйдане жь мә бьстиньн.

Нвиск'ар у кандидате ӧлмед филологнейн щаҤьл, кӧ р'есензенте р'омана wи бу, к'әтнә Ҥӧщәте.

Р'есензент — Ҥәвал, р'омана тә бәтр'әнгә. Qә мьн xwәш нәҤат.

Ньвиск'ар. — Баво, ло weда Ҥәр'ә. Тӧ Ҥе зар'а дӧҤ на пери, бина шир дәве тә те. Ҥати нава зәрпе щамера дьки. Шәрмә, шәрм! Ҥәр'ә щәм кал у пире гӧнде мә-әwe тәр'а бежьн, чька р'омана мьн чь то р'оманә! Чахе мьн се р'о-се шәва wанр'а дьxwәнд, дәнг йәки дәрнәк'әт, зәндәгьрти мабун, щамеро!

Р'есензент — А, р'ә'мә баве тәбә, кемасийа xwә ӧса Ҥьлдә сәр xwә.

НьҤа жи Ҥәрә, бьра кал у пире гӧнде wә сәва р'омана тә р'есензиае бьньвисьн!

Нвиск'аре щаһьл — Бьра, һун чьма шьера мьн нәшьр накьн?

Хәбатчие р'ожнә'ме — Сьстә, ләма.

Нвиск'аре щаһьл — Чьма wәкә шьера Бәрзәqә we р'оже нәбу.

Хәбатчие р'ожнә'ме — Һәвал, чахе тӧ һаж qәwат, һ'ӧнӧре һьмбәре хwә т'ӧнәйи, гьлие ӧса т'әwәк'әл нәве.

Нвиск'аре щаһьл — Әз фә'м накьм?

Хәбатчие р'ожнә'ме — Бәрзәq әндәме т'ьфаqа нвиск'аранә, хәбатчие мәдәнйәтейи әмәкдарә, хӧдане һ'әйшт к'ътебанә, ле qәwли п'ампйава, тӧ чики?

Критик бәрәвока сәрһатие «ньвиск'арәки» дьхунә, аqьле wи же набьр'ә, дьвеже:

— Тә qә ван сале ахьрие сәрһати хwәндьнә?

— Чьма әз мьрьмә сәрһатие хәлqе бьхуньм, бәр wан бьгьрьм йан жи жь wан һинбьм. Шькьр әз һәмә! Чи мьн бәрга хәлqе к'әтйә? Әw хwәр'а, әз-хwәр'а.

— Ле..

— «Ле-ле» т'ӧнә. Мерани һәйә, мерани!

— Бәле, хwәшмери!

Критике әдәбйәте дьвежә «ньвиск'ар»:

— Qә фькьр ван сәрһатие тәда т'ӧнәнә!

— Ле тӧ чь п'ешәйи, әм кӧраг'е һәвә к'и р'оженә? Әз дьньвисьм, дьчәрчьрьм-нәшьр дькьм, тӧ жи фькра пева дайнә-р'абәри хәлqекә!

Һәваләк жь е майинр'а дьве:

— Зани, wәки щьмә'та мә дьнеда йа һәрә аqьлбәндә?

— Чawa?

— Әгәр нава щьмә'те майинда һ'әзара йәк дьвә ньвиск'ар, ле йа мә-к'е вьрда-wеда һ'әрфа насдькә.

Һәвал жь һәвелр'а гот:

—Фьланкәс, тә к'ътеба мьн хwәнд?

— Бәле, чәнд бәлг хwәндьн... Ижар әwан беисафа чьма ӧса хьрав кьрьнә?

— Чь хьравкьрьнә?

— Чьма тӧ he һаж пе т'ӧнәйи? Гьшк бьр'әк нәшьр кьрьнә.

— Чawa бьр'әк?

— Ле чawa. Һьлданә әw щӧмле дәрһәqа

сьфәт, нәхше ҭәбйәтеда һәму бәлгада wәқ'аландьнә.

— Малавао, мьн жи го чька р'аст к'ьтеба мьн хьрав кьрьн... Тә зьраве мьн қәтанд. Әwa тӧ дьвежи-әw щур'ә, ләwзе нвисара мьнә.

— Ле һәма хwәш ләwзә, ha!

— Әз бьре тәмә, тӧ ч'әвәки мьн дьньһер'и?

Йәк сәр р'е р'асти һәвале хwә те, дьпьрсә:

— Оғ'ьрбә, те wa к'ӧда һәр'и?

— Әзе һәр'ьм бажер'!

— Хwәде херкә!

— Шькьр херә! Әзе һәр'ьм тек'әвьмә сәр қӧльхәке. Бәсә-чьқаси ферма гӧндда р'ьзйам!

— Дәнге дәфе дурва хwәшә. Тә т'ьре wьра т'ьжи қӧльхе азанә-нивйа тә манә.

—Нәбу-нәбу. Паһ! Әзе жи бьбьмә шайире к'ӧрда.

Ньвиск'арәк жь һәвале хwәйи зар'отие-дьпьр'сә:

— Тә ве сӧр' у сәqәме әw тьфал чьма анийә дәрхьстийә вьра?

— Бьра хwәр'а һинбә!

— Әм бежьн тӧ р'ьнд дьки. Зар'о гәрә бәр сәрме qал бьвьн.

—Сәрма чь?

— Ле тӧ навежи: бьра һинки сәрмебә.

— На, ло сәрма чь? Әз дьхwәзьм әва гәдәнге мьн жи бьвә шайир.

— Гәде тәйи дьне чь дькә?

— Әw жи сәрһатийа ләв тинә.

— Пр'озаикә?

— Әре, ле, е вәкьри дьнвисә.

— Хwәде мьразе тә пе бькә, чәнд кӧр'е тә һәнә?

— Се хӧламе тә...

— Ле әwи дьне чь дькә?

— Әw жи пиеса дьнвисә.

— Хwәш гьлийә!

— Ле чawa, ньвисарк'арти щьсне мәда һәйә. К'а qьр'ане пез дьһелә-әм к'омева дәрк'әвнә мәйдане, бе щәфа, бе щьзарәт хwәр'а к'ьлура п'әра қазанщкьн, нав у һӧрмәте жи пер'а дәст биньн!

— Хwәде мьразе тә wан һәрсе кӧр'а бькә. Ле шӧрәт-мәрифәта wанә ньвиск'арие һәйә?

— Сайа сәре бьраки мина тә әме һәр тьшти жи дәстхьн. Тӧ архайинбә...

Дӧ нвиск'ар готэ-беже дькьн:

— Ньло, дьвен Бэзо жи буйэ ньвиск'ар.

— Ижар хwэ нэ қиамэтэ: ћаqа лаwьк бунэ, бьра Бэзо жи бьвэ.

— Нэ ахьр дизе го: «Бьне мьн зер'э». Нэске го: «Т'ермаш, ле эз к'ӧ тем». Эз, қэwьли п'ампйава, заньм Бэзо «чэнд килойэ».

— Те бежи-зор-щэфаки институт хьлаз кьр.

— Эре. Мэрики жь зьмен у э'дэбийэте «дӧда» бьстинэ, we чawa бьвэ ньвиск'ар.

—Йа Бэзо башqэйэ. Мерьк сонд-сэлawэтэ, дьве: «Сэр бе'лги гьћиштийэ мьн».

— Йан чa?

— Чи wи зьмен, э'дэбийэте, хwэндьне нэк'этийэ. Эw сэва пирьк у калке хwэйэ нэхwэнди дьньвисэ.

— Ле эwe нэхwэнди чa ньвисаре wи дьхуньн?

— Ньзам. Ћэр'э wи пьрскэ!

Хэбатчие рожнэ'ме — Wa нэбу.

Журналист — Чьма, фьланкэс?

Хэбатчие рожнэ'ме — Ће мэ мqалэкэ тэ нэдайэ, тэ йэкэ дьне анийэ.

Журналист — Э, ћэрда жи бьдьн, ћэрдӧ жи дэрћэqа т'емае фэрзданьн.

Хэбатчие р'эжнэ'ме —Хwэ сэри т'ема нинэ!

Журналист — Ле чийэ?

Хэбатчие р'ожнэ'ме — Сэри эwэ, wэки эм мьqале лаwьке мэ гьшка бьдьн.

Журналист — Бэлки лa'wькьн, лawьк нaньвисьн.

Хэбатчие р'ожнэ'ме — Чa нaнвисьн? Эме wан мэщбуркьн...

Журналист — Бь т'эхмина тэ, чахе шӧрэта йэки т'ӧнэ, ль ћун мэщбур дькьн, дэрэща ньвисарейэ бэдэwэтие-п'ешэкзание зйане нак'эвэ?

Хэбатчие р'ожнэ'ме — Эм дэрэща-мэрэща нaнћер'ьн! Чи мэ тьштед бсайэ щабдар нэк'этийэ. Мэр'а нав лазьмьн, Нав, Нав. Нав! Нав! Тэ фэ'мкьр? Дэ we дэрэща хwэ ћьлдэ-ћэр'э... Нэта лawьк наве хwэ тиньн, эм wанр'а тьштэки чедькьн-нэшьрдькьн... Бу?

Журналист — Т'у!!!

— Ћэвал, ћун чьма қэ жь эмьр, пешдачуйина щьмэ'та мэ наньвисьн?

— Тӧ дьхwэзи, wэки мэ нава «мьлэтчитиеда» гӧнэк'ар бькьн?

—Ле чьма wәкʼиле щьмәʼте майин гӧнәкʼар накьн?

—... Дһа баш, Һәрʼә wанрʼа бежә, бьра дәрһәqа щьмәʼта мәда жи бьньвисьн.

Дӧ һәвал ньшкева рʼасти Һәв тен у йәк дьве:

— Фьланкәс. Зәнгло Һәма форт тене.

— Чawa? Чь дьвежә?

— Иди чь бежә? Бь готьна wи тʼамамийа мәдәнйәта кʼӧрди сәр мьле wи мерийә.

— Фәqири чawa бькә, нә гӧне wийә.

— Чь щурʼәйи нә гӧне wийә?

— Ле, qьжьки бала xwә дьде-кәс wи бәнди тьштәки Һәсав накә, дьве: «Qә на әз кери xwә бем».

Дӧ һәвал һәврʼа wa хәбәр дьдьн:

— Гәло Мьзраq занә, wәки нә шайирә?

— Әщеба дьки! Әw әд мина Шәкʼспир у Пушкин бе qә дьҺәбинә!

— Ча?

— Өса. Дьбе-әw чь навьн-qә xwәша мәрйа найньн? Наве мьнә, wәки рʼезе гӧндада рʼьнгини ле ле!

— Ле ахьрийа мәе чабә?

— Һәрʼә wи пьрʼскә!

Щамерәк дьвежә щамере дьне:

— Щәрдбази чи фортәкчийә.

— Чь тәһәри?

— Ле, we рʼоже чуйә гӧндәки нав дәште у чь бежи готийә.

— Чь готийә?

— Готийә, wәки, гьва Һәму дәрәще мәдәнйәта мьләте кʼӧрд әw пешда дьвә, кемасик Һәбә әw тʼам дькә у гәлә гьлиед дьне.

— Баво, ле Щәрдбаз чьма вьра, нав фькьрдаре мәда ӧса навежә.

— Мерьки ангори мәсәла щьмәʼта кʼӧрда рʼе дьчә.

— Кʼижан мәсәле?

— Әwa дьве: «Һәрʼә щие нәнас, пʼайе xwә бьдә хас бь хас».

Һәваләки гот:

— Фланкәс, лаwьке мә гь ве ахьрие дагәр̓йанә сәр шьера, поэма, т̓әк-т̓ук ә̓франдьне вәкьри дьнвисьн.

— Э, нә шьер дьһа бьльнд тенә qимәткьрьне.

— Чьма qәдьр-qимәте Толстой, Шолохов кемә?

—К̓и ньһа пәй qимәте ӧса дьк̓әвә. Әз qимәткьрьна п̓әрәтир̓амә, п̓әрәти!

Йәки һәвале хwәр̓а гот:

—Һале мьни хьравә.

— Чьма?

— Нвиск̓арәки әйан жь Москвае һатийә...

—Э, сәр сәра, һәрдӧ ч̓ӧва...

— Бьра готьна тәбә, ле ищар гьлики дьне һәйә.

— Чь гьли?

— Дьхwәзә бона ньвиск̓аре мә дакладе бьхунә.

— Э, бьра бьхунә.

— Э, тьрса мьн wе тьр̓сейә-әм ә̓ламәтие р̓ожнәмеда бьдьн, ле лаwьк нәен сәр һәв. әм жи бәр мерке хәриб шәрмиеда бьминьн.

— Тӧ жи нәньвисә, wәки дакладе бе хwәндьне.

— Ле чь бьнвисьм?

— Бьнвисә: «Щьватә, wе бәлге нәшьре п̓арәвәкьн».

Йәки һәләм-qӧләм р̓ожәке папкәкә qальн тинә, бемьнәт, бь к̓ӧбарйа хwәр̓ази даве сәр т̓әхте р̓едакторе нәшьрәте. Р̓едактор ә̓щевмайи же дьпьр̓сә:

— Әва чийә?

— К̓ьтеба мьнә.

— Чьма тӧ жи шайир-ньвиск̓ари?

— Ча, тӧ һе һаж мьн т̓ӧнәйи?.. Малавао. Әw чь пьр̓сә!

— Нә ахьр qәйдә ӧса нинә: готи ә̓франдьне тә р̓ожнә̓ма у коварада бенә чапкьрьне, тӧ п̓ьр̓и-һьндьки бейи наскьрьне, һежа к̓ьтеба хwә р̓абәри хwәндәванаки!

— Чьма әва чәнд сальн әз сәр һәв темә щьвате wә ньвиск̓ара бәс нинә? Иди наскьрьн кәлә йан бәшә?

Йәк һәвале хwәр̓а бь щур̓е газьна дьвежә:

— Һьло, дәрде Мьзраq т̓әне һонорарә.

— Чаwа?

— Сьве Ӏәта эваре жь Ӏонораре хәбәр дьдә: «К'ьтеба мьн Ӏаqа бәлге нәшрейә, Ӏаqа хәт шьер теда Ӏәнә, we Ӏаqа п'әрә бьгрьн». Qә жь qәнши-хьравие э'франдьне хwә гьли накә.

— Ти чьqаси хернәхwәзи!

— Чьма?

— Ле чаwа. Готьна тә-wәхта э'франдьне мерькә баш т'ӧнәнә, готи тьштәки ша нәвә. Әw жи Ӏонораре-р'ьсqе зар'е хwә ша дьвә.

— А, әw qәwли Антон Павлович Чәховва, ьди «т'атронәкә» майинә!

Жь дӧ фькьрдаре к'ӧрда йәк газьне хwә дькә, дьве:

— Фланкәс, Мьзраq фолклора мә дьләwьт'инә.

— Чьма?

— Чаwа чьма. We нәзанйа хwә Ӏьлдьдә сәрт'ащед зарготьна щьмә'те вәче дькә.

— Wәки, qәwли лаwьке мә кӧрманщи р'ьнд бьзанийа, ӧса нәдьгот.

— Чаwа?

— Әм дьвен: «вәжанд» «вәч'ьр'анд». Әв хәбәр хьравкьрьне нишан надьи?... Мерьк жи фолклоре вәче дькә. Qә р'ожә'кә р'ожини готийә? — «Әз че дькьм»!

Го щарәке qӧльхдарәки әмәкдар, Ӏатә бал нвиск'арәки щаӀьли кал, гот: — Апе мьни дӧр'и лал.

— Әз дьхwәзьм бьвьмә **нвисар-к'ар.**

— Э, —кале го, — бәрхе мьн — к'ар у qар?

Гӧндәки к'ӧрдада щинарәк жь щинаре хwәр'а дьве:

— Ӏьлю, наейи әм Ӏәр'ьнә мала Qәймәз.

— Чьма?

— Дьвен дӧ шайире мә жь бажер' Ӏатьнә. Ӏәрдӧ дьчьнә мала мерьк у гава дәртенйәк е дьнер'а дьве:

— Малавао, тә әм шәрмиеда Ӏьштьн.

— Чьма?

—Тә нәди: шайире чь, Ӏале чь... Ӏәрдӧ жи, щамера, п'аләнә, әз wан нас дькьм.

— Э, хwә әз пилдар нибум. Ӏәта ньӀа к'и жь бажер' Ӏатийә —шайир буйә. Ве щаре чьма ӧса qәwми, әз жи сәрәдәрие ле накьм.

Щарәке хәбәрданәкә wa орт'а кӧр'е к'ома йәке у баведа че дьвә:

Кӧр' — Баво, апе Мәщит жи дьчә к'ома йәке?

Бав — На, лао, апе Мәщит нвиск'арә.

Кӧр' — Ле чьма мина мьн дьхунә?

Бав — Ньзам... Qәи хwәндьн бир кьрийә?

Шайирәки щаһьл дьчә щәм ньвиск'арәки аһьли әмәкдар, дьвеже:

— Баве кал, һосте хәбәра, занйаре сәрт'аще әдәбйәта к'ӧрда, әз wи дәсте тә р'адьмусьм, wәки дӧр' у щәwаһьр же дьбарьн, әз һәйрана wи ләwзи, wәки ч'әвканйа р'ӧһ'дарбуна мәйә нәвсие у әфрандриейә. Жь нәшьрәте әз шандьмә бал wә, wәки һун бь печ'ие хwәйә т'ьбәрки р'енаме бьдьнә к'ьтеба мьн фәqири.

— К'әрәмкә лао! Чьма надьм. Әз т'ьме дьвежьм, wәки бьра гьшк бьньвисьн, лawькьн, лawьке мәнә. Әз бawарьм, щаһьле бь сайа сәре мә әсә пешда һәр'ьн. Ща һьла бьдә апе хwә!

Шайире щаһьл шәрмокәти, хофк'еши, бь дәсте р'ьщьфок к'ьтебе р'абәри wи дькә у әве тә һедика дьхунә: «Дь-ә-фь». Паше, пәйи нав-

бьр'йа кьнр'а банга «бәрәви» сәр һәв дькә: «Чомах!»

Ч'әве шайире щаһьлә әщевмайи дьбәльqьн, у әве тә заре wи һәманки дьгәр'ә:

— Пәйи-пәйи, ле мал шәwьти. Ощахбат'ърани чь ле дькә!..

Йәк жь гӧнд те у сәрк'аре идарәкә мәдәнйәтер'а дьвежә:

— Әз пе һьсйамә: бал wә щие хәбате һәйә, мьн qәбул наки?

— Чийә, дьхwәзи хәбәрдан бе сәр мьн?

— Хwәде нәкә, чьма?

— Мьн жьн-зар'е хwәйә һәлал qәбул кьрьнә, әз жь лawька хьлаз навьм, иди к'ӧ ма-хәлqе хәриб.

Дӧ һәвал р'асти һәв тен. Йәк әщевмайи жь йәкир'а дьве:

— Һьло, нәхәйди!... Wәхтәке институтеда алие хwәндьнеда ти нә жеһати буйи, дӧде тә гәләк һәбун, ле әw чawанә: тӧ ньһа буйи ньвиск'ар...

— Сьлав парие һазьрә.

— Wәй, жәр ль wи парик'әвә!

Йәк һәвале хwәр'а дьве:

— Тә к'ьтеба мьн хwәнд?

— Бәле, ле нәхwәнд!

— Э, тә хwәш һат?

— Әw жи гьлийә? Дӧр' у щәwaһьре зарготьна щьмә'та мә к'е хwәш наен?

Дӧ лаwьке к'ӧрда к'уч'әкә бажер'да р'асти һәв тен, у йәк е дьнер'а дьвежә:

— Дәстәбрак, һивикә мьн жь тә һәйә.

— К'әрәмкә.

— Тә фьрәйа сә'һәта хwә чәнд шьер мьнр'а бьнвисийана. Мьн жи дьхwәст к'ьтебәк дәрхьста.

— Ищар әз чь нави лекьм, wәки дәwca тә бьнвисьм.

— Ле тӧ чаwa һьнәкар'а дьнвиси?

— Э, әwana тузьн, сәрк'арьн, әw жи дәрәща хwәда карьн кери мьн бен...

— Бәле, бьбахшинә, ле мьн го: qәй тӧ, һәма ӧса, мәрдайе дьки.

— На, сәре тә, т'амам һәq у һ'әсавә.

Йәк те мала һәвале хwә, дьве:

— Эвара тә хер.

— Хер, сәр ч'әва, Щьмо, тә ве шәве херә, хальфин?

— Хер жь херер'а дьве wеда һәр'ә.

— Чьма, чь qәwмийә?

— Ба-баво, ви Шьблие мә, qә ньзам чь һьше wир'а дәрбаз бу: щьватеда бәр гьшка го, wәки, шькра мьнр'а, әз жи ньвсик'арьм. Әз һесире хwәде ньзаньм наһа чawa бькьм...

— Ищар готьна тә чийә?

— Мьн го: тә чәнд шьер дәйни бьдана, чька һ'әта хwәде чь дькьр.

— Сәре тә, мьн дәсте тәда на-на нәдькьр, нар на перар к'ьтеба мьн жи дәрк'әт, ле әw жи, чь жь тә вәшерьм, чь жь хwәде, лаwька т'ам кьр.

Дӧ нвиск'аре к'ӧрд һәвр'а дьк'әвьнә qьсеqьсәwәте:

— Фьланк'әс, дьвен әва чәнд сальн «Мәм у Зина» Ах'мәде Ханы т'әслими нәшьрәте кьрьнә, чьма чап накьн?

— Кәс мьл бәрр'а навә.

— Мьлбэрӷабьрьна we йэке чь чэтьнэ. Седа Ӷуденкоа ӷэ́мэти hэрфе э́рэби гӧhастьнэ, кьрьнэ hэрфе урьси, тэне дьминэ нэшьркьн.

— Нэ гэрэ текнэ плане.

— Э, бьра текьне, чьма чэтьнэ?

— Xwэ йа чэтьн эwэ.

— Чаwа?

— Бона текнэ плане, гэрэ йэк пьӷсе пешда бьк'шинэ. Тӧ бе «э».

— Э.

— Эwе пьӷсе пешда бьк'шинэ, гэрэ щие we дэстньвисаре жи бьзанбэ.

— Чьма дэстньвисар бэтавэбуйэ?

— Qэ бе из-тоз майэ! Qэйдэ-qанун hэйэ-Аһмэде Хани гэрэке бь xwэ ӷабэ-бе дэ́we бькэ. Изьна 'wийэ авторие дэст wиданэ.

— Тэрка лаqьрдйа бьдэ, бо!

— Лаqьрдие чь? Е эw дэстньвисар бэта вэкьрйэ, зэ́ф ӷьнд занэ нэ Аһмэде Хани, нэ жи Седа Ӷуденко иди жь горе ӷанабьн!

— Ле we чаwабэ?

— We чаwабэ! Лаwьке мэ hа hатьнэ, we hа жи hэрьн. Ле Аһмэде Хани жь дэwр у qӧрнед пашwэхтие пешйа щьмэ́та хwэда те.

Ӧлмдарэки к'ӧрд жь qӧльхчики щабдар дьпьӷсэ:

— Фланкэс, дьвен-эва чэнд сальн «Мэм у Зина» Аһмэде Хани тэслими нэшьрэте кьрьнэ. Чьма hун чап накьн?

— Жь сьлсьлэта ханийа кэс нэмайэ.

— Чи 'wэ сьлсьлэте к'этийэ?

— Чаwа чи мэ пе к'этийэ. Ле к'и хӧламе баве Аһмэде Ханийэ пэй иза дэстньвисаре hэрэ, паше жи ӷоже чэнд щара hэрэ нэшьрэте.

— Гэрэ э́сэ hэрьн?

— Ле чаwа, тьльзматэ!

Фькьрандьна фэ́ш — зараве нэхwэш

— Сьвэхера тэ!

—Сьвэхер!

— Ӷожхера тэ!

— Ӷожхер!

—Эвархера тә!
— Эвархер!

— Сьвәхера тә.
— Сьвәхера тә.

— Сьвәхера тә.
— Йа тә жи.

— Фьланкәс, qә чawани? сьламәти, гәши, хwәши?
— Әре.

— Qә чь дьки, сьламәти?
— Дә ничиво, живйом, ьди!

— Қӧр'о, тә нан хwәр?
— Әре, әз хwарьм.

Жь зар'әкә к'ӧрдә бажар'ван, кӧ дьчә мәк'т'әба урьси, дьпьр'сьн.
— Чәнд зар'е Нәвате һәнә?
— Щәм Нәвате пенщ зар' һәнә.

— Қӧр'о, баве тә к'ӧда чу?
— Чу бина хwә дәрхә, бе.

Дӧдӧ қьр'ка һәв дьгрьн. Йәк дьхwәзә тек'әвә орт'а wан, шәр' у дәwe wан бьтәмьринә, дьвежә:
— Һәв бьриндар нәкьн, һәв бьриндар нәкьн!

Йəк дьвежə һəвале хwə:

— Ньһа бawəр бьки гӧнде йале мəда дəст бь бəрəвкьрьна нан буйə.

— Малавао, бəрəвкьрьна нан чийə? Кӧрманщи кӧ́рт дьвен: — нандьрун.

— Кʼе тəрʼа гот, wəки ӧса дьвен?

— Кал у баве мə.

— Мьн жи гот qəйи те тьштəки aqьл бежи. Готьна тəбə: готи əм чəнд qӧрʼна шунда һəрʼьн.

Йəк газьне хwə дькə:

— Ба-баво, лawьке мə ищар дəст бь шəрʼ у шьлтʼаха кьрьнə.

— Чь готьнə?

— Кьрьнə дəнги, wəки гьва заре мьн зьмане дйа хwə ньзаньн.

— Wa! Бəхте мьн, кӧре мьдабə: заре тə ӧса зьмане дйа хwə хəбəр дьдьн, чawa дьвен: «Му зьмане wан напьчʼькə».

— Рʼəмə ль баве тəбə, пʼакə те we зани.

— Ле чawa, щамер. Wəки бьготана зьмане де, башqə бу.

Жьнькəкə гӧнди жь һəвала хwəйə һавингəһе дьпьрʼсə:

— Хучʼе, заре тə чьма кӧрманщи ньзаньн?

— Ньһа бажерʼда кӧрманщи модə нинə.

Йəки кӧрманщ бемьнəт те мала кӧрманщəки дьне:

— Сьвəхера ве мале.

— Хер, сəр чʼəварʼа һати.

— Һəй гьди, һа...

— Чь?

— Мьн го; һəй гьди һа, апе Сəлиме чьqа шабуйа.

— Бой чь, фланкəс?

— Рʼəмəти дьго: «Бьра хwəде һəма əwлəдəки нерин бьдə тə, мьн заньбу шайа wи чawа дəрбаз дькьр».

— Бьбахшинə, тӧ сала чəнда буйи?

— Сала 28-а.

— Э, баве мьн һəла һе сала 22-а чуйə рʼəмəте!

— Бьбахшинə, фьланкəс, əв гьли баве мьнрʼа готьнə. Дə əз жи кӧре wи бавимə, чь фьрди.

— Ищар готьна тә чийә?

— Готьна мьн әwә... мьн го тӧ бьһатайи шайа кӧр'е мьн. Әва жи т'опайе бьре мьнә.

— Малавао, тә сәре-сәрда ӧса бьгота, иди чьма баве мьни р'әмәти дӧр'ӧһ' дькьр.

— Дә, әм чаwа бькьн, әдәта дьнейә.

Йәк т'опайе кӧр'е хwә бәла дькә:

— Эвара тә хер.

— Хер, сәр ч'әвар'а һати... Тә ве шәве херә?

— Шькьр херә, шайа Феликсе тәйә, мьн тәр'а т'опайи анийә.

— Нә мә we р'оже шайа Феликс дәрбаз кьр.

— Пәй, чьма тӧ ньзани? Пәй ширанир'а дә'watә, дә'wat. К'әрәма хwә т'опайики жи бьшин, бьра бе!

Мьсто гот:

— Бьра щан, эва т'опайе кӧр'е мьнә...

— Бьмбарәк-пирозбә, дә'wat сьламәти к'әнгейә?

— Сьламәти пешийа кӧр'е тәбә, ве лә'де.

— Oho, ижа we ч'awабә?

— Чь чawабә?

— Әз дьвем we ч'awабә, бона ве лә'де чәнд щие дьн жи мьнр'а т'опайи анинә...

— Э, кӧр'е хwә бьшинә.

— Бьра гьлие тәбә. Ле әзе һaqa кӧр' жь к'ӧ биньм?

Жьнькәк жь һәвала хwә дьпьр'сә:

— Ле-ле, те сьламәти дә'wата кӧр'е хwәда чь чеки?

— Wәллә, әме сьвкайи дәрбазкьн.

— Чawа?

— Ле ньһа к'и һивйа харьне дьсәкьнә. Се сәһ'әта анщах т'опайи гази дькьн. Әме доләбашир'а бежьн, qә'wме мәйә, бьра we шунда навбьр'ие бьде... Гьшке бәлабьн, һәр'ьн.

Бав сәр кӧр'е хwәда һерс дьк'әвә, дьве:

— К'ӧр'о, хwәндие мәйә дьне к'аненә?

— Чунә мале хwә.

— Нә мьн тәр'а го: — нәһелә, бьра һесабьн, паше диса т'әва т'әглифи сәр т'әхтә кә.

— Дйа мьн го:

— Чь го?

— Го: —«Һәрч'е пенщи авитьнә, зә'ф педа мәк'әвә, т'әне мьqати сәдьльхабә».

Мерькәк жь шайе-дә'wате те мале у чьмки шәв р'анәзабу, шәбәqеда дьк'әвә хәwе. У чь бәр пәсна хәбәр дьдә-нәфәре мале гьшки дьбьһен:

— Бист дәст крас, һәвалкьрас... се һәзар манат — ... әва шайа бәр дәре wи... әшqи мере оґьре...

Сьвәтьре һежа мерьк жь хәwе һьшйар дьвә у дәстхwәда жьн дә'wе же дькә:

— Мерьк, әw чь бу тә һәма öса хәweда дьгот: «Бист дәст крас, һәвалкрас... се һәзар манат... Әва шайа бәр дәре wи... әшqи мере оґьре».

Мерьк ч'ә'ве хwә мьз дьдә, эп'ещәйи дьфькьрә, дьвә мьр'тә-мьр'та wи у щаба жьне дьдә:

— Qизе, wәллә-бьллә, әз ньһа һьшйар жи дьфькьрьм: жь we шайе т'әне әw тьшт бира мьнда манә.

Дč жьне щинар р'ожәке wa кör't хәбәрдана хwә хьлаз дькьн:

— Ле-ле, тә чь зу кör'е **хwә щьһе кьр.**

— Щьһебуна чь?

— Ле к'öда чуйә?

— Чу гьһиштә мала хәзуре хwә.

— Сәвәв?

— Щьһезе жьне гьран бу, готьн: «Шушәхьшьре хасе we р'ева бьшкен, дәм-дәзге мәйә һ'әземәти же бьһ'әр'ьшьн... Әме wи һурмуре гьранбьһа ча биньн? Һазьр кör'е wә дәстәвалайә, бьра әw бе...»

Жьнькәк наса хwәр'а дьве:

— Qизе, тö чьма öса һölмәйи р'уе мерке бәләнгаз буйи?

— Ле чийә, у! Һәвә гәнд-гәмар жь гöнд анийә...

— Чьма гәнд-гәмарә... We тәр'а һьземәтә р'ун, һек, маст анийә, иди чь дьхwәзи? Хwәзьла хәзурәки мьни öса һәбуйа.

— Пиф... Масте wани гәни. Дае, мьн у зар'е хwә һе жь wи масти тә'м нәкьрийә. Кör'е wи, һәвал-һогьре хwәва тен дьхön. Әw жи әз дьвем, бона бав шәрмиеда нәминә.

— Э, әре, гәни-гәни, иди чьр'а бәри мерьк дьди-дьки аспежхане.

— Ле, ле тö бйайи-тә qә нәдьһьшт бе һöндör'е мале. Әва чәндәкә дәри-бащйа вәдькьм-диса бина пез, р'ехе жь мале дәрнае.

— Qизе, гӧндйә, шәв у р̓о нава пез у деwерданә. Чьма бавә мә чьнә? Баве мә жи мьшакьн.

Бина хwидане баве тә нае?

— К̓а әз дьhельм льнге баве мьн жи от̓ахек̓әвә, әw жи те-дьчә аспежхане!

—Wәллә, тийә зори.

— Ле чаwа, qизе, ӧса нәкьм кале мә нав хәлqеда текнә р̓обәт.

Дәрсдар баве шагьрта хwәр̓а дьве:

— Һәвал, тӧ чьма наhели qиза тә бе мәк̓т̓әбе?

— Бәре ә̓wльн, хwәндьн мәр̓а гӧнәйә. Йа дӧда, qиза мьне чаwа бе к̓еләка хорта р̓уне?

— Ле тӧ чаwа дьшини суке-эмиш, п̓ьнщар̓е дьфрошә? Чьма wьра хорт т̓ӧнәнә?

— Әз сәр qьрара кал у бава дьчьм.

— Чь щур̓әйи, фьланкәс?

— Кал у баве мә готьнә: «К̓ар у qар?».

— Һьло, әw чь шәр̓ у дә̓wе тә у жьнейә?

— Ба-баво, hьнә пивазе мә hәнә, әз дьхwәзьм әм hәрдӧ бьвьн бажер̓ бьфрошьн.

— Э, сьламәтибә.

— Сьламәти пешийа тә у кӧр̓е тәбә. Әз дьвем qизе hьндьки дагрә. Пьшта wе әва пеләкә к̓әтийә бәр, дэшә, ле әва тә йа хwәда к̓әтийә, wәкә дӧ п̓ута дагьртийә, wе чаwа hаqаси пьшткә?

— Wәки ӧсанә, hун жи барәки бьвьн...

— Ле әм чь дькьн... Әм жи йәки дьвьн. Ле бь ә̓дәта дьне әw гәрә пьшткә... Әвә дәрде мьн!

Дохтьр гот: — Һәвал, нә мьн тәр̓а го, wәки нәхwәшийа жьна тә гьранә, гәрә бьви бажер̓, сәр професора.. Ньhа жи зар̓е тә эт̓им ман.

Мерьк гот: — Қәвьре хwәде мьн нәк̓әвә, wәки бьбьра, ле әв qьр̓ане пәзе hан к̓е т̓әви мьн йолә бьбьра.

Һәсо дьвежә насе хwә:

— Бьра, мьн нета хwә hьндава бажар̓ванада гӧhаст.

— Чь форме?

— Баво, лома дьвен: wәлате хwәденас. Эздие мәйә вьр дьлованьн, пешәwьтинә, дьлэшьн.

— Мәсәлә.

— Дӧһ ҏожа мәзәла бу. Бал мә, гӧнд дьчи сәр мәзәла: мәрьв търе шин сәр гьшкада һатийә: мер хwә мәт дькьн-дьсәкьньн. Һәмин жьн: тъәкъука дьлубиньн: әw жи е мьрие wанә тъәзә һәнә.

— Чьма бал мә, бажеҏда чawанә?

— Бьра, әз дӧһ зәндәгьрти мам. Мала һәвале мьн тъанга мәзәле эздианә. Мьн бала хwә дае: әва щьмәта пе «Волга», «Москвича», «Жигулийа» къшийа сәр мәзәл. Лә́зәк ма: зиwин-зукинәкә ӧса къәтә нава ви мәґбәри, wәки агьр дьле ь'исин дькъәт: йәки дьго: «баво», е дьне дьго: «дае». Ле кӧлфәт?... Тә бьдита кӧлфәт чь дькьр... Һьнәк. фәqира. дьхәҏьqин, һьнәка бь дәнгәки зиз кълам давитьн сәр мьрийа.

— Зәрпе «васмоенә».

— Чь «васмой?»

— Әз дьвем: пева кьрьнә. сәре wан гәрм буйә-лә́ма.

— Сәр мьрийа жи пиан дьвьн?

— Ло һьнәка мьрити дьвьнә мале.

Һәвал һәвалҏа дьве:

— Тӧ чьма дәрәнг һати сәр хәбате?

— Ба-баво, мьн һьнәки али жьна хwә кьр, дәрдан шуштьн, фәqире һьнәки бекъефә.

— Мальк ль тә шәwьти.

— Чьма?

— Йа мьн жи ӧса дәстпе бу...

— Ахьри?

— Ахьри әwә, wәки нһа шӧхӧле мале тъәмам къәтийә стӧйе мьн.

— Чawа?

— Ле. Жьна мьн дьве: «һинкьрийа һин нәкә, һин дьки бир нәкә».

Жь заҏәкә чар-пенщ сали дьпьрсьн:

— Тӧ дһа зәф дйа хwә һьз дьки, йан-баве.

— Баве хwә, — заҏо дәст хwәда щабе дьдә.

— Чьма?

— Ьне тъәне мьн дькъӧтә, ле баво къньще мьн дьшо, харьна хwәш че дькә у, чахе пьшта мьн дьгрә, дае wи жи дькъӧтә.

Мер щарәке дьләзинә щйада һәҏә у беһәмди хwә жьнеҏа дьве:

— Qизе, къа дәзмала мьн?

— Хwәш базарә, — жьн лекъәти щаба wи дьдә, — тӧ дәзмала бьшойи-әз щие wан заньбьм?

Мер жьнеʼа дьве:

— Qизе, сала тʼəзə hат, ду-дəрмане харьна мə тьшт тʼӧнə.

— Əм чаwа бькьм, мерьк?

— Həʼə суке, дькʼане гошт, пехарьне, hурмуре майин бьстинə.

— Чи мьн пе кʼətийə: кʼи че дькə, бьра əw жи həʼə бькʼьʼə.

Лектор hазьраʼа шьро вədькə:

— Wəлате мəда əхтийариед жьна у мера бəрамбəри həвьн...

Йəк жь сəрае дькə гази:

— Əз жи we йəке дьвежьм, ле qə бəр сəре жьна мьнʼа дəрбаз набə, — аспежхана маледа qə али мьн накə!

Кʼӧлфətək лавайи дохтьр дькə:

— Əз hиви дькьм-мере мьн зу жь нəхwəшхане дəрхьн, заʼе мьн дəст хwə чун.

— Айльха тʼам дьгhижə мере тə...

— Щəньма айльхе: əва мəhəкə заʼе мьн харьна гəрм тəʼм нəкьрьнə.

Йəк шьро вədькə, чька бь чь тəhəри мьрəба зəрдəла че дькьн.

— Qизе hеди бежə-əз бьнвисьм.

— Тӧ нькари бира хwəда хwəйки?

— Əз карьм, ле мере мьн йəки бирсарə.

Дəрсдар дайка шагьртəки хwəʼа дьвежə:

— Заʼа тə нəтʼəвьтийə: əз ль qӧлчʼ дьдьм сəкьнандьне, ле əw дəqе щарəке бəре хwə жь диwер дьгӧhезə.

— Баве хwə чуйə, əw жи ӧса тинə сəре мьн.

Дəрсдар заʼа насе хwəʼа дьвежə:

— Сьве баве хwə тини мəкʼтəбе, йане на, изне надьм тӧ дəрседа ʼунейи.

— Э, кʼа дйа мьне жи изне бьдə баво...

Мер жьнер́а дьвежә:

— Qизе, дьле тә чь дьхwәзә, әз тәр́а 8-е адаре бьк'ьр́ьм.

— Wи «щинсе» хwәйи т́әзә бьдә мьн, ьди мьн нә лазьми к'ьр́ина тәйә.

Вагона машинеда кӧр́ьке бьч'ук бавер́а дьве:

— Баво, әw жьн у мер пәйа бун.

— Жьн у мер нибун, кӧр́е мьн.

— Ле чьма әwе жьньке ӧса ширьн-ширьн ч'ә́ве мерьк дьнһер́и.

— Кӧр́е мьн, вьр һада заньби: qиза бәнги пешие ч'ә́ве хорт дьньһер́ә, ле чахе дьбә жьндәсте мер дьньһер́ә.

Бажар́ванәки памидор жь суке к'ьр́ин у дадьгәр́ийа дьк'ана һӧндӧр́е суке-кило шәкр бьк'ьр́ә. Һ́әта һатә дьк'ане-т́орбе памидорайи к'аѓәз иди п́әр́ьси, чьмки памидорә гьһишти у һ́әрч'qи бун. Әве тә дит, wәки дьк'анчи мәрд-мәрданә әwqас к'аѓәз жь т́опе мәзьн бьр́и,

wәки т́ера килоке на, йа чар килойа дькә, дьле хwәда фькьри: «Әви wа мәрд-мәрданә к'аѓаз бьр́и, ӧсанә әзе бона памидоре хwә жи к'аѓәз же бьхwәзьм».

— Һәвал, чька һьнә к'аѓәз жи бьдә әз ван памидоре хwә бьп́еч'ьм.

— К'аѓәз т́ӧнә, — дьк'анчи бәрк' у һьнәки жи бь һерс щаба wи да.

— Ле wәки тӧнә, тә чаwа бона шекьр мәрд-мәрданә wәкә р́уе орханәке бьр́и.

— Хwәде мала дәрәwина хьравкә. Чьма шәр́а давежи мьн. Тӧ т́ьме тейи, әз тә нас дькьм. Әз бона канфета жи, пенер жи, р́ун жи, калбас жи ӧса мәрд дьбьр́ьм. Ч́ькузи, чьр́уки бал мьн т́ӧнә. Әз ван арьшверьшчие суке һ́ьз накьм, тьште хwә гәлә бӧһа дьфрошьм. Әз жи к'әтьмә ә́йнате-бона һурмуре wан к'аѓәза надьм.

Әз у һәваләки хwә пе автобусе дьчунә сәр хәбате. Чәнд щие р́уньштьне вала бун. Һәвале мьн к'аре хwә кьр р́уне у пе дәста әз жи т́әглиф кьрьм, wәки ль р́әх wи щи бьм. Мьн жи пе дәста әw да сәр'wәхткьрьне, wәки нахwәзьм.

— Чьма? — Әw ә́щевмайи ма, чьмки wе сәһ́әте автобусе бажерда дәгмә щие вала

дьмиьн у чахе hэбьн-мэрьв беh̓эмди хwэ банз дьдьн «зэфт» дькьн.

— Эз т̓эмамийа э̓мре хwэда hе автобус, троллейбус у конгада р̓унэньштьмэ.

— Наqэwьмэ.

— Баwар бькэ. Эз хельф навежьм.

— Бона чь, мэ̓нэ чь буйэ, — эw к̓этэ бьн э̓нэ̓на.

Эз сэрда мел бум у мьн жер̓а гьли кьр:

— Wэхтэке, чахе шагьрт у хwэндк̓ар бум, бэнга мьн бу-эз бэр мэзьна р̓адьбум. Гьшка öса дькьр, т̓эне эз нибум.

— Паше?

— Паше жи, мэзьн бум, иди эw э̓дэт hатэ hьлдане: щаhьл бэр аhьла р̓анэбун.

— Ле ньhа чьма р̓унани-щи hэйэ?

— Нькарьм, бьра щан, нькарьм, чоке мьн нава hаqа салада иди р̓эq бунэ.

— hэвал, мьн эв hэрдö эләшиш (hьндушкэ) щарэкэ дьн жи к̓ьшандьн, у тэ 800 грам кем дайэ.

— Тэ к̓энге жь мьн к̓ьр̓ин?

— Нив сэh̓эт пешда.

— Wэки öсанэ-тö р̓аст навежи, наqэwьмэ мьн кем дабэ.

— Чаwа?

— Ле нава нив сэh̓этеда ван бехwэйа 800 грам, на, wэкэ килоке хwэ валакьрьнэ.

СЭРЭЩЭМ

Машоqе легенда П̓амп-Сип̓ане — Чэркэзе Р̓эш 3

П̓амп-Сип̓ан 5

Пешготьн 5

Нав у нишане П̓амп-Сип̓ане, щи-мьск̓эне wе . 27

Кэйаме сале, к̓ар у бар 34

Бэранбэрдан. Э̓йд у э̓рэфат. Дэф у дэ̓wэт. Одэ 88

Жь т̓ариqа П̓амп-Сип̓ане 139

Мэк̓т̓эб, хwэндьна щьмэ̓тне, wэргöhезне мэдэнйэте 153

Шэр̓е Wэт̓эниейи Мэзьн у П̓амп 170

П̓ампйа 181

Диса нав п̓ампйа 199

К̓аре садэ-р̓эwша wэ̓дэ 216

Сэрхьтьм 225

Сатирикон 239

WƏЗИРЕ ƏШО (РАШИДОВ В. А.)
Пʼамп-Сипʼан

Рʼоманок-эссе. Сатирикон.
Нəшьрəта «Советакан грогʼ», Ереван, 1986

ՎԱԶԻՐԵ ԱՇՈ
(Ռաշիդով Վ. Ա.)
Փամփ—Սիփան
Վիպակ—էսսե։ Սատիրիկոն
(Քրդերեն)
«Սովետական գրող» հրատարակչություն
Երևան, 1986

ВАЗИРЕ АШО (РАШИДОВ В. А.)
Памп-Сипан
Повесть-эссе. Сатирикон.
(На курдском языке)
Издательство «Советакан грох»
Ереван, 1986

Рʼедактор — **Чəркəзе Рʼəш**
Шькьлкʼеш — **Հ. Կ. Мнасаканйан**
Рʼедакторе бəдəwəтие — **С. Г. Сафйан**
Рʼедакторе техникие — **Əʼлихане Мəме**
Корʼектор — **Əʼлихане Мəме**

ИБ 5288 ВФ 02486
Шандьнə рʼезкьн 31.03 1986. Бона чапкьрьне қол кьрьнə 5. 6. 1986. Чап 70×90¹/₃₂. Кʼаʼəзе чапкьрьне № 1 Нəрфе шурʼе əдəбйəте. Нəшьркьрьна бьльнд. Бəлге чапкьрьнейə қəwьли 10,23. Бəлге нəшьрəте 7,95+1шьк:. Тираж 500. Тəмбə 783. Қимəт 70 кап.
Чапхана № 1, йа Комитета РʼСС Əрмəнистанейə дəwлəтейə шöхöле нəшьрəта, полиграфиае у кʼьрʼин-фротана кʼьтеба. Ереван, Алавердйан 65.

1
6520 FL

ШЕЗИРЕ ЭШО

П'АМП-СИП'АН

EZDIKI.COM